

Οι Εμποροπανηγύρεις της Άρτας

*Μια ιστορική διαδρομή από τον Μεσαίωνα
μέχρι τον 20^ο αιώνα*

Αναστασία Γ. Καρρά

Λίγα λόγια για την εργασία...

Η εργασία αυτή παρακολουθεί τον θεσμό των πανηγυριών στην περιοχή της Ηπείρου και ιδιαίτερα της Άρτας από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι και τον 20^ο αιώνα. Δείχνει πως οι εμποροπανηγύρεις δεν ήταν μόνο το Μουχούστι, όπως συχνά νομίζουμε, αλλά πολύ περισσότερες και ζωηρότερες, συνδέοντας την Άρτα με ένα ευρύ δίκτυο εμπορίου και επικοινωνίας.

Οι πηγές είναι πολλές και διαφορετικές: χρονικά, ταξιδιωτικά κείμενα, τοιχογραφίες, χαρακτηριστικά, παλιές φωτογραφίες, ακόμη και προφορικές μαρτυρίες. Ξεχωριστή θέση έχουν οι Γάλλοι πρόξενοι του 18^{ου} αιώνα, που με τις αναφορές τους περιγράφουν με λεπτομέρεια τα προϊόντα, τα καραβάνια και τους δρόμους του εμπορίου, αναδεικνύοντας την Άρτα ως κρίκο ενός διεθνούς δικτύου.

Από το μεσαιωνικό «μποριόν» έξω από το κάστρο, στο οθωμανικό «τουρκοπάζαρο» του 17^{ου} αιώνα που κατέγραψε ο Εβλιγιά Τσελεμπή, και στη μεγάλη εμποροπανήγυρη του Μουχουστίου που κράτησε μέχρι τον 20^ο αιώνα, η Άρτα φανερώνεται ως μια πόλη με συνεχή εμπορική ζωή. Στους δρόμους και τις πλατείες της αντάμωναν έμποροι, χωρικοί, ξένοι ταξιδιώτες· άλλαζαν χέρια προϊόντα, ανταλλάσσονταν ειδήσεις, γεννιούνταν φιλίες και συμφωνίες.

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στο Κατσικοπάζαρο, που αναφέρεται ήδη σε πηγές του 19^{ου} αιώνα ως το μοναδικό παζάρι της Άρτας. Πρόκειται για εμποροπανήγυρη, όπου κυριαρχούσε το εμπόριο κατσικιών, δίνοντας όνομα και χαρακτήρα στη συνάντηση. Η σημασία του ήταν τέτοια ώστε θεωρούνταν θεσμός για την τοπική οικονομία και κοινωνία, φέρνοντας κοντά τους κατοίκους της Άρτας με τους κτηνοτρόφους και εμπόρους της γύρω περιοχής.

Η έρευνα αυτή θέλει να θυμίσει πως οι εμποροπανηγύρεις υπήρξαν κομμάτι της ταυτότητας του τόπου, εκεί που για αιώνες χτυπούσε η καρδιά του. Και πως πίσω από κάθε παλιό παζάρι —από το Κατσικοπάζαρο ως το Μουχουστί— κρύβεται μια ολόκληρη ιστορία ανθρώπων και σχέσεων, που αξίζει να τη θυμόμαστε.

Αναστασία Γ. Καρρά

Άρτα, Σεπτέμβριος 2025

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

1. Όταν οι τοίχοι μιλούν: οι εμποροπανηγύρεις στο φως της Βυζαντινής Άρτας
 - 1.1. Οι αγορές και οι πανηγύρεις της Κωνσταντινούπολης
 - 1.2. Οι εμποροπανηγύρεις στη μεσαιωνική Ήπειρο
 - 1.3. Η μοναδική εικονογραφική μαρτυρία: η τοιχογραφία της Παναγίας Βλαχερνών
2. Οδοιπορικό και μαρτυρίες του Εβλιγιά Τσελεμπί – Η Άρτα στον 17^ο αιώνα
 - 2.1. Οι εμποροπανηγύρεις στην Ελλάδα κατά την Τουρκοκρατία (σύμφωνα με τον Κ. Λέκκα)
 - 2.2. Ο Εβλιγιά Τσελεμπί και το παζάρι των Ιωαννίνων
 - 2.3. Το παζάρι της Άρτας στον 17^ο αιώνα (με τη μεσαιωνική του συνέχεια)
 - 2.4. Η φορολόγηση των εμποροπανηγύρεων στην πρώιμη Τουρκοκρατία
3. «Από τα γράμματα της διπλωματίας» – Οι εμποροπανηγύρεις μέσα από την αλληλογραφία των Γάλλων προξένων (18^{ος} αιώνας)
 - 3.1. Οι πρώτες μαρτυρίες: Άρτα και Σαγιάδα (1702–1705)
 - 3.2. Η διπλωματία της σημαίας: Ντυ Μπροκά (1730)
 - 3.3. Από το εμπόριο στην παραγωγή: Οι γαλλικές πρωτοβουλίες για πρώιμη βιοτεχνική δραστηριότητα στην Ήπειρο
 - 3.4. Από την ευημερία στην παρακμή: 1755 – 1780
 - 3.5. Από τις προξενικές μαρτυρίες στη γενική εικόνα: Οι εμποροπανηγύρεις ως θεσμός
4. «Αγορές και πανηγύρια σε μια πόλη που αλλάζει!» – Οι εμποροπανηγύρεις στην Άρτα τον 19^ο αιώνα
 - 4.1. Από την ακμή στην παρακμή
 - 4.2. Το «Κατσικοπάζαρο» της Άρτας τον 19^ο αιώνα
 - 4.2.1. Το χάνι του Καρβασαρά και η τοπωνυμία της περιοχής
 - 4.3. Μια δεύτερη εμποροπανήγυρη στο Μουχούστι;
5. «Από την παράδοση στη μνήμη» – Οι εμποροπανηγύρεις στην Άρτα μετά την απελευθέρωση
 - 5.1. «Αι εμπορικάι πανηγύρεις» στο σύγχρονο ελληνικό κράτος
 - 5.2. Η ονομασία «Μουχούστι» και οι ερμηνείες της
 - 5.2.1. Ιστορικές μαρτυρίες
 - 5.2.2. Η τουρκοαραβική εκδοχή
 - 5.2.3. Η ερμηνεία από το «μπουχός»
 - 5.2.4. Η εκδοχή της «Αμμοχώστης»
 - 5.2.5. Τοπωνυμική τεκμηρίωση
 - 5.3. Το «Μουχούστι» Άρτης μετά την απελευθέρωση το 1881
 - 5.4. Το «Μουχούστι» της Άρτας (1892–1902): εικόνα από τη «Φωνή της Ηπείρου»
 - 5.5. Η εμποροπανήγυρη στην Πλάκα Αγνάντων
 - 5.6. Η εμποροπανήγυρη της Τετραφυλλίας
 - 5.7. Η εμποροπανήγυρη της Καλεντίνης

6. Οι εμποροπανηγύρεις στην περιοχή της Άρτας σήμερα....

6.1. Η εμποροπανήγυρη της Άρτας στην πλατεία Κιλκίς

Σαν επίλογος

Βιβλιογραφία

1. Ξενόγλωσσες πηγές
2. Ελληνόγλωσσες πηγές
3. Πηγές – Περιοδικός Τύπος

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

1. Επιστολή 1
2. Επιστολή 2
3. Επιστολή 3
4. Επιστολή 4
5. Επιστολή 5
6. Επιστολή 6
7. Επιστολή 7
8. Επιστολή 8
9. Επιστολή 9
10. Επιστολή 10

Εισαγωγή

Οι εμποροπανηγύρεις και τα πανηγύρια είναι πολύ παλιό φαινόμενο που ξεκινά από την αρχαιότητα, από εποχές όπου δεν υπήρχαν δρόμοι, γέφυρες ή μέσα μεταφοράς, και οι έμποροι, ολόκληρα καραβάνια, μετέφεραν τα προϊόντα τους πάνω σε ζώα ή στους ώμους. Οι πρώτες μεταφορές με καρότσια εμφανίστηκαν γύρω στον 12^ο αιώνα, αλλά γενικά οι συνθήκες ήταν δύσκολες και επικίνδυνες (ληστές, πειρατές, δυσκολίες ταξιδιού).

Κοινά χαρακτηριστικά τους ήταν η περιοδικότητα, η ασφάλεια, ο διεθνισμός, ο εμπορικός νομαδισμός, καθώς και η διεξαγωγή τους «εις κόμβους και διασταυρώσεις μεγάλων συγκοινωνιακών αρτηριών» και σε κέντρα μεγάλων θρησκευτικών συγκεντρώσεων (Λέκκας, 1935).

Γι' αυτό, οι έμποροι συγκεντρώνονταν σε συγκεκριμένα μέρη και σε προκαθορισμένες μέρες (συχνά κοντά σε γιορτές) για να πουλήσουν και να ανταλλάξουν προϊόντα με μεγαλύτερη ασφάλεια. Σχημάτιζαν καραβάνια, δηλαδή ομάδες που ταξίδευαν μαζί με οδηγούς, φύλακες κτλ., ώστε να προστατεύονται και σταματούσαν σε συγκεκριμένα σημεία - σταθμούς, όπου συνήθως ήταν χτισμένο και ένα χάνι ή καραβάν - σεράι.

Στις εμποροπανηγύρεις δεν γινόταν μόνο εμπόριο· ήταν και κοινωνικό γεγονός, με ανταλλαγές, γνωριμίες και επαφές. Αρχικά οι συναλλαγές γίνονταν με ανταλλαγή προϊόντων, αλλά αργότερα, με την ανάπτυξη των νομισμάτων και των μετάλλων, το εμπόριο έγινε πιο εύκολο και συστηματικό. Ήταν δε σύνηθες το φαινόμενο να γίνονται συγχρόνως και κέντρα πώλησης αγροτικών προϊόντων καθώς οι αγρότες εύρισκαν εκεί την «...μόνην ευκαιρίαν να επικοινωνήσουν και να κανονίσουν πολλές σχέσεις και λογαριασμούς».

Η άνθηση των μεγάλων εμποροπανηγύρεων οφείλεται κυρίως στη δυσκολία των μεταφορών και στην ανάγκη συγκέντρωσης εμπορών και καταναλωτών σε ένα σημείο. Όμως, με την πάροδο του χρόνου, ιδιαίτερα τον 19^ο αιώνα, η κατασκευή δρόμων, γεφυρών, σιδηροδρόμων και γενικά η ανάπτυξη της συγκοινωνίας έκαναν πιο εύκολο το ταξίδι και το εμπόριο. Έτσι, η σημασία των εμποροπανηγύρεων μειώθηκε.

Παρά όλα αυτά, οι εμποροπανηγύρεις έπαιξαν τεράστιο ρόλο στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των λαών της Ανατολής και της Δύσης και σε πολλές περιοχές αποτέλεσαν το βασικό κέντρο εμπορίου για αιώνες.

1.Όταν οι τοίχοι μιλούν: οι εμποροπανηγύρεις στο φως της Βυζαντινής Αρτας

Η πτώση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και οι μεγάλες επιδρομές και αναστατώσεις έφεραν για αρκετά χρόνια μια ανακοπή στις εμπορικές συναλλαγές που διενεργούνταν μέσω των Εμποροπανηγύρεων. «Ασφάλεια δεν υφίστατο, οι δρόμοι εγκατελείφθηκαν και ευρίσκοντο εις κακήν κατάστασιν. Φορολογίαι απηνείς των κυρίων των εδαφών, δι'ων διήρχοντο τα εμπορεύματα εδυσχάιρενον την κίνησιν των εμπορών». Αυτή όμως η κατάσταση δεν διαρκεί πολύ και από τον 7^ο μέχρι τον 14^ο αιώνα η ακμή τους στη Δύση και ιδιαίτερα στη Γαλλία, κορυφώθηκε.

Foire de Venise (Πάνηγυρη της Βενετίας). Χαλκογραφία που δημοσιεύτηκε στο Πάρισι τον 18ο αιώνα. Η σύνθεση παρουσιάζει τον ζωντανό χαρακτήρα των λαϊκών πανηγυριών, όπου οι εμπορικές συναλλαγές συνδυάζονταν με παραστάσεις θεάτρου, μουσική και λαϊκά θεάματα, δημιουργώντας μια πολύχρωμη εικόνα της αστικής κουλτούρας της εποχής.

Στην Βυζαντινή αυτοκρατορία οι εμποροπανηγύρεις αποτελούσαν σημαντικά οικονομικά και κοινωνικά γεγονότα, συνδυάζοντας εμπορική δραστηριότητα, θρησκευτικές γιορτές και κοινωνικές συναθροίσεις. Λειτουργούσαν ως κέντρα εμπορίου με σημαντική εμβέλεια: έφερναν στο ίδιο σημείο παραγωγούς, εμπόρους και καταναλωτές, συμβάλλοντας τόσο στη διακίνηση αγαθών όσο και στην ανταλλαγή ιδεών. Συχνά συνδυάζονταν με τελετές ιεράς λατρείας ή τοπικών πανηγυριών, ενισχύοντας τον δημόσιο χαρακτήρα τους.

Οι πηγές σχετικά με τη λειτουργία των εμποροπανηγυριών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία είναι διάσπαρτες και περιλαμβάνουν νομικές ρυθμίσεις, αυτοκρατορικά διατάγματα, μαρτυρίες περιηγητών και επιγραφικά στοιχεία.

1.1 Οι αγορές και οι πανηγύρεις της Κωνσταντινούπολης

Στη μελέτη του Κ. Λέκκα (1935) γίνεται εκτενής αναφορά στη λειτουργία των αγορών και των πανηγύρεων κατά τους βυζαντινούς χρόνους, με επίκεντρο την Κωνσταντινούπολη. Οι αυτοκράτορες ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα για την οργάνωση και τον καλλωπισμό των αγορών της πρωτεύουσας, στολίζοντάς τις με αγάλματα, κίονες και μνημειακές στήλες. Οι μεγάλες πλατείες της πόλης, τα λεγόμενα Φόρα, δεν ήταν απλώς χώροι εμπορίου αλλά και σύμβολα αυτοκρατορικού κύρους: το Φόρον του Μεγάλου Κωνσταντίνου, του Ιουστινιανού, του Μίλιου, του Θεοδοσίου, του Αρκαδίου, του Ταύρου και του Βύζαντος αναφέρονται ως χαρακτηριστικά παραδείγματα μνημειακών χώρων όπου το εμπόριο συναντούσε την πολιτική προβολή. Γύρω από αυτά τα κέντρα αναπτύχθηκαν εξειδικευμένες συνοικίες και αγορές, όπως τα Χαλκοπρατεία, τα Αργυροπρατεία, τα Αρτοπώλεια και τα Καλλιγοπούλια, που προμήθευαν την πόλη με συγκεκριμένα προϊόντα.

Petite foire Saint-Jean (Μικρό πανηγύρι του Αγίου Ιωάννη). Γαλλική χαλκογραφία του 18ου αιώνα. Η σύνθεση παρουσιάζει τον συνδυασμό θρησκευτικής εορτής και εμπορικής δραστηριότητας: πλήθη πιστών συγκεντρώνονται έξω από εκκλησία για τη γιορτή του Αγίου Ιωάννη, ενώ στον περιβάλλοντα χώρο στήνονται πάγκοι με εμπορεύματα, πλανόδιοι πωλητές, μουσικοί και περιφερόμενες άμαξες, δίνοντας μια ζωντανή εικόνα των λαϊκών θρησκευτικών πανηγυριών της εποχής.

Ο Λέκκας δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις τακτικές και ετήσιες πανηγύρεις της Κωνσταντινούπολης. Η «Αγορά Βοῶς» (Φόρος Βοός ή Ατ – Παζάρ στα τουρκικά) υπήρξε χώρος εμπορίας ίππων, όπου συνάμα τελούνταν ετήσια εμποροπανήγυρη ή η Αγορά του Ταύρου και τα Χαλκοπρατεία, όπου οι Εβραίοι πουλούσαν χαλκώματα.

Εξίσου χαρακτηριστικό είναι το «Πεμπτοπάζαρον», που έλαβε το όνομά του από την ημέρα διεξαγωγής του (κάθε Πέμπτη) και συνδυάστηκε με τον ιππόδρομο και την εμπορική δραστηριότητα. Οι περιγραφές αυτές δείχνουν ότι οι εμποροπανηγύρεις δεν ήταν ένα περιφερειακό φαινόμενο· αντιθέτως, ενσωματώνονταν οργανικά στην καρδιά της βυζαντινής πρωτεύουσας, με τη συμμετοχή επαγγελματιών από διάφορους κλάδους και με θεσμική οργάνωση που αντανakλούσε την κοινωνική και οικονομική ισχύ της Αυτοκρατορίας.

1.2 Οι εμποροπανηγύρεις στη μεσαιωνική Ήπειρο

Αν από την πρωτεύουσα στραφούμε προς την περιφέρεια, στη μεσαιωνική Ήπειρο, οι εμποροπανηγύρεις αναδεικνύονται επίσης ως θεσμός καθοριστικός για την οικονομία και την κοινωνική ζωή. Η μελέτη της Catherine (Aikaterini) Asdracha, «*Les foires en Épire médiévale: la fonction justificative de la mémoire historique*» (*Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 1982), εξετάζει συστηματικά τις πανηγύρεις στη μεσαιωνική Ήπειρο, κυρίως κατά την περίοδο του ύστερου Βυζαντίου και του Δεσποτάτου, αναδεικνύοντας τη σημασία τους ως θεσμού. Οι πανηγύρεις εμφανίζονται στενά δεμένες με τη θρησκευτική λατρεία, καθώς συνδέονται με εορτές αγίων και με μοναστηριακά ή εκκλησιαστικά κέντρα, λειτουργούν δε κυρίως σε ετήσια βάση. Το πλαίσιο αυτό εξηγεί γιατί οι εκκλησιαστικές αρχές συχνά αναλάμβαναν τον ρόλο του οργανωτή ή του επόπτη, αντλώντας παράλληλα μέρος των εσόδων από τη διεξαγωγή τους.

Η Asdracha υπογραμμίζει ότι οι πανηγύρεις προστατεύονταν από το δίκαιο και από τα αυτοκρατορικά προνόμια: το δικαίωμα ίδρυσης και κατοχύρωσης μιας ετήσιας πανηγύρις ανήκε στον αυτοκράτορα και, κατόπιν, σε ισχυρούς τοπικούς φορείς, είτε εκκλησιαστικούς είτε κοσμικούς. Στη μελέτη της αξιοποιεί νομικές συλλογές και περιλήψεις, δείχνοντας ότι ο θεσμός διέθετε σαφές ρυθμιστικό πλαίσιο.

Κεντρικό σημείο της μελέτης αποτελεί η έννοια της «δικαιολογητικής λειτουργίας της μνήμης». Σύμφωνα με την Asdracha, οι τοπικές κοινωνίες και οι θεσμοί τους — επισκοπές, μονές αλλά και αστικές αρχές — επικαλούνταν παλαιά προνόμια ή παραδόσεις πανηγύρεων προκειμένου να θεμελιώσουν μεταγενέστερα δικαιώματα, είτε φορολογικά, είτε διαχειριστικά, είτε χωροταξικά. Με αυτό τον τρόπο, οι πανηγύρεις δεν λειτούργησαν μόνο ως οικονομικά γεγονότα αλλά και ως μέσα νομιμοποίησης σε περιόδους πολιτικής και κοινωνικής μετάβασης, όπως ήταν το ύστερο Βυζάντιο και η πρώιμη οθωμανική εποχή.

Σε ό,τι αφορά τη χρονολόγηση και την εξέλιξή τους, η Asdracha επισημαίνει ότι κατά την παλαιολόγεια περίοδο (1261–1453) ο θεσμός παραμένει ζωηρός. Ωστόσο, άλλες μελέτες που συνομιλούν με τη δική της δείχνουν ότι από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα παρατηρείται υποχώρηση των αγροτικών πανηγύρεων, πιθανώς λόγω της κρίσης στην αγροτική παραγωγή, ενώ οι αστικές πανηγύρεις συνεχίζουν να διατηρούν τη δυναμική τους. Σε γεωγραφικό επίπεδο, η Ήπειρος προβάλλει ως καίριος κόμβος διακίνησης αγαθών, με επίκεντρα όπως τα Ιωάννινα και μεγάλα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Οι πανηγύρεις αυτές εντάσσονταν σε δίκτυα που

συνέδεαν τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία· μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχέση Ιωαννίνων και Άρτας. Ενώ η Asdracha τεκμηριώνει κυρίως τις πανηγύρεις των Ιωαννίνων, η μεταγενέστερη βιβλιογραφία επισημαίνει ότι οι εμπορικές ροές της πόλης εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό από την Άρτα και το λιμάνι της. Έτσι, ακόμη κι αν δεν έχουμε ρητές μαρτυρίες για πανηγύρεις στην Άρτα κατά τους βυζαντινούς χρόνους, η πόλη αναδεικνύεται έμμεσα ως καίριος εμπορικός κόμβος της Ηπείρου, που τροφοδοτούσε και στήριζε τη λειτουργία των πανηγύρεων στην ενδοχώρα. Η μεταβυζαντινή/οθωμανική συνέχεια, γνωστή ως *panayir*, δεν αποτελεί παρά μετεξέλιξη αυτού του μεσαιωνικού θεσμού, όπως αποδεικνύουν οι ύστερες πηγές που εξακολουθούν να μνημονεύουν ηπειρωτικές εμποροπανηγύρεις.

1.3 Η μοναδική εικονογραφική μαρτυρία: η τοιχογραφία της Παναγίας Βλαχερνών

Η Λιτανεία της εικόνας της Παναγίας Οδηγήτριας στην Κωνσταντινούπολη. Τοιχογραφία του 13ου αιώνα στον κυρίως ναό της Παναγίας Βλαχερνάς Άρτας, έργο της σχολής της Ηπείρου.

Μέσα σε αυτό το δίκτυο εμπορικών ροών, όπου η Άρτα εμφανίζεται έμμεσα ως κομβικό λιμάνι της Ηπείρου, το μοναδικό μνημείο που μας επιτρέπει να ρίξουμε μια

πιο άμεση ματιά στον κόσμο των εμποροπανηγύρεων είναι ο ναός της Παναγίας Βλαχερνών στην Άρτα, με την εξαιρετικά σπάνια τοιχογραφία του ύστερου 13^{ου} αιώνα που αποδίδει με ζωντάνια, σκηνές υπαίθριας αγοράς.

Εκεί ο επισκέπτης μπορεί να σταθεί μπροστά στη μοναδική — τουλάχιστον έως σήμερα γνωστή — τοιχογραφία που αποδίδει με τόση σαφήνεια σκηνές αγοράς κατά τη διάρκεια θρησκευτικής γιορτής (Papani, 2015). Στον νάρθηκα της Μονής (τέλη 13^{ου} αι.) η μεγάλη σύνθεση της λιτανείας της Παναγίας της Οδηγήτριας πλασιώνεται από μικρές, αλλά αποκαλυπτικές παραστάσεις, ενός υπαίθριου παζαριού. Εκεί απεικονίζονται τέσσερις νέοι που πίνουν πιθανότατα κρασί, μπροστά από μια «λαχανοπώλισσα» που στέκεται πίσω από πάγκο γεμάτο χορταρικά· δίπλα της, η «οπωροπώλισσα» με τρία κοφίνια φρούτα συνομιλεί με πελάτη· πιο πέρα, μια ηλικιωμένη γυναίκα, πιθανόν διακόνισσα, προσφέρει ποτό από μικρά δοχεία που κρέμονται στον λαιμό της σε δύο νεαρούς· ενώ ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η σκηνή όπου ένας «χάζαρης» πουλάει χαβιάρι με τη χρήση ζυγαριάς, σε μια σπάνια μαρτυρία εμπορικής συναλλαγής.

Οι σκηνές αυτές, σπάνιες — και πιθανότατα μοναδικές — στην εικονογραφία της βυζαντινής τέχνης, φωτίζουν τον ρόλο των πανηγύρεων ως τόπων εμπορίου αλλά και κοινωνικής ζύμωσης. Η παρουσία επιγραφών που κατονομάζουν τους επαγγελματίες («λαχανοπώλισσα», «οπωροπώλισσα», «χάζαρης») δείχνει τη συνειδητή πρόθεση των ζωγράφων να αποδώσουν με ακρίβεια το χαρακτήρα της αγοράς. Η διαφοροποίηση ενδυμάτων και φυσιognωμιών υποδηλώνει την ποικιλομορφία των συμμετεχόντων – από ντόπιους μέχρι εμπόρους ξένης καταγωγής – τονίζοντας τον πολυεθνικό και κοσμοπολίτικο χαρακτήρα των βυζαντινών παζαριών. Η ένταξη αυτών των σκηνών σε θρησκευτικό μνημείο αποκαλύπτει τον άρρηκτο δεσμό λατρείας και καθημερινής ζωής: οι θρησκευτικές γιορτές αποτελούσαν αφορμή για εμπορική δραστηριότητα, μετατρέποντας τον χώρο του πανηγυριού σε κόμβο συνάντησης ανθρώπων, αγαθών και ιδεών.

2.Οδοιπορικό και μαρτυρίες του Εβλιγιά Τσελεμπί – Η Άρτα στον 17^ο αιώνα

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453), οι αγορές και τα παζάρια δεν εξαφανίζονται· αντίθετα, προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες της οθωμανικής διοίκησης. Όπως σημειώνει ο Κ. Λέκκας (1935), τα μεγάλα φόρα και οι εξειδικευμένες αγορές της πρωτεύουσας μετεξελίσσονται σε οθωμανικά παζάρια (π.χ. Μπιτ Παζάρι, Τασήμ Παζάρι), ενώ εμφανίζεται και ο νέος θεσμός των μπεζεστενιών: σκεπαστών αγορών που λειτουργούσαν ως κέντρα εμπορίου και συγκέντρωσης πολύτιμων αγαθών. Παράλληλα, στην ύπαιθρο και στις επαρχίες οι εμποροπανηγύρεις εξακολουθούν να οργανώνονται με άξονα κυρίως τις θρησκευτικές εορτές, λειτουργώντας ως τόποι ανταλλαγής προϊόντων και κοινωνικής συνεύρεσης.

Ο Σπ. Ασδραχάς (1978) τονίζει ότι ήδη από τον 15^ο –16^ο αιώνα οι αγορές και οι πανηγύρεις αποτέλεσαν βασικούς «μηχανισμούς της αγροτικής οικονομίας»: ήταν ο τρόπος με τον οποίο το αγροτικό πλεόνασμα διοχετευόταν στην αγορά, ενώ

ταυτόχρονα προσέφεραν στις οθωμανικές αρχές έσοδα μέσω φορολογίας. Έτσι, οι εμποροπανηγύρεις διατήρησαν τον διπλό τους χαρακτήρα, οικονομικό και διοικητικό, ως εργαλεία κοινωνικής συνοχής αλλά και μηχανισμοί ελέγχου.

2.1 Οι εμποροπανηγύρεις στην Ελλάδα κατά την Τουρκοκρατία (σύμφωνα με τον Κ. Λέκκα)

Στη μελέτη του Κ. Λέκκα (1935), οι εμποροπανηγύρεις παρουσιάζονται ως θεσμός που, παρά τις αναταραχές των πρώτων αιώνων της Οθωμανικής κυριαρχίας, δεν έπαψαν να λειτουργούν και να εξελίσσονται. Συνδεδεμένες στενά με τις θρησκευτικές γιορτές και τα μοναστηριακά κέντρα, οι πανηγύρεις αποτέλεσαν για τον ελληνικό χώρο βασικούς μηχανισμούς διάθεσης προϊόντων, τόπους κοινωνικής συναναστροφής και κόμβους διακίνησης αγαθών.

Η σημασία τους αποτυπώνεται στην πληθώρα προϊόντων που κυκλοφορούσαν σε αυτές: σιτηρά, ελαιόλαδο, κρασί, λινάρι, βαμβάκι, βαλανίδια, μέλι, μάλλινα υφάσματα και χονδρά νήματα. Η Πελοπόννησος, λ.χ., υπήρξε πηγή σιδήρου και σταφίδας, ενώ η Θεσσαλία διέθετε μεγάλες ποσότητες μαλλιού και η Μακεδονία προϊόντα σιτηρά και βαμβάκι. Οι συναλλαγές δεν περιορίζονταν στην τοπική κατανάλωση: σημαντικά τμήματα της παραγωγής εξάγονταν, μέσω λιμανιών και δικτύων που συνέδεαν τις πανηγύρεις με τη Βενετία, τη Βλαχία και την Κωνσταντινούπολη.

Η αγορά των Αθηνών. Ξυλογραφία, 19ος αιώνας. Αναδημοσίευση στο: Ν. Τ. Λέκκας, Αγορές – Εμποροπανηγύρεις – Εκθέσεις: Ειδικά εκθέσεις – Εβδομάδες – Διαγωνισμοί – Χρηματιστήρια εμπορευμάτων, Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον, 1935.

Παράλληλα, οι εμποροπανηγύρεις της Τουρκοκρατίας χαρακτηρίζονταν από την παρουσία μεταπρατών και ξένων εμπόρων (Γάλλων, Βενετών), οι οποίοι επωφελούνταν από την ευνοϊκή θέση της Ελλάδας στο δίκτυο των βαλκανικών διαδρομών. Η φορολογία τους παρουσίαζε διαφοροποιήσεις: σε ορισμένες περιοχές η χαμηλή ή ανύπαρκτη φορολόγηση ευνόησε την ανάπτυξή τους (π.χ. στα Επτάνησα), ενώ αλλού οι φόροι λειτούργησαν αποτρεπτικά για μικρούς παραγωγούς.

Η εικόνα που μας δίνει ο Κ. Λέκκας για τις εμποροπανηγύρεις στον ελλαδικό χώρο στην Τουρκοκρατία, δείχνει ότι ο θεσμός όχι μόνο δεν υποχώρησε, αλλά απέκτησε νέα δυναμική, συνδέοντας την τοπική παραγωγή με τα ευρύτερα εμπορικά δίκτυα της Αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο αυτό, οι αγορές της Ηπείρου πρέπει να ιδωθούν ως τμήμα ενός δικτύου που εκτεινόταν από την Πελοπόννησο και τη Θεσσαλία μέχρι τη Μακεδονία και τα Επτάνησα. Αυτή η γενική εικόνα προετοιμάζει το έδαφος για να κατανοήσουμε καλύτερα τη ζωντανή μαρτυρία του Εβλιγιά Τσελεμπί, ο οποίος τον 17^ο αιώνα επισκέφθηκε την Ήπειρο και κατέγραψε με λεπτομέρειες τοπία, ανθρώπους και εμπορικές πρακτικές στην Άρτα και τα Ιωάννινα.

2.2 Ο Εβλιγιά Τσελεμπί και το παζάρι των Ιωαννίνων

Η πιο ζωντανή μαρτυρία για την Ήπειρο της πρώιμης Τουρκοκρατίας προέρχεται από τον Οθωμανό περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί (1611–1682). Στο *Seyahatnâme* του, γραμμένο γύρω στο 1670, περιγράφει την εμποροπανήγυρη των Ιωαννίνων, η οποία συγκέντρωνε χιλιάδες ανθρώπους από τα πέρατα της οικουμένης — Ρωμιούς, Άραβες και Πέρσες — για ν' αγοράσουν ή να πουλήσουν διάφορα εμπορεύματα. Το παζάρι διαρκούσε δέκα μερόνυχτα και, κατά τη διάρκειά του, γινόταν μεγάλη διακίνηση χρήματος, ενώ οι συναλλασσόμενοι περνούσαν τον καιρό τους διασκεδάζοντας και γλεντοκοπώντας (Σούλης, 1944· Ε. Τσελεμπί, 2009).

Ιδιαίτερη σημασία έχει η τοποθεσία που δίνει ο Εβλιγιά: το παζάρι βρισκόταν «πέρα από την τσιγγάνικη συνοικία, προς τη μεριά του Κιμπιλέ, όπου υπήρχε ένα μεγάλο τετράγωνο πέτρινο χάνι, που μοιάζει με φρούριο· ακριβώς στον δρόμο που οδηγεί προς την Άρτα». Η λεπτομέρεια αυτή δείχνει ότι η πρόσβαση από την Άρτα ήταν ο πιο φυσικός και εύκολος δρόμος για το παζάρι των Ιωαννίνων, γεγονός που ενισχύει τον ρόλο της πόλης ως λιμανιού και εμπορικού κόμβου για την τροφοδοσία της ενδοχώρας.

Η επιλογή της θέσης του παζαριού στον δρόμο Ιωάννινα–Άρτα δεν ήταν τυχαία. Όπως έχει δείξει ο Α. Mehlan (1979), οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία διαμόρφωναν την οικονομική γεωγραφία της περιοχής: οι πανηγύρεις και τα παζάρια εγκαθίσταντο εκεί όπου διασταυρώνονταν οι κύριες αρτηρίες μεταφοράς, εξασφαλίζοντας έτσι την τροφοδοσία και τη συμμετοχή εμπόρων από διαφορετικά μέρη ή σε τοποθεσίες - σταθμούς όπου υπήρχαν χάνια και караβάν - σεράι, σημεία που στάθμευαν τα караβάνια των εμπόρων στη διαδρομή τους. Η Άρτα, ως λιμάνι και κέντρο διακίνησης προϊόντων, έδινε στους

Ιωαννίτες την πρόσβαση που χρειαζόταν· αντίστοιχα, τα Ιωάννινα λειτουργούσαν ως κόμβος συγκέντρωσης και διάθεσης αγαθών για την ενδοχώρα.

Η αγορά των Αθηνών του 19^{ου} αιώνα. *L'Agora (Souvenir d'Athènes)*, etching published in *L'Illustration nouvelle*, Paris, Cadart, 1875.

2.3 Το παζάρι της Άρτας στον 17^ο αιώνα (με τη μεσαιωνική του συνέχεια)

Ήδη στον ύστερο Μεσαίωνα η Άρτα προβάλλει ως μεγαλύτερο αστικό κέντρο από τα Γιάννενα και με πλουσιότερη εβραϊκή παροικία, στοιχείο που εξηγεί γιατί η πόλη διέθετε μόνιμη κεντρική αγορά (το «μποριόν») ενώ οι περιοχές της ενδοχώρας εξυπηρετούνταν από περιοδικές εμποροπανηγύρεις (Κορδώσης, 2011). Το «μποριόν» μνημονεύεται ήδη στο Χρονικό των Τόκκων ως εξωτειχική αγορά έξω από την πύλη του κάστρου (Giuseppe Schirò, 1975) και η εικόνα αυτή βρίσκεται συνέχεια στην οθωμανική περίοδο με το τακτικό «τουρκοπάζαρο» που περιγράφει ο Εβλιγιά Τσελεμπί (Κοκολάκης, 1987, Καρρά, 2024).

Η περιγραφή του Εβλιγιά Τσελεμπί για την Άρτα στο *Seyahatnâme* επιβεβαιώνει αυτή τη συνέχεια και αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία για την εμπορική φυσιογνωμία της πόλης τον 17^ο αιώνα. Σε αντίθεση με τα Ιωάννινα, όπου καταγράφεται μεγάλη ετήσια εμποροπανήγυρη, στην Άρτα γίνεται λόγος για ένα τακτικό παζάρι, γνωστό ως «τουρκοπάζαρο», το οποίο εξυπηρετούσε τις ανάγκες της πόλης και της ενδοχώρας.

Ο Τσελεμπί σημειώνει περίπου 400 καταστήματα, πολλά με εξειδικευμένες τέχνες (μαχαιροποιεία, τσαρουχάδικα). Παρότι δεν υπήρχε σκεπαστή αγορά τύπου μπεζεστενιού, η ποικιλία και αφθονία των εμπορευμάτων φανερώνει εμπορική

ζωτικότητα. Ο εμπορικός δρόμος πλαισιωνόταν από χάνια και καφεενεία, ενώ μπροστά από το χάνι του Σουλτάνου Βαγιαζίτ Χαν υψωνόταν ο πύργος του ρολογιού, μοναδικός στο είδος του, με καμπάνα που ακουγόταν σε μεγάλη απόσταση. Η αναφορά στις γεωργικές καλλιέργειες — λεμόνια, νεράντζια, σύκα, ελιές, αμπέλια και ιδίως τα φημισμένα ρόδια — δείχνει τον στενό δεσμό της αγοράς με την παραγωγή της υπαίθρου. Ιδιαίτερη θέση έχει το κρασί, το οποίο οι Αρτινοί έμποροι μετέφεραν και πουλούσαν σε όλη τη Ρούμελη, στοιχείο που αναδεικνύει και έναν εξαγωγικό προσανατολισμό.

Παλιά καρτ ποστάλ με τίτλο *Eine bosnische Schusterwerkstätte* («Ένα βοσνιακό εργαστήριο τσαγκάρη»).

Η εικόνα απεικονίζει σκηνή σε οθωμανική αγορά της Βοσνίας, με τεχνίτες και οικογένειες έξω από εργαστήριο υποδημάτων. Χρονολόγηση: αρχές 20ού αιώνα.

Συνεπώς, το «τουρκοπάζαρο» της Άρτας δεν είχε τον εορταστικό χαρακτήρα μιας μεγάλης εμποροπανηγύρης, αλλά ήταν μια σταθερή και θεσμοθετημένη αγορά— και, όπως δείχνουν οι μεσαιωνικές και οι οθωμανικές μαρτυρίες, συνέχιζε την παλαιότερη παράδοση του μεσαιωνικού παζαριού έξω από το κάστρο. Έτσι, η Άρτα, ακόμη και χωρίς «μεγάλες πανηγύρεις», διατηρούσε ζωντανή εμπορική δραστηριότητα, λειτουργώντας ως ενδιάμεσος σταθμός ανάμεσα στην παραγωγή της υπαίθρου και τις ευρύτερες αγορές της Ρούμελης.

2.4 Η φορολόγηση των εμποροπανηγύρεων στην πρώιμη Τουρκοκρατία

Στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης, οι εμποροπανηγύρεις και τα παζάρια δεν ήταν ελεύθερες αγορές, αλλά αποτελούσαν φορολογήσιμα γεγονότα. Οι πηγές της περιόδου, όπως τα φορολογικά κατάστιχα (*tahrir defterleri*), καταγράφουν τον ειδικό φόρο που επιβαλλόταν στις συναθροίσεις αυτές, γνωστό ως *resm-i bazar* («φόρος παζαριού») ή *resm-i panayir* («φόρος πανηγυριού»). Το τέλος αυτό

κατέβαλαν οι έμποροι και οι παραγωγοί που συμμετείχαν στην αγορά, είτε για την τοποθέτηση πάγκου, είτε για τη διάθεση προϊόντων.

Όπως παρατηρεί ο Σπ. Ασδραχάς, η φορολογία των πανηγύρεων εντάσσεται στους «μηχανισμούς της αγροτικής οικονομίας», καθώς επέτρεπε στις οθωμανικές αρχές να απορροφούν μέρος του αγροτικού πλεονάσματος και να το ενσωματώνουν στο φορολογικό σύστημα. Σε αρκετές περιπτώσεις, το δικαίωμα είσπραξης του φόρου παραχωρούνταν σε φορομισθωτές (iltizam), ενώ δεν έλειπαν και περιπτώσεις όπου μοναστήρια ή επισκοπές διεκδικούσαν μέρος των εσόδων. Έτσι, οι πανηγύρεις λειτούργησαν όχι μόνο ως οικονομικές και κοινωνικές συναθροίσεις, αλλά και ως σταθερές πηγές φορολογικού εισοδήματος, στοιχείο που εξηγεί τη θεσμική τους κατοχύρωση και την αντοχή τους στον χρόνο.

Το καραβανσεράι (χάνι) του Μπουργκάς κατά την οθωμανική περίοδο. Η υδατογραφία αποτυπώνει την εσωτερική αυλή με κρήνη στο κέντρο, γύρω από την οποία κινούνται έμποροι, ταξιδιώτες και ζώα, ενώ στο βάθος διακρίνεται οθωμανικό τζαμί με τρούλους και μιναρέ. Τέλη 18ου – αρχές 19ου αιώνα.

Συγκεκριμένα, οι οθωμανικές πηγές μνημονεύουν τα έσοδα από πανηγύρια (panayir resmi) ήδη από τον 15^ο αιώνα. Ο φόρος αυτός αποδιδόταν στις αγορές πόλεων, χωριών, μοναστηριών και ιερών, ενώ συνδεόταν άμεσα με τις εμποροπανηγύρεις που συχνά συνόδευαν θρησκευτικές γιορτές. Στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, λόγου χάρη, αναφέρονται 100 άσπρα ως έσοδο από πανηγύρια στη Λαμία (1497), ενώ στη Θεσσαλία, το 1478–79, οι κάτοικοι υποχρεώνονταν να καταβάλλουν 250 άσπρα για τη Λάρισα και 350 για τα Τρίκαλα· συνολικά τα έσοδα ανέρχονταν σε

550 άσπρα, με το ένα τρίτο να προέρχεται από τις πανηγύρεις και τα υπόλοιπα από άλλες πηγές. Η φορολογία αυτή απέκτησε σημαντική θέση στη δημοσιονομική πρακτική, καθώς η καταβολή του *resm-i ranaγir* μαρτυρείται σε πλήθος εγγράφων και βερατίων. Επιπλέον, συνδέεται με μια συνεχή παράδοση από τη βυζαντινή περίοδο, όπου επίσης οι εμποροπανηγύρεις αποτελούσαν θεσμοθετημένες πηγές προσόδων για τις τοπικές αρχές και την Εκκλησία

Συμπερασματικά λοιπόν θα λέγαμε ότι για την πρώιμη Τουρκοκρατία (15^{ος} –17^{ος} αι.) οι πηγές είναι αποσπασματικές αλλά εύγλωττες. Ο Λέκκας και ο Ασδραχάς δείχνουν τη συνέχεια του θεσμού των πανηγύρεων μέσα στο οθωμανικό πλαίσιο, ενώ οι περιγραφές του Εβλιγιά Τσελεμπή φωτίζουν τόσο τη μεγάλη πανήγυρη των Ιωαννίνων όσο και το τακτικό τουρκοπάζαρο της Άρτας. Η αντιπαραβολή αυτή είναι αποκαλυπτική: τα Ιωάννινα αποτέλεσαν το κέντρο των πολυεθνικών εμπορικών συναθροίσεων, ενώ η Άρτα, χάρη στη θέση και την παραγωγή της, λειτούργησε ως σταθερός κόμβος τροφοδοσίας και διαμετακόμισης. Επιπλέον, η θεσμοθετημένη φορολόγηση των αγορών και πανηγύρεων εντάσσει τον θεσμό στο γενικότερο πλαίσιο της οθωμανικής οικονομικής πολιτικής, αποκαλύπτοντας τη σημασία του για την κοινωνική και οικονομική ζωή της εποχής.

3. «Από τα γράμματα της διπλωματίας» – Οι εμποροπανηγύρεις μέσα από την αλληλογραφία των Γάλλων προξένων (18^{ος} αιώνας)

Η μελέτη των εμποροπανηγύρεων κατά τον 18^ο αιώνα στον ελληνικό χώρο έχει αναδειχθεί σε κεντρικό ζήτημα της ιστορικής έρευνας για την πρώιμη νεοελληνική οικονομία. Ο Σεραφείμ Μάξιμος, στο κλασικό έργο του «*Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*» (1984), τόνισε ότι οι εμποροπανηγύρεις δεν υπήρξαν απλώς μεγάλα παζάρια, αλλά θεσμοί που διαμεσολάβησαν τη μετάβαση από μια τοπική, αγροτική οικονομία σε ένα δίκτυο διακίνησης εμπορευμάτων με διεθνείς προεκτάσεις. Εκεί, οι αγρότες διέθεταν την παραγωγή τους, οι έμποροι συγκέντρωναν προϊόντα για εξαγωγή, ενώ εισάγονταν υφάσματα, είδη πολυτελείας και πρώτες ύλες από τη Δύση.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η αλληλογραφία των Γάλλων προξένων στην Άρτα κατά τον 18^ο αιώνα (1702–1780) αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία. Τα προξενικά γράμματα δεν περιορίζονται σε γενικές παρατηρήσεις· καταγράφουν με ακρίβεια προϊόντα, ποσότητες, τιμές, τρόπους διακίνησης, αλλά και τους κινδύνους ή τα εμπόδια που συναντούσε το εμπόριο. Πρόκειται για μια «*διπλωματική ματιά*» που φωτίζει τόσο την καθημερινή λειτουργία των εμποροπανηγύρεων όσο και τις γεωπολιτικές ισορροπίες της εποχής.

3.1. Οι πρώτες μαρτυρίες: Άρτα και Σαγιάδα (1702–1705)

Η πρώτη επιστολή του πρόξενου Γκαρνιέ (Άρτα, 1702) φέρνει στο φως τον ρόλο της Άρτας ως εμπορικού κόμβου. Ο Γάλλος αξιωματούχος υπογραμμίζει τη σημασία της πόλης και των Ιωαννίνων ως κέντρων εμπορίου και αναφέρεται στην απουσία γαλλικού προξένου, που δυσχέραινε την εποπτεία της περιοχής. Ειδική μνεία κάνει στο λιμάνι της Σαλαώρας, το οποίο θεωρεί ζωτικής σημασίας για την επικοινωνία

Γαλλίας–Κωνσταντινούπολης, αλλά και για την τροφοδοσία του ναυτικού. Χαρακτηριστικά σημειώνει ότι είναι «χρήσιμο, όχι μόνο για να στέλνει κανείς τη βασιλική ἀλληλογραφία... αλλά και γιατί μπορούμε να άντλοῦμε ἕνα ἐμπόριο πολὺ εὐνοϊκό... προ πάντων σιτάρια... καὶ κρέατα βοδινὰ ἢ χοιρινά, τὰ ὅποια θὰ ἦταν δυνατό νὰ παστωθοῦν γιὰ τὸ ναυτικὸ τῆς Α. Μεγαλειότητος» (Παράρτημα, Επιστολή 1).

Vue de la foire Saint-Germain (Άποψη της εμπορικής πανήγυρης Saint-Germain στο Παρίσι). Χαρακτικό του 17ου αιώνα που απεικονίζει τη διάταξη των περιπτέρων της πανήγυρης μέσα στον περίβολο του αβαείου Saint-Germain-des-Prés. Η Foire Saint-Germain, που καθιερώθηκε τον Μεσαίωνα, αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους εμπορικούς και πολιτιστικούς θεσμούς του Παρισιού μέχρι τον 18ο αιώνα, συγκεντρώνοντας εμπόρους, καλλιτέχνες και θεατρικούς θιάσους.

Η μαρτυρία αυτή αποκαλύπτει την Άρτα του 18^{ου} αιώνα ως στρατηγικό κόμβο εμπορίου, όπου οι εμποροπανηγύρεις και τα παζάρια αποτελούσαν βασικούς μηχανισμούς διάθεσης του αγροτικού πλεονάσματος. Η αναφορά στα σιτηρά και στα κτηνοτροφικά προϊόντα «κατά μήκος της παραλίας» συνδέεται με τις αγορές που τελούνταν στις τοπικές πανηγύρεις, δείχνοντας ότι δεν επρόκειτο μόνο για τοπικές συναλλαγές, αλλά για κρίκους ενός ευρύτερου δικτύου που έφθανε έως τη Μεσόγειο. Η εμπορική δραστηριότητα παρουσιάζεται πολυεπίπεδη: από την τοπική κατανάλωση έως τη διασύνδεση με τη Μασσαλία και άλλα κέντρα της δυτικής Ευρώπης. Επιπλέον η Άρτα συνδέεται άμεσα με την τροφοδοσία του γαλλικού

ναυτικού. Παράλληλα, ο Γκαρνιέ καταγγέλλει τη βενετική πολιτική επιβολής δασμών στην Κέρκυρα, δείχνοντας τον διεθνή ανταγωνισμό γύρω από την Ήπειρο.

Η δεύτερη επιστολή του Γκαρνιέ, (Άρτα 1704), παρέχει αναλυτικότερη εικόνα για τα βασικά εμπορεύματα που εξάγονταν από την Ήπειρο και τη Θεσσαλία προς τα λιμάνια της δυτικής Ελλάδας. Ο πρόξενος δίνει μια σχεδόν στατιστική εικόνα, καταγράφοντας με λεπτομέρειες την ετήσια παραγωγή και τις τιμές σιτηρών, καπνού, μαλλιών, βαμβακιού, μεταξίου, υφασμάτων, αλλά και εισαγόμενων ειδών πολυτελείας (βουβαλοδέρματα, ζάχαρη, καφές, κοράλλια, ρολόγια, πολύτιμοι λίθοι). Εντυπωσιακή είναι η επισήμανσή του ότι μέσω των τοπικών αγορών και εμποροπανηγύρεων διακινείται κάθε χρόνο όγκος εμπορευμάτων αξίας που ξεπερνά το ένα εκατομμύριο - «περισσότερα από ένα εκατομμύριο εμπορεύματα» ετησίως — μια φράση που αναδεικνύει το μέγεθος των πανηγύρεων, με σημαντικό μέρος αυτού να αποτελείται από υφάσματα και είδη πολυτελείας ευρωπαϊκής προέλευσης, (Παράρτημα, Επιστολή 2).

Louis Braun (1836–1916), Μεσαιωνική αγορά. Ελαιογραφία που απεικονίζει σκηνή αστικής εμπορικής ζωής στον Μεσαίωνα, 19ος αιώνας.

Η επιστολή αποκαλύπτει την Άρτα ως κομβικό σημείο εμπορικής διακίνησης στον χώρο της δυτικής Ρούμελης και της Ηπείρου, λειτουργώντας ως σύνδεσμος ανάμεσα στην εσωτερική παραγωγή (σιτηρά, καπνά, μαλλιά, βαμβάκι) και τα δίκτυα της Μεσογείου. Οι αναφορές στις «ἀγορές ποῦ γίνονται στὸ Μεσολόγγι, Σάλωνα, Τύρναβο, Ἰωάννινα» καταδεικνύουν ότι οι εμποροπανηγύρεις και τα περιοδικά παζάρια υπήρξαν οι βασικοί χώροι συναλλαγής, όπου συγκεντρώνονταν όχι μόνο τα εγχώρια προϊόντα αλλά και τα εισαγόμενα ευρωπαϊκά είδη πολυτελείας.

Η επισήμανση ότι οι εμποροπανηγύρεις μπορούσαν να απορροφήσουν «περισσότερα από ένα εκατομμύριο εμπορεύματα» ετησίως υπογραμμίζει την κλίμακα και τη σημασία αυτών των συναθροίσεων, οι οποίες λειτουργούσαν ως κινητήριοι μοχλοί του περιφερειακού εμπορίου. Η σύγκριση με τα προϊόντα της Σμύρνης και της Θεσσαλονίκης δείχνει πως η Άρτα και οι γύρω αγορές δεν περιορίζονταν σε τοπικό επίπεδο, αλλά εντάσσονταν σε έναν διεθνή εμπορικό ανταγωνισμό (ιδίως ανάμεσα σε Γάλλους και Βενετούς).

Τέλος, η έμφαση στις τιμές, τις ποσότητες και την ποιότητα καταδεικνύει τη στατιστική και πρακτική οπτική των γαλλικών προξενικών αναφορών: οι πανηγύρεις δεν καταγράφονται μόνο ως κοινωνικά γεγονότα, αλλά κυρίως ως μηχανισμοί απορρόφησης και διάθεσης προϊόντων, καθιστώντας την Άρτα κέντρο εμπορικής πληροφόρησης για τις αγορές της δυτικής Ελλάδας και πέραν αυτής.

Την ίδια εποχή ο πρόξενος Ντυ Μπροκά (Άρτα, 13 Ιουνίου 1705) απευθύνεται σε εμπόρους της Μασσαλίας και της Λυών για να τους παροτρύνει να εγκατασταθούν εμπορικά στην «σκάλα» της Άρτας. Περιγράφει την εξαιρετικά πλούσια σοδειά σιτηρών και τη δυνατότητα ανύψωσης 35-40 χιλ. φορτίων από Σαγιάδα-Πρέβεζα, ακόμη περισσότερα από άλλα λιμάνια. Η επιστολή του είναι γεμάτη πρακτικές πληροφορίες: μονάδες μέτρησης, τιμές, μεγέθη πλοίων, αλλά και οδηγίες για το πότε πρέπει να φτάνουν τα εμπορεύματα, ώστε να αξιοποιηθούν οι πανηγύρεις.

Χαρακτικό που απεικονίζει την κεντρική αγορά της Λυβέκης (Marktplatz) με το Δημαρχείο, περ. τέλη 16ου – αρχές 17ου αιώνα.

Επιπλέον προσδιορίζει αγορές/εμποροπανηγύρεις που γίνονται από Μάιο έως τέλη Σεπτεμβρίου, όπου καταναλώνονται μεγάλες ποσότητες ευρωπαϊκών υφασμάτων και ειδών, επιμένει δε ότι τα εμπορεύματα πρέπει να φτάνουν Απρίλιο για να

ρευστοποιηθούν στις εμποροπανηγύρεις και να μετατραπούν σε σιτάρι/κερί/καπνό μετά τη συγκομιδή. Κλείνει με στοιχεία για συναλλαγατο/νομίσματα και μια εκτενή ενότητα περί ασφάλειας (βενετική καταστολή κουρσάρων στον κόλπο Πρέβεζας, ταχεία ταχυδρομική/καραβανική διασύνδεση μέσω Νεαπόλεως–Οτράντο–Κέρκυρας), (Παράρτημα, Επιστολή 3).

Η επιστολή του προξένου Ντυ Μπροκά δεν είναι απλώς μια λεπτομερής αναφορά για το εμπόριο σιτηρών και άλλων προϊόντων· αποτελεί παράλληλα ζωντανή μαρτυρία για τον τρόπο με τον οποίο οι εμποροπανηγύρεις λειτουργούσαν ως κρίσιμοι μηχανισμοί ένταξης της τοπικής παραγωγής στα διεθνή δίκτυα. Ο πρόξενος περιγράφει με ακρίβεια ποσότητες, τιμές και είδη αγαθών, αλλά τονίζει ιδιαίτερα τη χρονικότητα της διάθεσής τους, συνδέοντάς την με τις εποχικές εμποροπανηγύρεις που πραγματοποιούνταν από τον Μάιο έως τον Σεπτέμβριο. Εκεί γινόταν η διάθεση μεγάλων ποσοτήτων σιτηρών, κεριού, καπνού και άλλων αγαθών, επιβεβαιώνοντας τον ρόλο των πανηγύρεων ως βασικών κέντρων ανταλλαγής και ρευστοποίησης κεφαλαίου.

Σκηνή από εμποροπανήγυρη στη Βέροια, αρχές 20ού αιώνα.

*Φωτογραφία άγνωστου φωτογράφου. Αναδημοσίευση στο βιβλίο: Ν. Τ. Λέκκας (1935), *Αγορές – Εμποροπανηγύρεις – Εκθέσεις: Ειδικαί εκθέσεις – Εβδομάδες – Διαγωνισμοί – Χρηματιστήρια εμπορευμάτων*, Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον.*

Παράλληλα, η επιστολή φανερώνει ότι οι εμποροπανηγύρεις δεν ήταν μόνο τοπικά γεγονότα· αποτελούσαν κόμβους διεθνών συναλλαγών, όπου συνδέονταν οι αγρότες, οι έμποροι της ενδοχώρας και οι ξένοι επενδυτές. Η έμφαση στην ασφάλεια, στις εγγυήσεις των τοπικών αρχών και στη δυνατότητα αποφυγής πειρατών δείχνει ότι οι εμποροπανηγύρεις μπορούσαν να λειτουργήσουν μόνο μέσα σε ένα πλαίσιο εμπιστοσύνης και προστασίας. Εξίσου χαρακτηριστική είναι η

αντίθεση με τους Βενετούς, καθώς ο πρόξενος παρουσιάζει τις συνθήκες για τους Γάλλους ως πιο ευνοϊκές, προσδίδοντας έτσι στις πανηγύρεις και έναν χαρακτήρα διεθνούς ανταγωνισμού.

Συνολικά, η επιστολή αναδεικνύει ότι οι εμποροπανηγύρεις της Ηπείρου και της Στερεάς δεν περιορίζονταν σε τοπικό επίπεδο, αλλά αποτελούσαν στρατηγικά σημεία συνάντησης Ανατολής και Δύσης. Ήταν θεσμοί που διασφάλιζαν την κυκλοφορία αγαθών, κεφαλαίων και πολιτικών επιρροών, συμβάλλοντας στην οικονομική ανάπτυξη και στην ενσωμάτωση της περιοχής σε ένα ευρύτερο διεθνές εμπορικό σύστημα. Η επιστολή του 1705 μας επιτρέπει να δούμε τις εμποροπανηγύρεις όχι μόνο ως παραδοσιακά παζάρια, αλλά ως καίριους κόμβους της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της εποχής.

3.2. Η διπλωματία της σημαίας: Ντυ Μπροκά (1730)

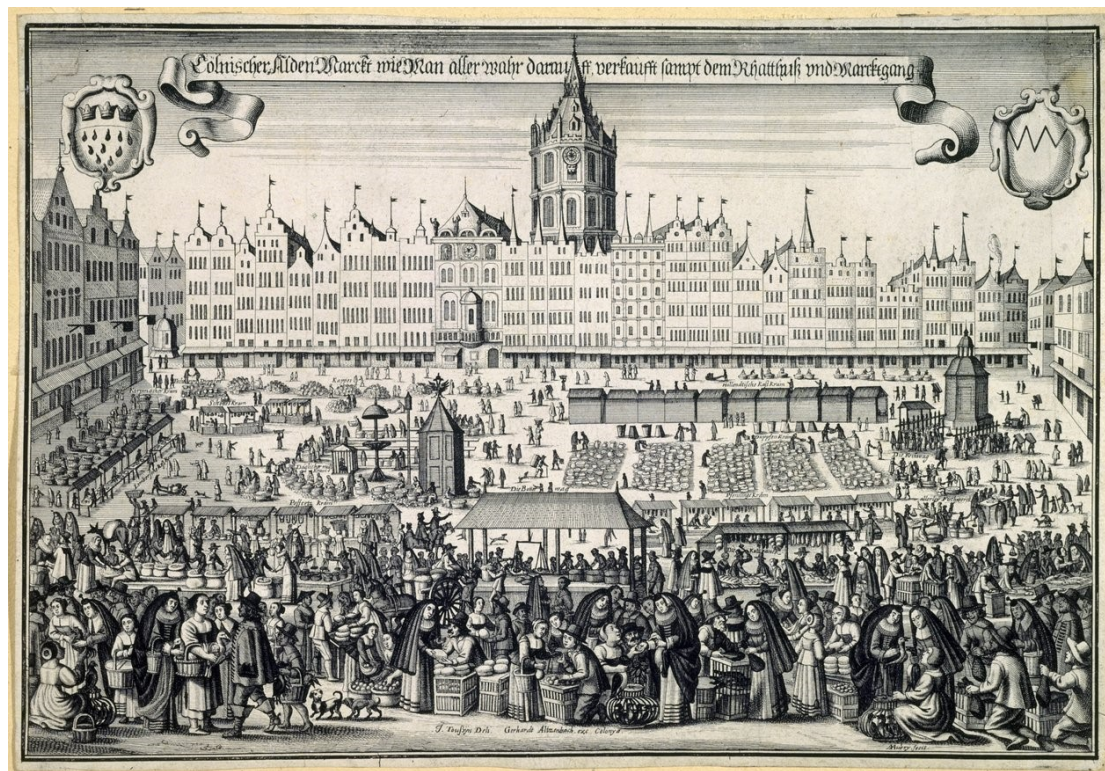
Λίγα χρόνια αργότερα, ο πρόξενος Ντυ Μπροκά, (10 Οκτωβρίου 1730), ενημερώνει τον κόμητα Μοπερά ότι το εμπόριο των Γιαννιωτών προς την Ιταλία διεξάγεται σχεδόν αποκλειστικά υπό τη γαλλική σημαία, έχοντας εξασφαλίσει την εμπιστοσύνη των εμπόρων ώστε να μη στραφούν αλλού. Όπως ο ίδιος σημειώνει, είχε κατορθώσει να «κρατήσει τούς Έλληνες εμπόρους υπό την σημαίαν τῆς Γαλλίας», εξασφαλίζοντας έτσι την εμπιστοσύνη τους και αποτρέποντας πιθανή μετατόπιση προς άλλες δυνάμεις. Παράλληλα, υποχρέωσε τους εμπόρους να καταβάλλουν προξενικά δικαιώματα υπέρ της Γαλλίας, επικαλούμενος παλαιότερες συμφωνίες, γεγονός που προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Αυστριακού διπλωμάτη Τάλμαν.

Ο Ντυ Μπροκά αρνήθηκε να επεκτείνει την προστασία του σε Αυστριακούς υπηκόους, θεωρώντας ότι μια τέτοια παραχώρηση θα έθετε υπό αμφισβήτηση την πίστη του στη Γαλλία. Η στάση αυτή εγκρίθηκε από τον Γάλλο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, επιβεβαιώνοντας ότι «*όρθως δὲν ἀποδέχθην διπλὴν ιδιότητα προξένου*». Η επιστολή αναδεικνύει έτσι τον τρόπο με τον οποίο η διπλωματία διαπλεκόταν με το εμπόριο, καθώς η κατοχύρωση της γαλλικής σημαίας σήμαινε και έλεγχο επί των εμπορικών ροών (Παράρτημα, Επιστολή 4).

Η κριτική αξία της μαρτυρίας έγκειται στη διπλή της διάσταση: αφενός αποτυπώνει τον πρακτικό έλεγχο που ασκούσαν οι πρόξενοι στις συναλλαγές, επιβάλλοντας τέλη και όρους· αφετέρου σκιαγραφεί τον σφοδρό ανταγωνισμό ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η προσπάθεια του Αυστριακού Τάλμαν να επιρρίψει στον Γάλλο πρόξενο την ευθύνη προστασίας των υπηκόων του, χωρίς να του παραχωρήσει τα αντίστοιχα προνόμια, δείχνει τις διπλωματικές εντάσεις που χαρακτήριζαν την περιοχή.

Συνολικά, η επιστολή του 1730 φανερώνει ότι οι εμποροπανηγύρεις και οι εμπορικές ανταλλαγές της Ηπείρου δεν ήταν ένα απλό τοπικό φαινόμενο, αλλά εντάσσονταν σε ένα διεθνές πεδίο ανταγωνισμού. Η Γαλλία, αξιοποιώντας την εμπιστοσύνη των Ελλήνων εμπόρων και τη νομιμοποίηση της σημαίας της, πέτυχε να ενισχύσει την παρουσία της στη Δυτική Ελλάδα, αντικαθιστώντας σταδιακά την αυστριακή

επιρροή. Έτσι, οι πανηγύρεις και τα λιμάνια της περιοχής αποκτούν γεωπολιτική βαρύτητα, μετατρέπόμενα σε χώρους όπου διασταυρώνονταν εμπορικά συμφέροντα και διπλωματικές στρατηγικές των μεγάλων δυνάμεων του 18ου αιώνα.

Abraham Aubry, *Alter Markt in Köln*, περ. 1660. Χαλκογραφία που απεικονίζει την κεντρική αγορά της Κολωνίας με το Δημαρχείο και την εμπορική κίνηση.

3.3 Από το εμπόριο στην παραγωγή: Οι γαλλικές πρωτοβουλίες για πρώιμη βιοτεχνική δραστηριότητα στην Ήπειρο

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, οι επιστολές του προξένου Μπουίγ, (Άρτα, 1755 - 1760), δίνουν μια σφαιρική εικόνα του εμπορίου στην Ήπειρο και ειδικότερα στην Άρτα και τα Γιάννενα, σε μια περίοδο όπου η γαλλική παρουσία προσπαθούσε να εδραιωθεί απέναντι στον βενετικό ανταγωνισμό. Το 1755, ο Μπουίγ αναφέρεται στον έμπορο Μονζιρώ από τη Λυών, ο οποίος προσπάθησε να προωθήσει τα μεταξωτά της πόλης απευθείας στην αγορά των Ιωαννίνων, παρακάμπτοντας τη Βενετία. Χαρακτηριστικά σημειώνει ότι στόχος ήταν «να έξοικειωθούν οι Έλληνες έμποροι με τὰ γαλλικά μεταξωτά». Παράλληλα, καταγγέλλει το παράνομο εμπόριο Γάλλων πλοιάρχων, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν ελληνικά και τουρκικά καράβια για να διοχετεύσουν προϊόντα στην Ήπειρο, γεγονός που έθετε σε κίνδυνο τα προξενικά προνόμια (Παράρτημα, Επιστολή 5).

Λίγα χρόνια αργότερα (1760), εμφανίζεται η προοπτική ίδρυσης γαλλικού εργοστασίου γλυκόριζας στην Άρτα από τον Λουί Μπαντέν, ο οποίος έβλεπε στην περιοχή αφθονία πρώτης ύλης. Η επιχείρηση, ωστόσο, μεταφέρθηκε στη Βόνιτσα,

υπό βενετική διοίκηση, προκειμένου να εξασφαλιστεί καλύτερη πρόσβαση σε καύσιμα και ασφάλεια. Ο πρόξενος επέμεινε ότι το αποκλειστικό εμπορικό δικαίωμα όφειλε να παραμείνει στη γαλλική προξενική αρχή, σημειώνοντας: «τὰ προνόμια δὲν πρέπει νὰ ὑπονομευθοῦν ἀπὸ τὴ βιοτεχνία, ἀλλὰ νὰ ὑπηρετοῦν τὰ γαλλικὰ συμφέροντα» (Παράρτημα, Επιστολές 7, 8).

Οι επιστολές αυτές αποτυπώνουν την επιμονή των Γάλλων να διεισδύσουν στην τοπική αγορά με προϊόντα πολυτελείας (μεταξωτά Λυών), να αξιοποιήσουν τις πρώτες ύλες της περιοχής (γλυκόριζα), αλλά και να περιορίσουν το λαθρεμπόριο. Η στρατηγική αυτή δεν περιοριζόταν πια στη διακίνηση αγαθών μέσω πανηγύρεων και λιμανιών· έδειχνε μια πιο φιλόδοξη κατεύθυνση, όπου το εμπόριο συνδυαζόταν με πρώιμη βιοτεχνική δραστηριότητα (Παράρτημα, Επιστολή 6).

Οι επιστολές του Μπουίγ φωτίζουν μια κρίσιμη πτυχή της γαλλικής παρουσίας στην Ήπειρο και τη Δυτική Ελλάδα στα μέσα του 18^{ου} αιώνα: την προσπάθεια μετάβασης από το καθαρά εμπορικό ενδιαφέρον σε μια πιο οργανωμένη, πρώιμη βιοτεχνική δραστηριότητα.

Σε σύγκριση με την εικόνα των αρχών του αιώνα (όπου κυριαρχεί το εμπόριο σιτηρών και οι εμποροπανηγύρεις), εδώ διακρίνουμε μια σαφή μετατόπιση: από το μαζικό διαμετακομιστικό εμπόριο προς την καθετοποίηση και την αξιοποίηση της τοπικής παραγωγής. Πρόκειται για πρώιμες μορφές βιοτεχνικής δραστηριότητας που, αν και περιορισμένες, δείχνουν την πρόθεση της Γαλλίας να διεισδύσει βαθύτερα στην οικονομία της περιοχής.

Εμποροπανήγυρη στη Λάρισα, αρχές του 20ου αιώνα. Φωτογραφία άγνωστου φωτογράφου. Αναδημοσίευση στο βιβλίο Λέκκας, Ν. Γ. (1935). Αγορές – Εμποροπανηγύρεις – Εκθέσεις: Ειδικαί εκθέσεις – Εβδομάδες – Διαγωνισμοί – Χρηματιστήρια εμπορευμάτων. Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Η επιστολή του 1755, με την έμφαση στα μεταξωτά, φανερώνει την προσπάθεια διαμόρφωσης νέων καταναλωτικών προτύπων σε βάρος των παραδοσιακών βενετσιάνικων υφασμάτων· μια «εκβιομηχάνιση της κατανάλωσης», που στόχευε στην αντικατάσταση του βενετικού προϊόντος με το γαλλικό. Ακόμη πιο ενδεικτική

είναι η περίπτωση του Μπαντέν (1760): η απόπειρα ίδρυσης εργοστασίου δείχνει την πρόθεση των Γάλλων να περάσουν από το απλό εμπόριο στη μεταποίηση της τοπικής παραγωγής. Η μεταφορά της τεχνογνωσίας του από τον Τάραντα στην Ήπειρο φανερώνει ότι η γαλλική πολιτική επιδίωκε να δημιουργήσει μικρούς θύλακες βιοτεχνίας εκτός μητροπολιτικού εδάφους.

Σε σύγκριση με τις αρχές του αιώνα —όπου κυριαρχούσε το εμπόριο σιτηρών και οι εμποροπανηγύρεις—, εδώ διακρίνεται μια σαφής μετατόπιση: από το μαζικό διαμετακομιστικό εμπόριο προς την καθετοποίηση και την αξιοποίηση των τοπικών πρώτων υλών. Πρόκειται για πρώιμες μορφές βιοτεχνικής δραστηριότητας, οι οποίες, αν και περιορισμένες, καταδεικνύουν την πρόθεση της Γαλλίας να ελέγξει όχι μόνο τα δίκτυα εμπορίας αλλά και τα ίδια τα μέσα παραγωγής στην Ήπειρο.

3.4. Από την ευημερία στην παρακμή: 1755 - 1761

Οι τελευταίες αναφορές του προξένου Μπουίγ (Άρτα, 1755 και 1761) σκιαγραφούν μια τελείως διαφορετική εικόνα από τις προηγούμενες δεκαετίες. Ο πρόξενος περιγράφει την Ήπειρο βυθισμένη στην ανέχεια: οι δυσβάσταχτοι φόροι, οι αυθαιρεσίες των τοπικών αρχόντων στην Άρτα και στα Ιωάννινα, αλλά και οι συνεχείς επιδρομές και εκβιασμοί Αλβανικών σωμάτων είχαν οδηγήσει, όπως γράφει, σε «*έρήμωσιν χωρίων καὶ φυγὴν τῶν κατοίκων*» (Παράρτημα, Επιστολή 9). Σπίτια και κοινότητες εγκαταλείπονται, ενώ πολλοί κάτοικοι καταφεύγουν στην αποστασία. Το εμπόριο, άλλοτε ακμαίο, «*ἔχει περιορισθεῖ εἰς τὸ μηδέν*», με αποτέλεσμα οι μεγάλες εμποροπανηγύρεις να χάνουν τον ρόλο τους ως κέντρα οικονομικής ζωής (Παράρτημα, Επιστολή 10).

Η αναφορά ότι «*το εμπόριο ἔχει περιοριστεί στο μηδέν*» έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς αποτυπώνει το πώς η πολιτική αστάθεια και η ανομία κατέστρεψαν όχι μόνο τις τοπικές συναλλαγές, αλλά και τις μεγάλες εμποροπανηγύρεις που λειτουργούσαν ως κέντρα οικονομικής ζωής. Η σύγκριση με προηγούμενες επιστολές (1705, 1730) δείχνει καθαρά τη μεταβολή: από τη δυναμική ανάπτυξη και τον διεθνή ανταγωνισμό για τον έλεγχο του εμπορίου, περνάμε σε περίοδο παρακμής και εγκατάλειψης.

Η κατάσταση ανασφάλειας επηρέασε και τη διπλωματική παρουσία: οι περισσότεροι ξένοι πρόξενoi αποχώρησαν σε ασφαλέστερες περιοχές, αφήνοντας τη θέση τους σε Έλληνες υπηκόους του Σουλτάνου. Ο ίδιος ο Μπουίγ δηλώνει ότι, στερούμενος άλλων εισοδημάτων, εξαρτάται αποκλειστικά από τη βασιλική εύνοια για να μπορέσει να συνεχίσει την υπηρεσία του.

Σε αντιπαραβολή με τις επιστολές των αρχών του αιώνα (1705, 1730), όπου η Άρτα παρουσιαζόταν ως κέντρο εμπορίου και σημείο διεθνούς ανταγωνισμού, οι αναφορές του 1755–1761 φανερώνουν την άλλη όψη: την κατάρρευση των εμπορικών δικτύων όταν λείπουν σταθερότητα, θεσμική προστασία και αίσθημα ασφάλειας. Η αποδυνάμωση της ξένης προξενικής παρουσίας σήμαινε λιγότερη προστασία για τους εμπόρους και μείωση της αξιοπιστίας των συναλλαγών. Έτσι,

οι εμποροπανηγύρεις υποβαθμίστηκαν σε περιορισμένες τοπικές αγορές, χάνοντας σταδιακά τον διεθνή τους χαρακτήρα.

Συνολικά, οι μαρτυρίες του Μπουίγ για την περίοδο 1755–1761 αναδεικνύουν πως η ευημερία των πανηγύρεων δεν ήταν δεδομένη· εξαρτιόταν από πολιτικούς και κοινωνικούς όρους που, όταν διασαλεύονταν, οδηγούσαν στην παρακμή και στην εγκατάλειψη. Έτσι, οι εμποροπανηγύρεις χάνουν τον διεθνή τους χαρακτήρα και υποβαθμίζονται σε τοπικά γεγονότα με περιορισμένη σημασία.

Grande fête patronale (Μεγάλη πανηγυρική γιορτή), σχέδιο του Jean-Baptiste Madou, χαρακτικό του Α. Blanchard. Δημοσιευμένο στο περιοδικό L'Art, Παρίσι, 19ος αιώνας.

Εν κατακλείδι, οι επιστολές του 1757 και 1761 αποκαλύπτουν την αποσύνθεση των εμπορικών δικτύων της Ηπείρου εξαιτίας της πολιτικής και κοινωνικής καταπίεσης. Αν οι προηγούμενες επιστολές φανέρωναν τον ρόλο των εμποροπανηγύρεων ως κομβικών σημείων διεθνούς εμπορίου, αυτές εδώ δείχνουν την άλλη όψη: ότι η ακμή τους δεν ήταν δεδομένη, αλλά εξαρτιόταν από τη σταθερότητα, την ασφάλεια και την ύπαρξη θεσμών που να στηρίζουν τις συναλλαγές.

3.5. Από τις προξενικές μαρτυρίες στη γενική εικόνα: Οι εμποροπανηγύρεις ως θεσμός

Οι προξενικές επιστολές του 18ου αιώνα (1702–1761) προσφέρουν ένα πανοραμικό αφήγημα για την πορεία των εμποροπανηγύρεων στην Άρτα και τη Δυτική Ελλάδα: από την ακμή και τον διεθνή ανταγωνισμό έως την κρίση και την παρακμή. Μέσα

από τις πηγές και την ιστοριογραφία προκύπτει ο χρονικός προσδιορισμός της συγκρότησης των πανηγύρεων, αλλά και η συμμετοχή ξένων εμπόρων που κατέφθιναν από μακρινές περιοχές. Το «καλό και ώραϊο έμπορεύμα» που αναζητούσαν οι αγορές δεν ήταν άλλο από βιομηχανικά και αποικιακά προϊόντα· η εμμονή στην ποιότητα αντανάκλούσε τον διεθνή ανταγωνισμό, καθώς τα κράτη-εισαγωγείς προσπαθούσαν να προσελκύσουν τους καταναλωτές μέσω της καλής ποιότητας και της ελκυστικής τιμολόγησης. Δεν είναι τυχαίο ότι οι τιμές στα μεγάλα πανηγύρια εμφανίζονταν συχνά πιο ευνοϊκές από εκείνες των απλών τοπικών αγορών και παζαριών.

Με βάση τις επιστολές των Γάλλων προξένων από την Άρτα, ο Σεραφείμ Μάξιμος έχει υποστηρίξει πως το μεγαλύτερο μέρος των εμπορικών συναλλαγών κατά τον 18^ο αιώνα πραγματοποιούνταν στις εμποροπανηγύρεις και όχι στην αγορά των πόλεων. Το πλήθος και η σύνθεση των συμμετεχόντων, οι εκτιμήσεις για τον όγκο των συμφωνιών, αλλά και άλλες ενδείξεις συνηγορούν υπέρ της θέσης αυτής. Οι εμπορικές πράξεις δεν εξαντλούνταν στην επιτόπια αγορά προϊόντων: συχνά βασίζονταν σε δείγματα, ολοκληρώνονταν σε μεταγενέστερο χρόνο και εξοφλούνταν σε άλλη πανήγυρη, στηριζόμενες στην πίστη και στη συχνή συναναστροφή των ίδιων εμπόρων. Έτσι, το εμπορικό ήθος της εποχής θεμελιωνόταν στην αμοιβαία εμπιστοσύνη, η οποία ενίσχυε τη λειτουργία της πίστωσης.

Όπως εύστοχα σημειώνει ο Καρανάτσης (1994), «με την εμποροπανήγυρη πραγματοποιούνταν η διανομή των ευρωπαϊκών εμπορευμάτων, η εξαγωγή των αγροτικών προϊόντων, ο εφοδιασμός της αγοράς των πόλεων αλλά και η διέξοδος της βιοτεχνικής παραγωγής». Το μέγεθος των συναλλαγών και οι τρόποι πληρωμής δείχνουν τη συμβολή των πανηγύρεων στην κυκλοφορία του χρήματος και στη χρηματιστική δραστηριότητα.

Σκηνή από εμποροπανήγυρη στη Λάρισα, αρχές του 20^{ου} αιώνα. Φωτογραφία άγνωστου φωτογράφου. Αναδημοσίευση στο βιβλίο Λέκκας, Ν. Γ. (1935). *Αγορές – Εμποροπανηγύρεις – Εκθέσεις: Ειδικαί εκθέσεις – Εβδομάδες – Διαγωνισμοί – Χρηματιστήρια εμπορευμάτων*. Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Πέρα όμως από τον καθαρά εμπορικό τους χαρακτήρα, οι εμποροπανηγύρεις είχαν και μια κοινωνική διάσταση, που έκανε την παρουσία τους ακόμη πιο σημαντική.

Ήταν μεν τόποι αγοραπωλησιών και ανταλλαγής προϊόντων, αλλά ταυτόχρονα και χώροι γνωριμιών και κοινωνικών επαφών. Η συγκέντρωση εμπόρων και επισκεπτών από διαφορετικές περιοχές, σε συνδυασμό με την ποικιλία των αγαθών, προσέδιδε ζωντάνια στην τοπική οικονομία και ενίσχυε τους δεσμούς μεταξύ κοινοτήτων. Έτσι, η εμποροπανήγυρη λειτουργούσε ως θεσμός που τόνωνε την οικονομική δραστηριότητα, ενώ ταυτόχρονα εμπλούτιζε την κοινωνική ζωή.

Ένα ακόμη βασικό χαρακτηριστικό ήταν η συχνή και συνεχής λειτουργία τους. Οι έμποροι είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε περισσότερες από μία πανηγύρεις, ταξιδεύοντας από τόπο σε τόπο. Παράλληλα, οι εμποροπανηγύρεις αποτέλεσαν κέντρα χρηματοπιστωτικών πράξεων: εκτός από το εμπόριο προϊόντων, στον ίδιο χώρο αναπτύσσονταν δανεισμοί, συναλλαγματικές και τραπεζικές υπηρεσίες. Έτσι, συνέβαλαν όχι μόνο στην εμπορική αλλά και στη χρηματιστική ανάπτυξη.

Αλογοπάζαρο στα Γιάννενα την δεκαετία του 1930. Παπαδημητρίου, Έλλη. Παλιές φωτογραφίες: Ήπειρος – Μακεδονία. Αθήνα: Ερμής, 1977.

Συχνά, οι έμποροι είχαν ανάγκη από πρόσθετα κεφάλαια, τα οποία εξασφάλιζαν μέσω δανεισμού. Οι συμφωνίες αποτυπώνονταν σε γραπτά έγγραφα, τα γνωστά γραμμάτια, που κατέγραφαν το ποσό και τον χρόνο εξόφλησης. Αυτά τα γραμμάτια, πέρα από την απλή υπόσχεση πληρωμής, μπορούσαν να μεταβιβαστούν σε τρίτους, λειτουργώντας ως μέσο συναλλαγής. Η ύπαρξη τόκων ή ποινών για καθυστερήσεις ενίσχυε ακόμη περισσότερο τη σοβαρότητα των συμφωνιών. Με αυτόν τον τρόπο, οι εμποροπανηγύρεις λειτούργησαν ως θεσμοί που ενδυνάμωσαν την πίστη στις οικονομικές σχέσεις, έδωσαν κύρος στις συναλλαγές και συνέβαλαν καθοριστικά τόσο στη διακίνηση του χρήματος όσο και στη σταθερότητα της αγοράς (Ανεμοδουρά, 2020).

Συνοψίζοντας, η πορεία που σκιαγραφούν τα προξενικά γράμματα του 18^{ου} αιώνα— από την αφθονία σιτηρών και καπνών των αρχών του αιώνα έως την κρίση των δεκαετιών 1750–1760— δείχνει ότι οι πανηγύρεις υπήρξαν οργανωτικός πυρήνας της οικονομίας και όχι περιθωριακό φαινόμενο. Σε συνδυασμό με την ανάλυση του Σεραφείμ Μάξιμου στο έργο «*Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*», προκύπτει ότι οι εμποροπανηγύρεις υπήρξαν η «μήτρα» της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης: χώρος συσσώρευσης κεφαλαίου και ένταξης σε διεθνή δίκτυα, αλλά και θεσμός που αντιμετώπιζε περιορισμούς από την οθωμανική διοίκηση, τις τοπικές αυθαιρεσίες και τον διεθνή ανταγωνισμό.

4. «Αγορές και πανηγύρια σε μια πόλη που αλλάζει» – Οι εμποροπανηγύρεις στην Άρτα τον 19^ο αιώνα

Κατά τον 19^ο αιώνα, οι εμποροπανηγύρεις της Ηπείρου γνώρισαν σημαντικές μεταβολές. Από κεντρικούς κόμβους διεθνούς εμπορίου εξελίχθηκαν σε αγορές περισσότερου τοπικού χαρακτήρα, εστιασμένες κυρίως σε κτηνοτροφικά προϊόντα, ενώ παράλληλα διατήρησαν τον κοινωνικό και θρησκευτικό τους χαρακτήρα.

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός, στη Χρονογραφία της Ηπείρου (1856–1857), παρουσιάζει τα πανηγύρια ως κορυφαίους θεσμούς της κοινωνικής και εμπορικής ζωής του 19^{ου} αιώνα, όπου η θρησκευτική, η οικονομική και η κοινωνική διάσταση συνυπάρχουν. Συνδεδεμένα με εορτές νάων ή μοναστηριών, τα πανηγύρια αποτελούσαν αφορμή συγκέντρωσης πλήθους πιστών, γεγονός που ευνοούσε την ανάπτυξη εμπορικής δραστηριότητας μεγάλης κλίμακας, με διακίνηση τοπικών προϊόντων όπως αιγοπρόβατα, δημητριακά, μαλλί και γαλακτοκομικά, αλλά και εισαγόμενων εμπορευμάτων, κυρίως υφασμάτων και ειδών πολυτελείας από την Αδριατική. Η ετήσια και σταθερή περιοδικότητά τους, όπως στη Σαμαρίνα τον Δεκαπενταύγουστο ή στην Άρτα με το «Κατσικοπάζαρο» τον Σεπτέμβριο, καθιστούσε τις πανηγύρεις σημεία αναφοράς για την εμπορική κίνηση της χρονιάς, αφού εκεί καθορίζονταν τιμές και ποσότητες προϊόντων. Η γεωγραφική τους θέση, σε κομβικά σημεία του οδικού και караβανικού δικτύου, ενίσχυε τη συμμετοχή εμπόρων από διαφορετικές περιοχές και ανέδειξε την Άρτα σε κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου χάρη στη γειτνίαση με τα λιμάνια της Σαλαώρας και της Πρέβεζας. Παράλληλα, οι πανηγύρεις είχαν έντονη κοινωνική λειτουργία, καθώς συνδύαζαν εμπορικές συναλλαγές με ψυχαγωγία, χορούς και γλέντια, ενισχύοντας την κοινωνική συνοχή και την πολιτισμική ανταλλαγή. Έτσι, σύμφωνα με τον Αραβαντινό, τα πανηγύρια της Ηπείρου υπήρξαν πολυσύνθετοι θεσμοί, που λειτουργούσαν ως τόποι λατρείας, αγορές χονδρικής και γιορτές κοινοτικής συνεύρεσης, θεμελιώδεις για την οικονομική και κοινωνική οργάνωση της εποχής.

Σύμφωνα με τον Καρανάτση (1994), τα μεγάλα πανηγύρια που τελούνταν στην Ήπειρο τον 19^ο αιώνα ήταν των Γρεβενών, των Ιωαννίνων, της Άρτας, της Κόνιτσας και της Παραμυθιάς.

Όνομασία	Περιοχή	Εποχή	Διάρκεια	Παρατηρήσεις
Μαυρονόρος	Γρεβενά	Ιούλιος	15 ημέρες	
Πωγωνιανή	Ιωάννινα	Αύγουστος	15 ημέρες	
Κατσοκοπάζαρο	Άρτα	Σεπτέμβριος	4, 5, 8	ζωοπανήγυρη
Παζαρόπουλο	Κόνιτσα	Σεπτέμβριος	4, 5, 8	ζωοπανήγυρη
Λάμποβο	Παραμυθιά	Σεπτέμβριος	4, 5, 8	ζωοπανήγυρη

Μια περιγραφή του τρόπου που στήνονταν το πανηγύρι στα Γιάννενα μας δίνει ο Hobhouse, που πέρασε από την περιοχή το 1809: «Κάθε χρόνο και για ένα δεκαπενθήμερο συγκροτείται στην πεδιάδα, νοτιοανατολικά της πόλης, μία εμποροπανήγυρη. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα οι έμποροι (συντεχνίτες) υποχρεώνονται να κλείσουν τα μαγαζιά τους στο παζάρι και στο μπεζεστένι και να λάβουν μέρος στο πανηγύρι της πεδιάδας, σε πρόχειρα στημένα παραπήγματα. Ο Βεζύρης βρίσκει έτσι την ευκαιρία να λάβει γνώση της οικονομικής κατάστασης των υπηκόων του. Συνέπεσε να βρισκόμαστε εκεί όταν άρχισε η εμποροπανήγυρη, στις 8 Οκτωβρίου.

Σκηνή από το At Pazarı (Αλογοπάζαρο) στα Γιάννενα, αρχές 20ού αιώνα. Φωτογραφία: Άδελφοί Μανιάκια. Κρατικά Αρχεία Βόρειας Μακεδονίας / Βρετανική Βιβλιοθήκη.

Τα παραπήγματα, πρόχειρα φτιαγμένα μαγαζιά που καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση, είναι χτισμένα και στημένα όπως ακριβώς στην Αγγλία και διαιρεμένα σε σειρές κανονικότερες από τους δρόμους της πόλης. Σε κάθε σειρά εκτίθεται ένα είδος

εμπορεύματος. Υπάρχει ακόμη μία έκταση γης για τα βοοειδή, πρόβατα και άλογα, καθώς και ένας χώρος για τους χορευτές, που διασκεδάζουν κάθε νύχτα κατά τη διάρκεια του πανηγυριού. Στο πανηγύρι αυτό εκτίθενται εμπορεύματα που έχουν εισαχθεί από τα Ιόνια νησιά και τα λιμάνια της Αδριατικής, αλλά τα περισσότερα έρχονται από τη Μάλτα· μεταφέρονται με πλοία υπό τουρκική σημαία στα λιμάνια της Πρέβεζας, Σαλαώρας, Αυλώνας και Δυρραχίου και από εκεί μεταφέρονται με άλογα στα Ιωάννινα.» (Hobhouse, 1813).

4.1. Από την ακμή στην παρακμή

Ωστόσο, η οικονομική πολιτική του Αλή Πασά λειτούργησε συχνά ανασταλτικά για την ανάπτυξη των εμποροπανηγύρεων. Η συνεχής αύξηση διοδίων και φόρων — τακτικών ή εκτάκτων, θεσμοθετημένων αλλά και αυθαίρετων — επιβάρυνε σε τέτοιο βαθμό τους εμπόρους, ώστε η συμμετοχή τους κατέληγε ζημιογόνα. Οι επιβαρύνσεις αυτές αποθάρρυναν τους επαγγελματίες και οδήγησαν πολλούς να απομακρυνθούν από τις πανηγύρεις. Παράλληλα, η διαφθορά που χαρακτήριζε το οθωμανικό διοικητικό προσωπικό εμπόδιζε κάθε προσπάθεια εξυγίανσης, ενώ η όποια θετική διάθεση της Πύλης παρέμενε ανενεργή. Τα προβλήματα που προκάλεσε η πολιτική αυτή του Αλή Πασά καταγράφει χαρακτηριστικά ο F. Rouqueville, σε έκθεσή του το 1812, για το πανηγύρι του Μαυρονόρους που υπαγόταν στη δικαιοδοσία του. Γράφει, ανάμεσα στα άλλα: «Σήμερα όμως τα πράγματα δεν είναι πια τα ίδια, Μεγαλειότατε, και το πανηγύρι αυτό που άλλοτε έλαμπε έχει παρακμάσει. Το άνοιγμα που γινόταν άλλοτε τον Σεπτέμβριο, το 1811 έγινε μόλις τον Δεκέμβριο. Αυτές οι αλλαγές, που οφείλονταν στις πιέσεις του Αλή Πασά, ήταν αρκετές για να αποθαρρύνουν τους εμπόρους· αλλά οι ξένοι, που ενδιαφέρονταν για την πώληση εμπορευμάτων, ακόμη ρωτούσαν για την εμποροπανήγυρη και συχνά έρχονταν. Πραγματικά όμως, εδώ και τέσσερα χρόνια, η απληστία του Πασά, που μεγάλωνε όσο αυξανόταν η δύναμή του, φόρτωσε τους εμπόρους με διπλά δασμολόγια, διόδια και αγγαρείες, ώστε η Μορέα, η Άνω Αλβανία και η Ρούμελη (?) του Βαρδάρη σταμάτησαν να στέλνουν τα εμπορεύματά τους. Έτσι είχαν σβήσει οι εμποροπανηγύρεις της Στρούγκας στο πασαλίκι της Οχρίδας και του Μοσχολουρίου (Καρδίτσας) στη Θεσσαλία, και το ίδιο θα συμβεί και με αυτήν εδώ. Ο Αλή Πασάς δεν βλέπει το μέλλον· μόνο μαζεύει σαν να μην υπήρχε αύριο.

Η Υψηλή Πύλη έχει ενημερωθεί, Μεγαλειότατε, για την κατάργηση αυτών των εμποροπανηγύρεων μέσα από τα παράπονα των εμπόρων της Ευρωπαϊκής Τουρκίας. Είχε βγει φιρμάνι για να ξαναποκτήσουν την παλιά τους δόξα, και για να συγκρατηθεί η απληστία του Αλή Πασά. Ένας απεσταλμένος της Υψηλής Πύλης στάλθηκε πέρυσι τον Ιούλιο στη Θεσσαλία, αλλά δεν τόλμησε να μιλήσει για τις εντολές του, φοβούμενος τον Πασά· γύρισε πίσω και βεβαίωσε πως οι εμποροπανηγύρεις διατηρούσαν ακόμη την παλιά τους αίγλη. Οι έμποροι όμως βεβαιώνουν το αντίθετο. Τα πανηγύρια, άλλοτε πλούσια σε ξένα και ντόπια εμπορεύματα, βρίσκονται τώρα σε άθλια κατάσταση. Τα λίγα μαγαζιά που λειτουργούν έχουν προϊόντα δεύτερης ποιότητας και χωρίς ζήτηση....» (Καρανάτσης, 1994).

Επιπλέον, οι διαδοχικές επαναστατικές κινήσεις στον ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στην Ήπειρο είχαν σημαντικό αντίκτυπο στην τοπική οικονομία. Η ανασφάλεια, οι συγκρούσεις και οι πολιτικές αναταράξεις μείωσαν αισθητά την εμπορική δραστηριότητα. Αν και σύμφωνα με τον Λέκκα (1935) ακόμη και στα χρόνια του ξεσηκωμού ενάντια στους Τούρκους, στην ελληνική επικράτεια συνεχίζουν να διοργανώνονται εμποροπανηγύρεις, «...ασφαλώς όμως οι εν λόγω εμποροπανηγύρεις δεν ήτο δυνατόν να έχουν και δεν θα είχαν σοβαράν την εμφάνισιν, αποτελούν όμως συνέχειαν και επανάληψιν εθιμοποιηθείσης καταστάσεως, επλήρουν δε, έστω και εκ των ενόντων συγκροτούμεναι, σπουδαίας ανάγκας των συναλασσομένων.....». Έτσι, οι εμποροπανηγύρεις, που άλλοτε αποτελούσαν βασικούς θεσμούς διάθεσης προϊόντων και συνάντησης εμπόρων από διάφορες περιοχές, «δεν είχαν σοβαράν την εμφάνισιν», καθώς η αβεβαιότητα και η αστάθεια περιόριζαν τόσο τη συμμετοχή όσο και την εμπορική τους σημασία. Σε αντίθεση με τις εμποροπανηγύρεις του 18^{ου} αιώνα, που λειτουργούσαν ως κόμβοι διεθνούς

Σκηνή από το παζάρι της Κόνιτσας, 1930. Παπαδημητρίου, Έλλη. Πάλιές φωτογραφίες: Ήπειρος – Μακεδονία. Αθήνα: Ερμής, 1977.

εμπορίου με συμμετοχή ξένων εμπόρων και μαζική διακίνηση προϊόντων πολυτελείας, τον 19^ο αιώνα παρατηρείται σταδιακή συρρίκνωση της σημασίας τους.

Αυτή η παρακμή αποτυπώνεται και σε μικρότερες πανηγύρεις, όπως εκείνη της Κόνιτσας, για την οποία ο πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα Ε. Rujade, σε επιστολή του στις 2 Νοεμβρίου 1842, γράφει: «Στην Κόνιτσα γινόταν κάθε χρόνο ένα μικρό πανηγύρι στα τέλη Σεπτεμβρίου, διάρκειας τριών ημερών. Ήταν το μοναδικό στην περιοχή της Κάτω Αλβανίας. Την εποχή του Αλή Πασά υπήρχε και το μεγάλο πανηγύρι της

Πωγωνιανής, κοντά στα Γιάννενα, που κρατούσε δεκαπέντε μέρες και συγκέντρωνε πολύ κόσμο και μεγάλα χρηματικά ποσά από τις συναλλαγές. Το πανηγύρι της Κόνιτσας θεωρούνταν μικρής σημασίας, αλλά παρ' όλα αυτά έδινε μια καλή εικόνα για τις ανάγκες και τα προϊόντα των κατοίκων της Ηπείρου. Πουλήθηκαν μουλάρια, βόδια, χοντρά μάλλινα υφάσματα για κουβέρτες και κάπες, βούτυρο, τυρί από τα χωριά της περιοχής, σαγιάκια, ρύζι, μέλι, βαφικές ύλες, υφάσματα και δέρματα από

τη Ρούμελη, προϊόντα βιοτεχνίας από τα Γιάννενα, τσαρούχια και δέρματα, βαρέλια, καθώς και φρούτα. Το σημαντικότερο εμπόρευμα ήταν τα μάλλινα υφάσματα, με πωλήσεις αξίας 83.333 φράγκων· αυτά προορίζονταν κυρίως για τις κάπες και τις φλοκάτες που κατασκευάζονταν στο Μέτσοβο, τους Καλαρρύτες και το Συρράκο, και πωλούνταν αργότερα στην Κέρκυρα, την Ανκόνα, τη Μπαρλέττα. Συνολικά, οι συναλλαγές της εμποροπανήγυρης ανήλθαν σε 185.207 φράγκα» (Καρανάτσης, 1994).

Η περίπτωση της Κόνιτσας είναι χαρακτηριστική: το πανηγύρι της, μικρής διάρκειας και περιορισμένης εμβέλειας, επικεντρώνεται κυρίως σε τοπικά προϊόντα — ζώα, μάλλινα υφάσματα, γαλακτοκομικά και είδη καθημερινής χρήσης. Φαίνεται καθαρά πως οι εμποροπανηγύρεις χάνουν πια τον έντονα διεθνή τους χαρακτήρα και αποκτούν περισσότερο τοπική διάσταση, αντανakλώντας τις ανάγκες της κτηνοτροφικής οικονομίας και της υπαίθρου. Ωστόσο, ακόμα και έτσι, δεν έπαψαν να αποτελούν σημεία εμπορικής και κοινωνικής συνάντησης, όπου η κτηνοτροφική συναλλαγή συνδυαζόταν με την προσφορά μικροεμπορευμάτων για την κάλυψη των καθημερινών αναγκών των ποιμένων και των χωρικών καθώς «.....η συγκέντρωση των ποιμένων εις μίαν κτηνοτροφικήν εμποροπανήγυριν δημιουργεί την ανάγκην της προσκομίσεως εκεί διαφόρων ειδών εμπορίου, των οποίων έχουν ανάγκη και θα αγοράσουν οι ποιμένες. Ψιλικά, υφάσματα, ενδύματα, μαχαίραι, εργαλία, ευτελή κοσμήματα, παιγνίδια χρήσιμα εις ανθρώπους της υπαίθρου προσκομίζονται υπό πλήθος μικρεμπόρων εκ των πέριξ πόλεων και κωμών. Σχηματίζεται ούτω παρά την κτηνοτροφικήν και μια εμπορική πανήγυρις.....» (Λέκκας, 1935).

Ο Σεπτέμβριος φαίνεται πως ήταν η πιο κατάλληλη εποχή για το εμπόριο ζώων και γενικότερα των κτηνοτροφικών προϊόντων. Οι βασικοί λόγοι που καθιστούσαν την περίοδο αυτή ιδανική συνοψίζονται στα εξής:

- Τα ζώα, μετά το καλοκαίρι, είχαν παχύνει και βρίσκονταν σε καλή κατάσταση, σε αντίθεση με την άνοιξη που τα έβρισκε εξαντλημένα από τον χειμώνα, τις γέννες και την παραμονή στα βουνά.
- Τα υφαντά και μάλλινα είδη που κατασκεύαζαν οι γυναίκες το καλοκαίρι (φλοκάτες, βελέντζες, τραγόσκουτα, σαϊάσματα, δίμιτα, κάλτσες, καπότες κ.ά.), αλλά και τα γαλακτοκομικά προϊόντα, είχαν τότε μεγάλη ζήτηση στην αγορά.
- Οι Βλάχοι, που αποτελούσαν σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της Ηπείρου, προετοιμάζονταν στις αρχές του φθινοπώρου για την κάθοδο στα χειμαδιά. Η ύπαρξη εμποροπανήγυρης εκείνη την εποχή τους διευκόλυνε να πουλήσουν το πλεόνασμα των κοπαδιών τους, το οποίο θα δυσκόλευε τη μετακίνησή τους, και ταυτόχρονα να εξασφαλίσουν τα χρήματα που χρειάζονταν για την κάθοδο και τον χειμώνα.

Έτσι, η συγκρότηση εμποροπανηγύρεων στο τέλος του καλοκαιριού και στις αρχές του φθινοπώρου, κυρίως σε περιοχές με κτηνοτροφική οικονομία, εξασφάλιζε την ομαλή ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης

4.2. Το «Κατσικοπάζαρο» της Άρτας τον 19^ο αιώνα

Η εμποροπανήγυρη της Άρτας ήταν γνωστή με την ονομασία «Κατσικοπάζαρο» και αποτελούσε έναν από τους σπουδαιότερους θεσμούς της περιοχής. Η μαρτυρία του Pouqueville (1826–27) έρχεται να επιβεβαιώσει την ύπαρξη της εμποροπανήγυρης, αν και την τοποθετεί τη Μεγάλη Πέμπτη, πληροφορία που δεν διασταυρώνεται από άλλες πηγές. Σημειώνει ότι το πανηγύρι λεγόταν «foire appelée Catchico-Bazaro» και λάμβανε χώρα «le jeudi de la semaine-sainte» (= τη Μ. Πέμπτη), σε ένα χλοερό πλάτωμα στη διαδρομή Άρτας–Ιωαννίνων, το οποίο χρησίμευε ως στάση των ταξιδιωτών («halte des voyageurs»). Γράφει χαρακτηριστικά: «On traverse le lit sablonneux de plusieurs torrents réunis, pour s'arrêter sur un plateau verdoyant qui est une halte des voyageurs, et le lieu d'une foire appelée Catchico-Bazaro, qui a lieu tous les ans le jeudi de la semaine-sainte.» (= «...ένα χλοερό πλάτωμα στάσης των ταξιδιωτών και τόπος πανηγύρεως που λέγεται Κατσικοπάζαρο, που γίνεται κάθε χρόνο τη Μ. Πέμπτη»).

1930 - Στην έξοδο των βουνών, στην αρχή της πεδιάδας της Άρτας, μεταξύ Στρεβίνας και Χανόπουλου, όπου γινόταν το «Κατσικοπάζαρο». Πηγή φωτογραφίας: Αρχείο R. Holtermann, Courtesy Holtermann Family

Ο Pouqueville, στο Voyage de la Grèce (2η έκδ., 1826–27), δίνει επίσης και το δρομολόγιο Ιωάννινα → Άρτα με την εξής αλληλουχία στάσεων (με τη γαλλική μορφή των τοπωνυμίων του κειμένου του): Janina (Ιωάννινα) → Bonila → Ardos → Saint-Dimitri → Tiriaki (Kyriaki) → Varlaam → Caritène → Moulès → Cleïsoura → Sangaropoulo → Syndeco → Mougliana → Coumchadèz → Catchico-Bazaro → Strévina → Khanopoulo → Marat → L'Arta (Άρτα). (Pouqueville, 1827). Ωστόσο, ο χρονικός προσδιορισμός του Pouqueville δεν διασταυρώνεται από αλλού και μάλλον δεν φαίνεται να ισχύει.

Την ίδια πληροφορία αντλούμε και από τον Αραβαντινό (1856): «Ἐν Ἄρτῃ γίνεται κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ἑτησίᾳ πανήγυρις, ἢ καλουμένη Κατσικοπάζαρον· ἐκεῖ συναθροίζονται πλείστα αἰγοπρόβατα, ἅμα δὲ καὶ ποικίλα ἐμπορεύματα, τὰ μὲν τῆς ἐπιχωρίου γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας, τὰ δὲ τῆς θαλασσίας ὁδοῦ διὰ τῆς Σαλαῶρης καὶ Πρεβέζης εἰσαγόμενα. Ἡ πανήγυρις αὕτη λογίζεται ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων τῆς Ἡπείρου». Με τις παραπάνω μαρτυρίες τεκμηριώνεται ὅτι τὸ «Κατσικοπάζαρο» λειτουργοῦσε ὡς σταθμὸς καραβανιοῦ καὶ ὡς τόπος πανηγυριοῦ πάνω στὴν ὁδική γραμμὴ Ἰωαννίνων–Ἄρτας. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπιτρέπει τὸ βέσιμο συμπέρασμα ὅτι στὴν ἴδια περιοχὴ υπήρχε καὶ μεγάλο καραβάν-σεράι, ὅπου οἱ ἐμποροὶ καὶ οἱ ταξιδιώτες ἐβρίσκαν κατάλυμα.

1930 - Ἀποψη τοῦ δρόμου ποὺ οδηγοῦσε ἀπὸ τὸ Κατσικοπάζαρο στὴν Ἄρτα, στὴν περιοχὴ τοῦ Χανόπουλου. Πηγὴ φωτογραφίας: Ἀρχεῖο R. Holtermann, Courtesy Holtermann Family

Ἔτσι, ἰδιαίτερη βαρύτητα γιὰ τὴ διττὴ φύση αὐτοῦ τοῦ χώρου —πανήγυρη καὶ χάνι— ἔχει ἡ μαρτυρία τοῦ Félix de Beaujour στο *Voyage militaire...* (Παρίσι 1829). Ὁ Beaujour περιγράφει ἀναλυτικὰ τὴ διαδρομὴ Ἄρτας–Ἰωαννίνων, σημειώνοντας: «.....Ὁμως αὐτοὶ οἱ δύο δρόμοι εἶναι πολὺ δύσβατοι τὸν χειμῶνα (ἐννοεῖ τοὺς δρόμους μέσω Καλαρρυτῶν), καὶ προτιμᾶται ὁ ἄμεσος δρόμος ἀπὸ τὴν Ἄρτα πρὸς τὰ Γιάννενα, μέσα ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Κασσιόπης, ἡ πιο συχνὰ χρησιμοποιούμενη γραμμὴ ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς πόλεις τῆς Ἡπείρου.

Αὐτὸς ὁ τελευταῖος δρόμος διασχίζει τὸν ποταμὸ βγαίνοντας ἀπὸ τὴν Ἄρτα μέσω μίας πέτρινης γέφυρας, τῆς ὁποίας τὸ μεσαῖο τόξο, κτισμένο σὲ οἰκόκυρφο σχῆμα, ἔχει ὕψος 80 πόδια. Ακολουθώντας τὸ πόδι τῶν βουνῶν ποὺ περιβάλλουν τὴν πεδιάδα στὰ βόρεια, οδηγεῖ μέσω τοῦ χωριοῦ Μαράτι καὶ τοῦ χωριοῦ Χανόπουλο στὸ χάνι τοῦ Κατσικοπάζαρου, τὸ ὁποῖο βρίσκεται στὴν εἴσοδο αὐτῶν τῶν βουνῶν, σὲ ἓνα χλοερὸ πλάτωμα, ὅπου κάθε χρόνο γίνεται μὴ ξακουστὴ ἐμποροπανήγυρη. Τὸ χάνι αὐτὸ προσφέρει καλὴ θέσῃ διέλευσης, ἐπειδὴ βρίσκεται στὴν ἐξοδο τῶν βουνῶν, στὴν ἀρχὴ τῆς ὁμορφῆς πεδιάδας τοῦ Χάζι, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν ποταμὸ τῆς Ἄρτας μέχρι τὸν ποταμὸ τοῦ Λούρου καὶ συνορεύει με τὸν Ἀμβρακικὸ κόλπο..... Ἡ πεδιάδα εἶναι μὴ ἀπὸ τὶς πιο εὐφορὲς τῆς Ἑλλάδας, φημισμένη τόσο γιὰ τὸν πλούτο ὅσο καὶ γιὰ τὴν ποικιλία τῶν προϊόντων τῆς. Εἶναι ὅλη σπαρμένη με μικρὰ χωριά ποὺ υψώνονται μέσα σὲ αὐτὴ τὴν χαμηλὴ καὶ βαλτώδη πεδιάδα, σαν νησιά μέσα στὴ θάλασσα....

Ὁ δρόμος πρὸς τὰ Γιάννενα χωρίζεται στὸ χάνι τοῦ Κατσικοπάζαρου σὲ δύο κλάδους: ὁ ἓνας κατευθύνεται πρὸς τὸν βορρὰ καὶ ἀνεβαίνει μέσω τῶν χωριῶν Κουμζιάδες καὶ Μουγλιανά πρὸς τὸ χάνι τῶν Πέντε Πηγαδιῶν, πάνω σὲ ἓνα οροπέδιο ποὺ ἀποτελεῖ τὸ

κλειδί όλων των γύρω θέσεων· από εκεί ανηφορίζει μέσω του χωριού Κυριακή στην κορυφογραμμή των βουνών της Κασσιόπης προς το χάνι του Αγίου Δημητρίου, για να κατέβει μέσω του χωριού Άρδος και εκείνου του Κατσικά, στο οροπέδιο των Ιωαννίνων. Ο άλλος κλάδος, στρεφόμενος περισσότερο προς δυσμάς, περνά από το χωριό Στρέβινα για να συναντήσει τον Λούρο στη γέφυρα που λέγεται Πάσαινα....»

“Khan at Caravasera”. «Θέα χανιού ή караβανσεраї: Αλβανοί ταξιδιώτες αναπαύονται στο προσκήνιο με ιπποκόμο που κρατά τα άλογά τους· άμαξα και άλλοι ταξιδιώτες στο βάθος.» Πηγή: British Museum, *Twelve Sketches in double-tinted Lithography of Scenes in Southern Albania*, plate 6, reg. no. 1940,0810.1.1–12.

Το «Κατσκοπάζαρο» επομένως, αυτή η ξακουστή εμποροπανήγυρη, γινόταν στο πλάτωμα στην είσοδο των βουνών μετά το Χανόπουλο, το δε χάνι, όπως επισημαίνει ο Beaujour, είχε στρατηγική θέση διέλευσης, αφού βρισκόταν στο σημείο εξόδου των βουνών, στην αρχή της πεδιάδας του Χάζι (ή Κάμπου) της Άρτας, που εκτεινόταν από τον ποταμό της Άρτας (Αραχθο) έως τον Λούρο και κατέληγε στον Αμβρακικό. Η μαρτυρία αυτή είναι ιδιαίτερης σημασίας: αφενός διότι αποτελεί μια ιστορικά καταγεγραμμένη αναφορά για το ακριβές σημείο που γίνονταν η εμποροπανήγυρη, αφετέρου επειδή επιβεβαιώνει βιβλιογραφικά και τη θέση μεγάλου караβάν-σεράι στην ίδια περιοχή, πιθανότατα εκείνου που μνημονεύει ο Εβλιγιά Τσελεμπί τον 17^ο αιώνα στη διαδρομή Άρτα – Γιάννενα: «Το χάνι «Καπού Αγά». Είναι ένα μεγάλο χάνι με 50 τζάκια, με σκεπή από κεραμίδια και είναι κτήμα του άλλοτε βεζίρη της Αιγύπτου Χαδούμ Αβδούλ Ραχμάν Πασά.....Τρεις ώρες πέρα από τούτο το χάνι, προς βορρά, υπάρχουν μέρη πολύ επικίνδυνα. Προχωρώντας περνάμε τα Πέντε Πηγάδια και επί ώρα [...] με φόβο και με κίνδυνο φτάνουμε σε μέρη με αμπέλια και κήπους. Τέλος φτάνουμε στον κάμπο των Ιωαννίνων...» (Καρρά, 2024).

4.2.1. Το χάνι του Καρβασαρά και η τοπωνυμία της περιοχής

Η μαρτυρία του Beaujour συμπληρώνεται από τρία ακόμη πρωτογενή τεκμήρια της ίδιας διαδρομής. Πρώτον, ο William Haygarth, τον Αύγουστο του 1810, σχεδιάζει ένα φύλλο με τίτλο «*View of Karavassara in Epirus, between Arta & Yannina*» και ένα δεύτερο φύλλο με τίτλο «*View in Epirus between Arta & Yannina*» και εντελώς διαφορετικό ανάγλυφο, επιβεβαιώνοντας ότι η στάση-χάνι «Καρβασαράς» ανήκει όντως στο ενδιάμεσο σκέλος Άρτας-Ιωαννίνων. Δεύτερον, ο William Martin Leake (1835) στο ταξίδι του στην Ήπειρο το 1809 – 1810, καταγράφει τη γραμμή Άρτα → (κάτω από) Μουλιανά → Πέντε Πηγάδια → Αγ. Δημήτριος → οροπέδιο Ιωαννίνων, μνημονεύοντας «*ερείπιο χανιού κάτω από τα Μουλιανά*» και αμέσως μετά το χάνι των Πέντε Πηγαδιών. Τρίτον, ο Henry Holland (1815) αναφέρει ρητά ότι στα Μουλιανά δεν υπήρχε χάνι αλλά ένα σεράγι του Αλή πασά, όπως και σε άλλες κομβικές θέσεις της επικράτειάς του (Σαλαώρα, Άρτα, Πάργα κ.ά.), τα οποία χρησιμοποιούσε για διαμονή και υποδοχή επισήμων. Στο εικονογραφικό τέλος του 19^{ου} αιώνα, η ύπαρξη χανιού με το όνομα «Καρβασαράς» τεκμηριώνεται και από τη λιθογραφία του George de la Poer Beresford με τη λεζάντα “*Khan at Caravasera*” (1855), που δείχνει το κτίσμα ήδη σε ερειπιώδη μορφή.

Landscape at the location of Karavan Serai, between Arta and Ioannina. August 1810. (Alternative Title: View of Karavassara in Epirus, between Arta & Yannina. August 1810. [HAYGARTH, William. Collection of 120 original sketches of Greek landscape made in 1810-1811.] Πηγή: The Gennadius Library - The American School of Classical Studies at Athens

Η τοπωνυμική αυτή χρήση αποτυπώνεται και σε ελληνική πηγή: ο Σεραφεΐμ Βυζάντιος μνημονεύει τον «Καρβασαρά» ως ευρύτερο γεωγραφικό διαμέρισμα δυτικά του Ξηροβουνίου, με συστάδα χωριών που υπάγονται σε αυτόν· ένδειξη ότι η ονομασία του μεγάλου χανιού μεταφέρθηκε και καθιερώθηκε για να δηλώσει ολόκληρη την περιοχή. Έτσι, σε συνδυασμό με τον Beaujour, είναι εύλογο να

θεωρηθεί ότι η περιοχή έλαβε το όνομά της από το κομβικό χάνι στην είσοδο των βουνών (χώρο του Κατσικοπάζαρου), ενώ το σεράι των Μουλιανών αποτελούσε διαφορετικής φύσεως εγκατάσταση της εξουσίας του Αλή πασά.

4.3. Μια δεύτερη εμποροπανήγυρη στο Μουχούστι:

Οι μέχρι τώρα πηγές παρουσιάζουν το «Κατσικοπάζαρο» ως την κατεξοχήν εμποροπανήγυρη της Άρτας. Ωστόσο, ορισμένες άλλες μαρτυρίες, όπως του Joseph Stephanini (1829) και του Σεραφείμ Ξενόπουλου (1884), κάνουν λόγο και για μια ακόμη εμποροπανήγυρη που τελούνταν την ίδια χρονική περίοδο, στη συνοικία Μουχούστι, προάστιο της πόλης της Άρτας.

Μια φωτογραφία, από την αγορά της Φιλιπιάδας το 1912 – 13, ενδεικτική της ατμόσφαιρας του παζαριού στις αρχές του 20ου αιώνα. (Αγορά Φιλιπιάδας, 1912/1913. Neg. Nr. 1.107.110. Φωτογράφος άγνωστος. Bildarchiv Foto Marburg, Bildindex der Kunst und Architektur).

Η πρώτη σημαντική μαρτυρία, που μας δίνει αρκετές λεπτομέρειες, είναι εκείνη του Stephanini (1829), που είχε γεννηθεί στην Άρτα το 1803 και ο οποίος, περιγράφοντας την Άρτα στα απομνημονεύματά του, σημειώνει: «.....Σε ένα άλλο σημείο της πόλης βρίσκεται το σεράι, η κατοικία του βοεβόντα ή κυβερνήτη, καθώς και των άλλων μεγάλων αξιωματικών του κράτους και των φρουρών τους. Είναι ένα μεγάλο, κομψό και άνετο κτίριο. Κοντά στο σεράι βρίσκεται μια μεγάλη κυκλική περιοχή, που ονομάζεται machusti (Μαχούστι), όπου πραγματοποιείται κάθε χρόνο

μια δημόσια έκθεση. Εδώ, κατά τη διάρκεια δύο εβδομάδων τον Αύγουστο, εκτίθενται προς πώληση κάθε είδους ξένα εμπορεύματα, εγχώριες κατασκευές, ζωντανά ζώα, φρούτα κ.λπ. Τα περίπτερα για την υποδοχή αυτών των εμπορευμάτων τοποθετούνται από την κυβέρνηση και κάθε έμπορος είναι υποχρεωμένος να παράγει και να εκθέτει τα εμπορεύματά του στην έκθεση, και να πληρώνει μεγάλο ενοίκιο για τη χρήση του περιπτέρου που καταλαμβάνει, με ποινή, αν δεν το κάνει, μελλοντική στέρηση της άδειας κυκλοφορίας των εμπορευμάτων του. Από αυτή την πηγή ένα μεγάλο μέρος εσόδων συγκεντρώνεται ετησίως στο ταμείο του πασά. Σε μικρή απόσταση από την πόλη, στέκεται ένα πολύ μεγάλο και μοναδικό οικοδόμημα, που ονομάζεται Παριγιορίζα. Η ηλικία αυτού του κτιρίου είναι άγνωστη, αλλά φέρει ενδείξεις ότι υπήρχε εδώ και πολλούς αιώνες.....».

Λίγες δεκαετίες αργότερα, ο μητροπολίτης Σεραφείμ Ξενόπουλος, στο έργο του 'Η Άρτα καὶ τὰ περίχωρά της (1884), σημειώνει : «...Μουχούστιον (προάστειον τῆς Ἄρτης)...Κατὰ τὸ 1779 ὁ ἐκ Βερατίου πασᾶς Κουρτ Ἀχμέτ ἔκτισε μέγα καὶ πολυτελὲς σεράι ἐν τῷ Μουχούστιῳ· ὕστερον δὲ ὁ Ἀλῆς πασᾶς κατεδάφισε μέρος τῶν παλατιῶν ἐκείνων καὶ ἔκτισε ἄλλο, ὃ ἐχρησίμευσεν ὡς διοικητήριον καὶ δικαστήριον, μέχρις οὗ κατεστράφη ἐν ταῖς τοῦ 1821 στάσεσιν... ἐν τῷ Μουχούστιῳ ὑπῆρχον πάλαι μύλοι ὕδροκίνητοι, πλησίον τῆς Παρηγορήτισσας, καὶ ἐκεῖ ἐτελεῖτο ἡ ἐτήσιος ἐμποροπανήγυρις τῆς Ἄρτης...», και αλλού (σελ. 183) «Εἰς Ἄρταν ἐμπορικὴ τις πανήγυρις, οὐχὶ εὐκαταφρόνητος, Μουχοῦστον καλουμένη, ὡς ἐκ τῆς ἐνοριακῆς θέσεως, ἥτις ἄρχεται συνήθως ἀπὸ τῆς 14 Σεπτεμβρίου καὶ λήγει τὴν 24 σχεδὸν τοῦ αὐτοῦ, διαρκεῖ οὗτοι δέκα σχεδὸν ἡμέρας. Συνάμα καὶ καθ' ὅπαν πέμπτην τῆς ἐβδομάδος γίνεται ἐν Ἄρτῃ ἀγορά (Παζάρι) διαφορῶν ἐδωδύμων καὶ ἐνδυμάτων.»

Σύμφωνα λοιπόν με αυτές τις μαρτυρίες ο Αλή Πασάς οικοδομεί ειδικό σεράγι στην Άρτα, στην συνοικία Μουχούστι όπου γινόταν η εμποροπανήγυρη, κατά τον Στεφανίни τον μήνα Αύγουστο (μαρτυρία στις αρχές του 1800), κατά τον Ξενόπουλο τον μήνα Σεπτέμβριο (μαρτυρία 1884). Κατά πάσα πιθανότητα επρόκειτο για διαφορετική, μικρότερης εμβέλειας εμποροπανήγυρη που πραγματοποιούνταν τον Αύγουστο. Μετά τη λήξη της, η επόμενη εμποροπανήγυρη μεταφερόταν τον Σεπτέμβριο στη θέση Κατσικοπάζαρο, κατόπιν στα Γιάννενα όπου εμπλουτίζονταν από εμπορεύματα και προϊόντα από τις περιοχές της Σαγιάδας και της Αλβανίας, και αργότερα στην Κόνιτσα, ακολουθώντας τη διαδρομή του μοναδικού δρόμου που συνέδεε τη Σαλαώρα και την Άρτα με τα Γιάννενα και στη συνέχεια με την υπόλοιπη Ελλάδα. Στην εμποροπανήγυρη του Κατσικοπάζαρου κατέφθαναν, προφανώς, εμπορεύματα και αγροτικά προϊόντα και από την ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας, γεγονός που εξασφάλιζε μεγαλύτερη ποικιλία και αφθονία προϊόντων.

Η οικοδόμηση αυτού του μεγάλου δημόσιου κτηρίου στη συνοικία του Μουχουστίου στην Άρτα, δείχνει ότι στην περιοχή διακινούνταν όχι μόνο τα προϊόντα της τοπικής γεωργίας και κτηνοτροφίας (αιγοπρόβατα, δημητριακά κ.λπ.), αλλά και εμπορεύματα εισαγωγής. Ο Καρανάτσης επίσης σε σχετικό του άρθρο στα Ιστορικά αναφέρει ότι «.....το 1818 ο Αλή Πασάς ἔκτισε στην Άρτα

καραβάν-σεράι για τη στέγαση της ετήσιας εμποροπανηγύρης....» (Καρανάτσης 1994), χωρίς όμως αυτή η αναφορά να συνοδεύεται από παραπομπή σε πρωτογενές τεκμήριο.

Charles Robert Cockerell, Το παλάτι του Αλή Πασά στην Άρτα, σχέδιο με μολύβι και μελάνι, 1813. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

Η αρχαιότερη ασφαλής απεικόνιση του σεραγιού του Αλή πασά στην Άρτα προέρχεται από τον C. R. Cockerell (1813): στο ίδιο σχέδιο αποδίδει την Παναγία Παρηγορίτισσα και, με ρητή λεζάντα, το “*Palace of the Vizier, Arta*”. Η σύνθεση αυτή, σε συνδυασμό με το ταξιδιωτικό του ημερολόγιο, τεκμηριώνει τη θέση του σεραγιού στη συνοικία Μουχούστι καθώς συνδυάζει Παρηγορίτισσα + “*Palace of the Vizier*” στο ίδιο φύλλο· άρα ο Cockerell είδε και σχεδίασε το σεράι στην άμεση γειτνίαση της Παρηγορίτισσας — δηλαδή στην συνοικία Μουχούστι. Ωστόσο, η ακριβής πηγή της χρονολογίας αυτής παραμένει αδιευκρίνιστη και, μέχρι την εύρεση σχετικού αρχαιικού τεκμηρίου, πρέπει να θεωρείται ενδεικτική υπόθεση και όχι βεβαιωμένο ιστορικό γεγονός.

5. Από την παράδοση στη μνήμη» – Οι εμποροπανηγύρεις στην Άρτα μετά την απελευθέρωση

5.1 «Αι εμπορικά πανηγύρεις» στο σύγχρονο ελληνικό κράτος

Σύμφωνα με τον Α. Μανσόλα (1867) οι εμποροπανηγύρεις στο νεοδρυθέν ελληνικό κράτος ήταν «.....εμπορικά συναθροίσεις εντός πόλεων ή αγροτικών δήμων τελούμεναι κατ’ έτος εις ωρισμένην εποχήν, εις ας συρρέουσιν εκ των παρακειμένων πόλεων έμποροι προς πώλησιν των εμπορευμάτων των, ή έτεροι προς αγοράν ετέρων

της πόλεως ή του δήμου εν των οποίω τελείται η πανηγυρις....». Οι πανηγύρεις αυτές καθιερώθηκαν με Βασιλικό Διάταγμα και διαρκούσαν από 3 έως 8 ημέρες. Με απόφαση μάλιστα του Κυβερνήτη της 4ης Φεβρουαρίου 1830, που ισχύει μέχρι και το 1867, επιβλήθηκε φόρος στα εμπορεύματα που εισάγονταν στις πανηγύρεις: δύο φοίνικες (δραχμές) για τα χονδρικά φορτία και τέσσερις για τα ψιλικά, σύμφωνα με τη διατύπωση του ψηφίσματος. Ο φόρος αυτός καταγραφόταν στους προϋπολογισμούς των δήμων ως τακτικό έσοδο, ενώ η αξία των φοινίκων υπολογιζόταν σε λεπτά. Τα έσοδα των δήμων από τις πανηγύρεις και τα παραπήγματα που στήνονταν σε αυτές έφταναν το 1859 τις 25.565 δραχμές και το 1865 τις 29.836 δραχμές (Α. Μανσόλα, 1867).

Μια ακόμη φωτογραφία, από την αγορά της Φιλιππιάδας το 1912 – 13, ενδεικτική της ατμόσφαιρας του παζαριού στις αρχές του 20ου αιώνα. (Αγορά Φιλιππιάδας, 1912/1913. Neg. Nr. 1.107.108. Φωτογράφος άγνωστος. Bildarchiv Foto Marburg, Bildindex der Kunst und Architektur).

Οι πιο πολλές από αυτές ήταν μικτού τύπου : πανηγύρεις εκθέσεως και πωλήσεως ζώων ή ζωοπανηγύρεις και πανηγύρεις εκθέσεως και πωλήσεως παντός άλλου είδους προϊόντος γεωργικής, βιοτεχνικής, βιομηχανικής και χειροτεχνικής παραγωγής. «....Ακόμη, είναι και πανηγύρεις διασκεδάσεως. Συγκεντρώνονται εκεί παντός είδους θεαματικά και διασκεδαστικά ομάδες, πλανόδιοι θίασοι, κινηματογράφοι, καφέ σαντάν, ακροβάται και παντός είδους θαυματοποιοί, προσπαθώντας να προσελκύσουν την πελατεία της Εμποροπανηγύρεως». (Λέκκας, 1935). Στο βιβλίο του «Ελληνική Χωρογραφία (1901) ο Ιωάννης Νουχάκης καταγράφει στις αρχές του 20ου αιώνα 139 εμπορικές πανηγύρεις στην ελληνική

επικράτεια. Σκοπός του νεοσύστατου κράτους είναι προφανώς η τόνωση του εμπορίου και η οικονομική ενίσχυση των αγροτικών περιοχών και οικογενειών. Στα πλαίσια αυτά, σχεδόν αμέσως μετά την απελευθέρωση της Άρτας το 1881, καθορίζονται στην περιοχή, με βασιλικά διατάγματα, ο χρόνος και ο τόπος 4 εμποροπανηγύρεων :

1.Μουχούστι Άρτης (14 – 21 Σεπτεμβρίου) σύμφωνα με Β.Δ. στις 18 Αυγούστου 1884.

2.Πλάκας Δήμου Αγνάντων (6 – 11 Σεπτεμβρίου) σύμφωνα με Β.Δ. στις 20 Φεβρουαρίου 1885

3.Τετραφυλλίας εις θέσιν Αγία Παρασκευή (26 – 28 Ιουλίου) σύμφωνα με Β.Δ. στις 29 Αυγούστου 1885

4.Καλεντίνης εις θέσιν Φάγκου (20 – 25 Αυγούστου) με Β. Δ. στις 20 Νοεμβρίου 1885

Είναι φανερό ότι με αυτό τον τρόπο γίνεται μια προσπάθεια να τονωθούν οικονομικά οι ορεινές περιοχές των Τζουμέρκων και του Ραδοβιζίου, όπου η κατάσταση του πληθυσμού στα χωριά, μετά από την άγρια φορολογία των τούρκων και τις τόσες πολεμικές συρράξεις, έφτανε σε σημείο εξαθλίωσης.

Σκηνή από ζωοπανήγυρη στην Άρτα. Πηγή φωτογραφίας: Γιάννης Μπαλάφρας, Λεύκωμα Ήπειρος, Εκδόσεις Ποταμός – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2008

5.2. Η ονομασία «Μουχούστι» και οι ερμηνείες της

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι πρωτογενείς λόγιες πηγές που υιοθέτησαν την ονομασία «Μουχούστι» ως χώρο εμποροπανήγυρης είναι ο Ιωσήφ Στεφανίνις και ο μητροπολίτης Σεραφείμ Ξενόπουλος. Η ονομασία «Μουχούστι», με την οποία είναι γνωστή η παραδοσιακή εμποροπανήγυρη της Άρτας ακόμη και σήμερα, έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών ερμηνευτικών προσπαθειών. Η πολυπλοκότητα της λέξης, σε συνδυασμό με την απουσία σαφούς λεξικογραφικής καταγραφής, άφησε χώρο σε διαφορετικές εκδοχές που συνδέουν το όνομα είτε με ιστορικά τοπωνύμια είτε με γλωσσικά δάνεια.

5.2.1. Ιστορικές μαρτυρίες

Πέρα από τις ήδη προαναφερθείσες μαρτυρίες περί του ονόματος στους Στεφανίνι και Ξενόπουλο, μια ακόμη αναφορά στον όνομα βρίσκεται στα Απομνημονεύματα του Στρατηγού Ιωάννη Μακρυγιάννη (1829–1850), όπου ο συγγραφέας μνημονεύει την τοποθεσία «Μουχούστι» κοντά στους μύλους της Άρτας : «.....Της 16 ήρθαν από το Μαράτι εις τον Αηγλιάν, οπού 'μαστε εμείς, ήρθε ο Φωτομάρας, ο Καραϊσκάκης, ο Άγος κι' άλλοι Τούρκοι δικοί μας και κάμαν συνφώνως σκέδιον μ' εμάς να διορίσουνε από το Μαράτι τρακόσους να πιάσουνε τους Μύλους της Άρτας, οπού 'ναι απόξω από την Άρτα, εις την άκρη την χώρα, και το ονομαζόμενον Μουχούστι, οπού 'ναι πλησίον εις τους Μύλους». Πρόκειται για μια ακόμη καταγραφή που δείχνει ότι το τοπωνύμιο ήταν ήδη ευρέως γνωστό στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα.

Σκηνή από ζωοπανήγυρη στην Άρτα. Πήγή φωτογραφίας: Γιάννης Μπαλάφρας, Λεύκωμα Ήπειρος, Εκδόσεις Ποταμός – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2008

Στη συνέχεια, ο Σεραφείμ Ξενόπουλος, στην πραγματεία του για την Άρτα επί τουρκοκρατίας (1884), όπου εντάσσει το «Μουχούστι» στις ενορίες της πόλης, αναφέρει ότι το όνομα ίσως προήλθε από τη Μονή της Θεοτόκου «Μουχούστιον»

στους Ραφταναίους, η οποία διέθετε κτήματα στην περιοχή : «"Όσο για τό όνομά της, ίσως έκλήθη ούτως έκ τής έπωνυμίας τής έν τω χωρίω τών Τζουμέρκων Ραφταναίοι κειμένης Ιεράς Μονής τής Θεοτόκου Μουχούστιον έπονομαζομένης καί ήτις είχε πάλαι, ώς λέγεται, μοναστηριακά κτήματα έν τή θέσει ταύτη...».

5.2.2. Η τουρκοαραβική εκδοχή

Ο Ευάγγελος Αθ. Μπόγκας, στη μελέτη του «Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου» (1964), υποστηρίζει ότι η λέξη «μ'χούστ'» προέρχεται από παραφθορά του τουρκοαραβικού medhuseua, όρος που –σύμφωνα με τον ίδιο– σήμαινε πανηγυρισμό ή ζωοπανήγυρη. Ο Μπόγκας παραπέμπει και στον Νικόλαο Πολίτη (1904), ο οποίος φαίνεται να υιοθετεί την ίδια κατεύθυνση. Ωστόσο, σε καμία άλλη πηγή –ούτε σε έγκυρα αραβικά λεξικά– δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί ο τύπος medhuseua. Στα αραβικά η καθιερωμένη λέξη για το «ζωοπάζαρο» είναι sūq al-mawāṣī (سوق المواشي), ενώ στα τουρκικά χρησιμοποιούνται οι όροι panayır (πανηγύρι) και hayvan pazarı (ζωοπάζαρο). Συνεπώς, η λεγόμενη «αραβική» εκδοχή δεν φαίνεται να διαθέτει τεκμηρίωση και πιθανότερα οφείλεται σε εσφαλμένη αναπαραγωγή ή σε παρανόηση στη βιβλιογραφία.

5.2.3. Η ερμηνεία από το «μπουχός»

Μια πιο «λαϊκή» αλλά εύγλωττη εξήγηση προτείνει ο Δ. Παπαδημητρίου στο βιβλίο του «Οι Ραφταναίοι» (1998). Κατά τον ίδιο, το «Μουχούστι» προέρχεται από τη λέξη «μπουχός», δηλαδή την πυκνή σκόνη που σηκώνεται όταν μαζεύεται πολύς κόσμος. Το σχήμα που δίνει είναι το εξής: «μπουχός – μπουχούστι – μουχούστι». Η ερμηνεία αυτή αντανακλά την ατμόσφαιρα των παραδοσιακών παζαριών, όπου οι άνθρωποι και τα ζώα που συνωστίζονταν προκαλούσαν νέφη σκόνης.

5.2.4. Η εκδοχή της «Αμμοχώστης»

Σύμφωνα με πιο πρόσφατη υπόθεση σε άρθρο του Φ. Βράκα (2019), η λέξη θα μπορούσε να αποτελεί παραφθορά της ελληνικής «Αμμοχώστης», που σημαίνει τόπος σκεπασμένος με άμμο. Με την πάροδο του χρόνου, και λόγω της δυσκολίας προφοράς των πολυσύλλαβων λέξεων στις τοπικές κοινωνίες, το «Αμμοχώστης» πιθανόν μετατράπηκε σε «Μοχώστης», στη συνέχεια σε «Μχούστης» και τελικά σε «Μχουστ(ς)». Η εξήγηση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι παρόμοια τοπωνύμια («Αμμοχώστης», «Αμμόχωστος») συναντώνται και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας και της Κύπρου.

5.2.5. Τοπωνυμική τεκμηρίωση

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το οθωμανικό κατάστιχο του 1530, όπου, στο υπ' αριθμ. 126, σημειώνεται η ένδειξη «Nehost k., Narda kz», που φαίνεται να αποτελεί εσφαλμένη μεταγραφή του χωριού Nehust, δηλαδή του σημερινού Μουχούστι των Ραφταναίων (Καρρά, 2024). Υπάρχει η πιθανότητα, κατά τη μεταγραφή, το γράμμα Μ να αποδόθηκε λανθασμένα ως Ν. Όπως επισήμανε σε επικοινωνία μου ο ερευνητής κ. Μιχάλης Ντινόπουλος, κάτι τέτοιο είναι απολύτως πιθανό, καθώς το κατάστιχο από το οποίο αντλήθηκαν τα στοιχεία δεν είναι καλής ποιότητας.

επιπλέον, το αυθεντικό και λεπτομερές κατάστιχο, πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η μεταγραφή, δεν έχει σωθεί (ή τουλάχιστον δεν έχει εντοπιστεί ακόμη), ώστε να υπάρξει δυνατότητα σύγκρισης.

Αν η ονομασία «Νεχόστ» ή «Μεχόστ» πράγματι καταγράφεται ήδη από το 1530, δηλαδή πολύ πριν από την ίδρυση του Μοναστηριού της Παναγίας της Μουχουστιώτισσας, τότε πρόκειται αναμφίβολα για παλαιό τοπωνύμιο. Το τοπωνύμιο αυτό έδωσε στη συνέχεια το όνομά του στη ζωοπανήγυρη που τελούνταν κάθε χρόνο στις αρχές Σεπτεμβρίου, στο χώρο του μοναστηριού, προς τιμήν της Παναγίας. Επειδή δε τα ζώα και τα εμπορεύματα μεταφέρονταν λίγες ημέρες αργότερα στη μεγάλη ζωοπανήγυρη της Άρτας, το όνομα «ακολούθησε» αυτή τη μετακίνηση, συνδέοντας το χωριό με την εμπορική ζωή της περιοχής.

Σκηνή από ζωοπανήγυρη στην Άρτα. Πήγη φωτογραφίας: Γιάννης Μπαλάφρας, Λεύκωμα Ήπειρος, Εκδόσεις Ποταμός – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2008

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, η ονομασία «Μουχούστι» φαίνεται να αποτελεί τοπωνύμιο με βαθιές ρίζες στην περιοχή της Άρτας και των Ραφταναίων. Σταδιακά, το όνομα συνδέθηκε με τη μεγάλη ζωοπανήγυρη που γινόταν τον Σεπτέμβριο στη γιορτή της Παναγίας και τελικά, στόμα με το στόμα, καθιερώθηκε και για την εμποροπανήγυρη της Άρτας. Η εκδοχή της αρβανίτικης ή αραβικής προέλευσης δεν έχει επαρκή γλωσσολογική τεκμηρίωση, ενώ η ερμηνεία από τον «μπουχό» ή η παραφθορά της «Αμμοχώστης» δείχνουν να βασίζονται περισσότερο σε λαϊκές παρατηρήσεις και τοπικές αφηγήσεις. Η ασφαλέστερη προσέγγιση θεωρώ πως είναι ότι το «Μουχούστι» ξεκίνησε ως τοπωνύμιο ήδη από τον 16ο αιώνα και από εκεί πέρασε, ως όνομα, στη ζωοπανήγυρη της Άρτας.

5.3 Το «Μουχούστι» Άρτης μετά την απελευθέρωση το 1881

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο τόπος διεξαγωγής της εμποροπανήγυρης φαίνεται πως είναι η περιοχή του Μουχουστίου, στην είσοδο της πόλης, από τις 14 μέχρι τις 18 Σεπτεμβρίου. Αργότερα, με Β.Δ. του 1908, η διοργάνωσή της μεταφέρεται λίγο αργότερα, από τις 27 Σεπτεμβρίου μέχρι της 5 Οκτωβρίου, στο δε βιβλίο του Λέκκα(1935) καταγράφεται ως «Από εκατονταετίας και πλέον....» και διενεργείται κοντά στην εκκλησία της Οδηγήτριας. «....Τελείται κατ' έτος εν υπαίθρῳ από 27 Σεπτεμβρίου μέχρι 5 Οκτωβρίου, πράγματι όμως διαρκείας 4 μόνον ημερών, εις θέσιν «Οδηγήτρια», εκτός της πόλεως Άρτης.

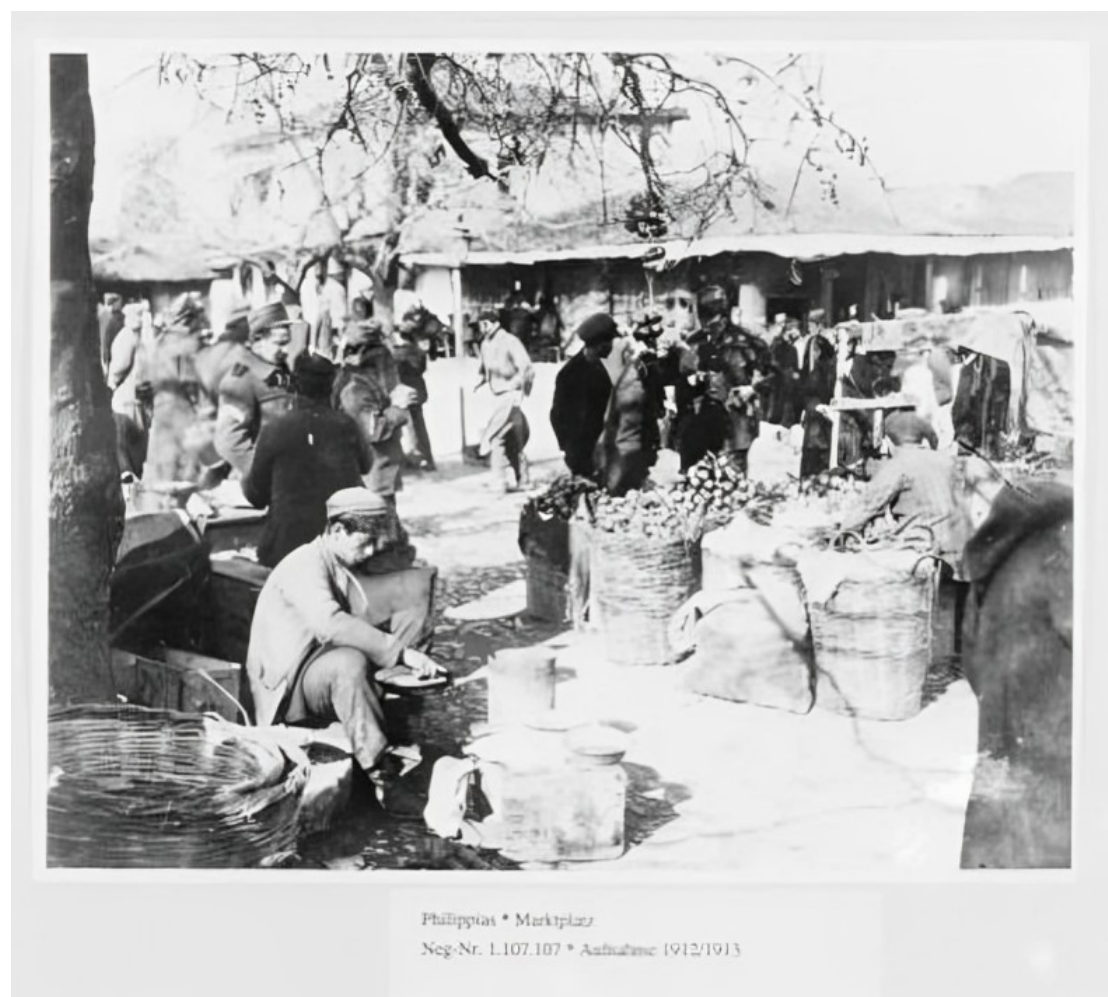

1938 – Η εμποροζωοπανήγυρις (Μουχούστι) στην περιοχή της Οδηγήτριας Άρτης. Πηγή φωτογραφίας : Λεύκωμα ΠΡΟΤΑΣΗ, Άρτα, 1999.

Αι συναλλαγαί γίνονται επί ζώων, μεγάλων κυρίως αλλά και μικρών, και φθάνουν τας 3.000.000 δραχμών περίπου, του Δήμου εισπράττοντος εκ φορολογιών περί τας 65.000 δραχμών. Η πανήγυρις αύτη επισημοποιήθη διά Β.Δ. κατά το έτος 1908, πράγματι όμως ετελείτο ως ζωοπανήγυρις από μακρού χρόνου, εκατονταετίας και πλέον κατ' έθιμον».

Μαζί με την εμποροπανήγυρη της Άρτας ο Λέκκας μας δίνει και κάποια στοιχεία και για την εμποροπανήγυρη της Φιλιππιάδας : «Η αρχή αυτής ανάγεται εις το έτος 1884. Και ετελείτο τακτικώς την 14^{ην} - 20^{ην} Σεπτεμβρίου εκάστου έτους, μέχρι του έτους 1913, ήτοι μέχρι της καταλήψεως της Φιλιππιάδος υπό της Ελλάδος, οπότε ήρχισεν να χαλαρούται λόγω της συμπτώσεώς της με την της Άρτης. Κατά το έτος 1924 συνεστήθη εκ νέου, ορισθείσα να τελήται έκτοτε την 26ην – 31ην Οκτωβρίου εις την θέσιν «Νταβέλια», τοποθεσίαν λοφώδη. Κατ' αυτήν γίνονται πωλήσεις διαφόρων

ζώων ιδία μεγάλων και πολλών εγχωρίας κατασκευής υφασμάτων και άλλων εμπορευμάτων. Αι συναλλαγαι ανέρχονται εις 1.000.000 και πλέον, η δε Κοινότης εισπράττει ετησίως 20.000 – 25.000 δραχμάς. Μόνιμα παραπήγματα δεν υπάρχουν αλλ' ανεγείρονται τοιαύτα υπό των πωλητών».

Φωτογραφία, από την αγορά της Φιλιππιάδας το 1912 – 13, ενδεικτική της ατμόσφαιρας του παζαριού στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. (Αγορά Φιλιππιάδας, 1912/1913. Neg. Nr. 1.107.107. Φωτογράφος άγνωστος. Bildarchiv Foto Marburg, Bildindex der Kunst und Architektur).

5.4. Το “Μουχούστι” της Άρτας (1892–1902): εικόνα από τη «Φωνή της Ηπείρου»

Η εμποροπανήγυρη του Μουχουστίου στην Άρτα, που άνοιγε κάθε 14 Σεπτεμβρίου, αναδύεται από τα ρεπορτάζ της «Φωνής της Ηπείρου» ως ο πιο σταθερός φθινοπωρινός κόμβος εμπορίου στην ευρύτερη περιοχή. Η κίνηση συγκέντρωνε πλήθος επισκεπτών «ἐκ τῶν διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος ὡς καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ», με συναλλαγές σε ζώα (ίπποι, όνοι, βόες, πρόβατα, αίγες), αγροτικά προϊόντα (σιτηρά, όσπρια, ρόδια, σταφίδες), γαλακτοκομικά (τυρί, βούτυρο), υφαντά & μάλλινα, καθώς και είδη της «ἐγχώριου βιομηχανίας» (βλ. 1895, 1896, 1901, 1902). Δεν ήταν απλώς λαϊκό πανηγύρι· ο τοπικός τύπος την παρομοιάζει με εμπορική «ἐκθεση» των νεότερων βιοτεχνικών προϊόντων (1895).

-(5)

Περὶ συστάσεως ἐτησίας ἐμπορικῆς πανηγύρεως ἐν τῇ θέσει
«Μουχοῦστι» τῆς πόλεως Ἄρτης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Ὑπουργοῦ.

Ἐγκρίνομεν τὴν σύστασιν ἐτησίας ἐμπορικῆς πανηγύρεως ἐν τῇ θέσει «Μουχοῦστι» τῆς πόλεως Ἄρτης τοῦ ὁμωνύμου δήμου, ἀρχομένης τὴν 14 Ἰουλίου καὶ ληγούσης τὴν 22 τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Ὁ Ἡμέτερος ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Ὑπουργὸς θέλει δημοσιεύσει καὶ ἐκτελέσει τὸ παρὸν διάταγμα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Αὐγούστου 1884.

Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, Α. Α. ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ.

Δ. Σ. ΒΟΥΛΠΙΩΤΗΣ, Γ. ΤΟΜΠΑΖΗΣ, Κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν

Κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ

Το Β.Α.335/22-8-1884, «Περὶ συστάσεως ἐμπορικῆς πανηγύρεως ἐν τῇ θέσει «Μουχοῦστι» τῆς πόλεως Ἄρτης.

Οἱ δημοσιεύσεις τονίζουν ὅτι ἡ Ἄρτα λειτουργοῦσε ὡς κεντρικὴ, θεσμικὴ αγορά (το παλιὸ «μποριόν» τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου), ἐνῶ οἱ περιφέρειες τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς μεθορίου τροφοδοτοῦνταν ἀπὸ περιοδικές ἐμποροπανηγύρεις. Καθοριστικὸ ἐπεισόδιο, που ἐξηγεῖ τὴ «διπλή» γεωγραφία τῆς πανήγυρης, εἶναι ἡ ὁριοθέτηση τῶν συνόρων το 1881: ἤδη ἀπὸ το 1895 καὶ κατόπιν ξανά το 1896 ὁ τύπος σημειώνει ρητὰ ὅτι «τοιαύτη πανήγυρις γίνεται καὶ ἐν Φιλιππιάδι», ἡ ὁποία —βρισκόμενη τότε ἐντὸς Ὀθωμανικοῦ κράτους— ἀπορροφᾷ μεγάλο μέρος τῆς κίνησης, «μάλιστα ζωηρότερα», ἐπειδὴ ἔχει «μετετεθῇ καὶ εἰς ἡμέρας... πολλοὶ ἀγορασταί» (1896). Με ἄλλα λόγια, μετὰ το 1881 τὸ Μουχοῦστι «σπάει» σε δύο πόλεις: στὸν ἀρτινὸ χώρο καὶ στὸ μεθοριακὸ κέντρο τῆς Φιλιππιάδας, που προσελκύει καὶ ὀθωμανοὺς/ἐλληνόφωνους ἐμπόρους.

Στὴν αὐγὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἡ ἐναρξὴ τῆς πανήγυρης αποκτᾷ καὶ τελετουργικὸ χαρακτήρα: το 1900 «χάριν τῆς πανηγύρεως κατὰ τὴν πρώτην μέραν ἐπαιάνισεν ἡ φιλαρμονικὴ μουσικὴ τὸ ἑωθινὸν ἐμβατήριον, διελθοῦσα τὰς κυριωτέρας ὁδοὺς τῆς πόλεως· μετὰ μεσημβρίαν δὲ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἡμερῶν ἐπαιάνισε διάφορα μουσικὰ τεμάχια ἐν τῇ πλατείᾳ Σκουφᾶ» (φ. 398, 6-10-1900).

*Σκηνή από την εμποροπανήγυρη της Άρτας στην πλατεία Κιλκίς, δεκαετία 1950. Πήγή φωτογραφίας :
Αρχείο Μαρίας Παπαθεοδώρου, ομάδα Πάλιες Φωτογραφίες Άρτας*

Στα πρακτικά της αγοράς, τα ρεπορτάζ αναφέρουν:

- μεγάλους όγκους ζωντανών και προϊόντων, με τιμές που ποικίλλουν ανάλογα με τη χρονιά (και τον καιρό)· συχνά γίνεται λόγος για «ευνόϊκες τιμές» όταν η προσφορά είναι άφθονη (1895, 1896, 1901, 1902),
- παρουσία εμπόρων από Ήπειρο, Στερεά, Πελοπόννησο — ακόμα και Επτάνησα (1896) — και «τινές ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ»,
- καιρικές μεταβολές (δυνατές βροχές) που τις πρώτες ή τις τελευταίες ημέρες μειώνουν την κίνηση ή μετατοπίζουν το ενδιαφέρον στην αγορά της πόλης (1898, 1902),
- μικρές λειτουργικές παρατηρήσεις/αιτήματα για καλύτερη τάξη, δρόμους και δημόσιες υπηρεσίες γύρω από τον χώρο της πανήγυρης (επανέρχεται το 1901).

Συνολικά, η εικόνα 1892–1902 δείχνει μια ζωηρή, διαπερατή αγορά: το Μουχούστι της Άρτας υπηρετεί τον τοπικό/περιφερειακό κύκλο αγαθών, ενώ η Φιλιπιάδα λειτουργεί συμπληρωματικά ως μεθοριακή «βαλβίδα» μετά το 1881 — εξήγηση που ταιριάζει με την παλαιότερη αστική υπεροχή της Άρτας και τη λειτουργία της ως μόνιμου εμπορικού κέντρου.

5.5 Η εμποροπανήγυρη στην Πλάκα Αγνάντων

Η Μονή Παναχιάς Πλάκας που φέρει επιγραφή ανακαίνισης του Ναού το 1665. Πήγή φωτογραφίας : Απόστολος Βερτόδουλος, Λεύκωμα ΗΠΤΕΙΦΟΣ, Γιάννινα, 1995

Το Β.Δ. του 1885 καθόριζε τις ημερομηνίες διεξαγωγής της κάθε χρόνο, μεταξύ 6 και 11 Σεπτεμβρίου. Η εμποροπανήγυρη της Πλάκας συγκέντρωνε εμπόρους, ζωέμπορους, κτηνοτρόφους και βλάχους από τις περιοχές νότια των Ιωαννίνων, των Κατσανοχωρίων, του Ξηροβουνίου των Βόρειων και Κεντρικών Τζουμέρκων καθώς και της Θεσσαλίας, που έφταναν εκεί από τις διόδους των Τζουμέρκων από και προς τον Θεσσαλικό κάμπο.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που αντλήσαμε από το βιβλίο του Δ. Παπαδημητρίου «Οι Ραφταναίοι», η εμποροπανήγυρη γινόταν παλιά στο προαύλιο του Μοναστηριού του Μουχουστίου (Παναχία η Μουχουστιώτισσα), που βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση από το Παλιομουχούστι, συνοικισμό των Ραφταναίων. «...Το πανηγύρι κρατούσε μια βδομάδα (‘χτώήμερο), αρχίζοντας στις 8 Σεπτεμβρίου που γιόρταζε η εκκλησία του Μοναστηριού (Γέννηση της Θεοτόκου). Τότε κοντίτερος στο Μοναστήρι συνοικισμός, ήταν αυτός, που ίσως ονομάστηκε «Παλιομουχούστι» γιατί υπήρχε πριν καθιερωθεί το παζάρι (το μιχούστι). Βέβαια δεν μπορεί να αποκλεισθεί η περίπτωση στα πολύ παλιότερα χρόνια το παζάρι να γινότανε κάπου στον συνοικισμό αυτό και αφού μετακινήθηκε δίπλα στο Μοναστήρι, να έδωσε τα δυο ονόματα : «Μουχούστι» και «Παλιομουχούστι». Σύμφωνα με τον Σ. Ξενοπούλο «...εις τας

υπωρείας του χωρίου, προς μεσημβριάν υπάρχει μονή αρχαία, προ 250 χρόνων, ως λέγεται, οικοδομηθείσα επί τη μνήμη των γενεθλίων της Θεοτόκου, καλουμένη Μουχούστι ή Μιχούστι, ως εκ της θέσεως εις ην κείται, εξ ου και το όνομα έλαβε.....», Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το Μοναστήρι του Μουχουστίου είχε μεγάλη φήμη σε όλη την περιοχή των Τζουμέρκων, του Ραδοβιζίου, των Κατσανοχωρίων και μέχρι της Άρτας, την Πρέβεζα και τα Ιωάννινα. Η περιουσία του στη γύρω περιοχή ήταν μεγάλη. Αναφέρεται δε ότι το μοναστήρι την εποχή εκείνη είχε κτήματα και στην πόλη της Άρτας, πιθανόν στη συνοικία του Μουχουστίου, η οποία πήρε το όνομα από την Παναγία της Πλάκας. Είχε επίσης χιλιάδες γιδοπρόβατα, που βοσκούνταν στην απέναντι πλαγιά του Ξηροβουνίου, που, όπως φαίνεται, τότε ήταν ιδιοκτησία του Μοναστηριού....

Σκηνή από ζωοπανήγυρη στην Άρτα. Πηγή φωτογραφίας: Γιάννης Μπαλάφρας, Λεύκωμα Ήπειρος, Εκδόσεις Πόταμος – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2008

Η εμποροπανήγυρη άρχιζε τη μέρα της γιορτής του Ναού (8 Σεπτεμβρίου), συγκεντρώνοντας τους κατοίκους των γύρω αλλά και μακρινότερων περιοχών.... Όπως μας έλεγαν οι γεροντότεροι, τα παλιά τα χρόνια το πανηγύρι και το παζάρι μαζί κρατούσε μια βδομάδα στο Μοναστήρι της Πλάκας. Έφταναν έμποροι με χαλκώματα (καζάνια, τετζερέδες κ.λ.π.), άλλοι με μαλλιά προβάτων και ζωέμποροι (με άλογα, μουλάρια και γαϊδούρια) και γινότανε εμπορικές συναλλαγές» (Παπαδημητρίου, 1998).

5.6 Η εμποροπανήγυρη της Τετραφυλλίας

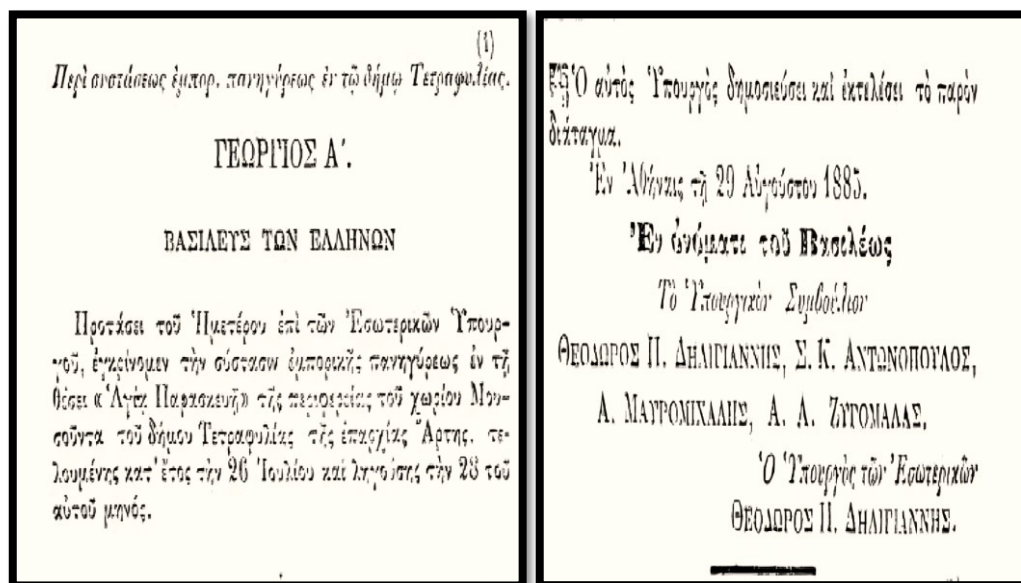
Το Β.Δ. 108/31-8-1885 όριζε τη διεξαγωγή εμποροπανήγυρης κάθε χρόνο, από τις 26 έως τις 28 Ιουλίου, στη θέση «Αγία Παρασκευή» της περιφέρειας του χωριού «Μουσούντα», του δήμου Τετραφυλλίας, στην επαρχία Άρτης. Η εμποροπανήγυρη λάμβανε χώρα γύρω από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, ναό χρονολογούμενο από το 1223 μ.Χ., που βρίσκεται στα σύνορα των χωριών Μεσούντα, Ελάτη και Καστανιά, σε υψόμετρο 1.300 μέτρων.

Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής Μεσούντας (έτος ίδρυσης 1223 μ. Χ.) όπου γινόταν η εμποροπανήγυρη της Τετραφυλλίας. Πήγη φωτογραφίας: Κυριάκος Λάιος.

Σύμφωνα με τον Α. Σχισμένο (2013), ο οποίος επικαλείται την άποψη του ιστορικού ερευνητή Νίκου Γαλαζούλα, η συγκεκριμένη εκκλησία συνδέεται άμεσα με τη ζωή και τη δράση του Δεσπότη της Ηπείρου, Θεόδωρου Αγγέλου Κομνηνού. Η ανέγερσή της πραγματοποιήθηκε προς τιμήν του Δεσπότη, με αφορμή τη μεγάλη του νίκη εναντίον των Βουλγάρων και την κατάληψη της Θεσσαλονίκης. Το έργο αυτό αποδόθηκε στους στρατιώτες του τοπικού φυλακίου, οι οποίοι βρίσκονταν στην περιοχή, και αρχικά η εκκλησία αφιερώθηκε στην Παναγία. Η τοποθεσία της είχε ιδιαίτερη στρατηγική σημασία, καθώς λειτουργούσε ως βίγλα και συνοριακό φυλάκιο του Δεσποτάτου, αποτελώντας ταυτόχρονα σημείο ελέγχου και αναφοράς για όσους κινούνταν από την Άρτα προς τη Θεσσαλία και αντίστροφα.

Ωστόσο, τα γεγονότα πήραν διαφορετική τροπή τον Μάρτιο του 1230, όταν ο Θεόδωρος Άγγελος Κομνηνός εισέβαλε στη Βουλγαρία. Στη μάχη της Κλοκόντιστας αιχμαλωτίστηκε και, ύστερα από διαταγή των εχθρών, τυφλώθηκε. Από εκείνη τη στιγμή, η εκκλησία έπαψε να είναι αφιερωμένη στην Παναγία και οι στρατιώτες της φρουράς την αφιέρωσαν στην Αγία Παρασκευή, την προστάτιδα των ματιών και θεραπεύτρια των οφθαλμικών παθήσεων.

Τὸ Β.Δ. 108/31-8-1885, «Περὶ συστάσεως ἐμπορικῆς πανηγύρεως ἐν τῷ δήμῳ Τετραφυλίας»

Η επιλογή του τόπου για την διεξαγωγή της εμποροπανήγυρης δεν ήταν τυχαία, καθώς εκεί διασταυρώνονταν βασικές οδικές διαδρομές, γεγονός που εξηγεί την προσέλευση μεγάλου αριθμού εμπόρων, ζωεμπόρων, κτηνοτρόφων και βλάχων.

- Η πρώτη διαδρομή ακολουθούσε το μονοπάτι Γέφυρα Πλάκας – Βουργαρέλι – Αθαμάνιο – Ταμπούρια Τετρακώμου – Βρύση Μπιχλιούλη – Αγία Παρασκευή και συνέδεε τον χώρο της εμποροπανήγυρης με τα Κατσανοχώρια και τα Βόρεια και Κεντρικά Τζουμέρκα. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1803 οι Σουλιώτες, καταδιωκόμενοι από τα στρατεύματα του Αλή πασά, ακολούθησαν αυτή τη διαδρομή φεύγοντας από το Βουργαρέλι και καταφεύγοντας στο Μοναστήρι του Σέλτσου, με σκοπό να περάσουν, μέσω της Γέφυρας Κοράκου, στη Θεσσαλία.
- Η δεύτερη διαδρομή ξεκινούσε από τη Γέφυρα Κοράκου – Βρεστανίτσα (Πηγές) – Άγιος Νικόλαος (Στουρνάρι) – Παλιομίλια – Ανθρωπάκι – Αγία Παρασκευή και συνέδεε το πανηγύρι με την περιοχή των Αγράφων.
- Η τρίτη διαδρομή ακολουθούσε τη βλαχόστρατα Μεσοχώρα – Γέφυρα Κονδύλη – Μεσούντα – Αγία Παρασκευή και συνέδεε την εμποροπανήγυρη με την περιοχή των Τρικάλων και τον θεσσαλικό κάμπο.
- Ιδιαίτερη σημασία είχε δε και η κεντρική βλαχόστρατα, ο κύριος άξονας μετακινήσεων των βλάχων και των κατοίκων του Άνω Ραδοβιζίου. Η διαδρομή Βάλτος – Γάβρογο – Μπότσι (Μεγαλόχαρη) – Καταβόθρα (Αστροχώρι) – Σεκλίστα (Ελάτη) – Αγία Παρασκευή συνέδεε την εμποροπανήγυρη με το Άνω Ραδοβίζι, το Ξηρόμερο και τα χωριά του Βάλτου καθώς αποτελούσε ζωτικής σημασίας πέρασμα για τις εποχικές μετακινήσεις κοπαδιών αλλά και για την επικοινωνία της Δυτικής Ρούμελης με τα Τζουμέρκα.

Με βάση τα παραπάνω, η εμποροπανήγυρη της Αγίας Παρασκευής Τετραφυλλίας, η οποία τελούνταν ετησίως με αφορμή τη γιορτή της Αγίας στις 26 μέχρι 28 Ιουλίου, φαίνεται ότι προσέλκυε σημαντικό αριθμό επισκεπτών και παρέμεινε ζωντανή στη συλλογική μνήμη των κατοίκων της περιοχής τουλάχιστον έως τις αρχές του 21ου αιώνα. (Μαρτυρία Κυριάκου Λάιου).

5.7 Η εμποροπανήγυρη της Καλεντίνης

Σύμφωνα με το Β.Δ. του 1885, η εμποροπανήγυρη προβλεπόταν να διεξάγεται κάθε χρόνο, από τις 20 έως τις 25 Αυγούστου, στη θέση «Φάγκος» της Κάτω Καλεντίνης. Ο οικισμός του Φάγκου, κτισμένος κατά μήκος της οδού που συνέδεε την Άρτα με τα Κεντρικά Τζουμέρκα, λειτουργούσε ως κομβικό σημείο συνάθροισης εμπορών, ζωεμπόρων, κτηνοτρόφων και επισκεπτών προερχόμενων από την Άρτα, τα Ζυγοχώρια, το Κάτω Ραδοβίζι, τα Κεντρικά και Ανατολικά Τζουμέρκα, αλλά και από τα χωριά της απέναντι όχθης του ποταμού, στο Ξεροβούνι.

Με τη δημιουργία της τεχνητής λίμνης του Αράχθου, ο οικισμός σήμερα καλύφθηκε από τα νερά και ο δρόμος άλλαξε πορεία. Έτσι ξεχάστηκε και η εμποροπανήγυρη και παρά τις προσπάθειές μας και το γεγονός ότι επρόκειτο για ένα πολήμερο πανηγύρι, στις μέχρι σήμερα έρευνες δεν έχει εντοπιστεί καμία σχετική προφορική ή γραπτή μαρτυρία που να διασώζει την ανάμνησή της.

6. Οι εμποροπανηγύρεις στην περιοχή της Άρτας στα μεταπολεμικά χρόνια

Ήδη από πολύ νωρίς, σε μια εποχή κατά την οποία οι αγορές άρχισαν να μεταβάλλονται, εκφράστηκαν προβληματισμοί σχετικά με τη διεξαγωγή των εμποροπανηγύρεων. Σε περιόδους όπου το εσωτερικό εμπόριο περιοριζόταν από κανονισμούς, οι πανηγύρεις κατείχαν ιδιαίτερη σημασία, καθώς απολάμβαναν ορισμένα προνόμια και απαλλαγές και θεωρούνταν απαραίτητες για την οικονομική ζωή. Ωστόσο, με την πλήρη απελευθέρωση του εμπορίου, η λειτουργία τους έχασε σταδιακά τη βαρύτητά της, ενώ δεν έλειψαν και οι επικριτές τους· χαρακτηριστικά, ο Μανσόλα (1867) τις κατηγορεί ότι ενίσχυαν την τεμπελιά.

Περίπου μισό αιώνα αργότερα, ο Λέκκας (1935), στο έργο του για την εξέλιξη και τη δυναμική των εμποροπανηγύρεων στην Ελλάδα, επισημαίνει ότι γύρω στο 1920 ο αριθμός τους υπερδιπλασιάστηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα, γεγονός που καταδεικνύει τη μεγάλη κοινωνικοοικονομική σημασία του θεσμού. Οι εμποροπανηγύρεις λειτούργησαν ως μηχανισμοί τόνωσης της τοπικής οικονομίας, διευκολύνοντας τη διάθεση και την κατανάλωση αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων, τη διαμόρφωση εμπορικών κέντρων και την ανάπτυξη δεσμών μεταξύ παραγωγών, εμπόρων και καταναλωτών.

Ωστόσο, η ταχεία και ανεξέλεγκτη αύξησή τους προκάλεσε και αρνητικές συνέπειες. Η ίδρυση νέων πανηγύρεων χωρίς τεκμηριωμένη ανάγκη οδήγησε σε έντονο αλληλοανταγωνισμό και οικονομική ζημία τόσο για τις ήδη καθιερωμένες πανηγύρεις όσο και για τις τοπικές κοινωνίες που τις φιλοξενούσαν. Οι συνεχείς αιτήσεις προς τη διοίκηση για νέες άδειες κατέδειξαν την ανάγκη περιορισμού και

ρύθμισης. Ο Λέκκας παραπέμπει μάλιστα στο ιστορικό προηγούμενο της Βενετικής Συγκλήτου στον Μοριά περίπου 250 χρόνια νωρίτερα, όταν επιβλήθηκαν αυστηρές διαδικασίες αδειοδότησης, ώστε να αποφευχθεί ο πληθωρισμός εμποροπανηγύρεων και οι συνακόλουθες ζημιές.

Σκηνή από ζωοπανήγυρη στην Άρτα. Πηγή φωτογραφίας: Γιάννης Μπαλάφρας, Λεύκωμα Ήπειρος, Εκδόσεις Ποταμός – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2008

Έτσι, ο συγγραφέας αναδεικνύει την αντιφατική φύση του θεσμού: από τη μία πλευρά, οι εμποροπανηγύρεις υπήρξαν καθοριστικός παράγοντας ενίσχυσης της οικονομικής δραστηριότητας και της κοινωνικής συνοχής· από την άλλη, η ανεξέλεγκτη διάδοσή τους ενείχε τον κίνδυνο αποδυνάμωσης της λειτουργικότητάς τους. Η προσεκτική αξιολόγηση της σκοπιμότητας και η μεθοδική οργάνωση προβάλλουν ως βασικές προϋποθέσεις για τη βιωσιμότητα και τη συνέχισή τους.

Στο πλαίσιο αυτό, μετά το 1950, η βελτίωση του οδικού δικτύου στα Τζουμέρκα και η σταδιακή άνοδος του βιοτικού επιπέδου έδωσαν στους κατοίκους των ορεινών χωριών τη δυνατότητα να μετακινούνται ευκολότερα προς την πόλη για την κάλυψη των αναγκών τους. Ως αποτέλεσμα, οι μικρές τοπικές εμποροπανηγύρεις —της Πλάκας, της Αγίας Παρασκευής και της Καλεντίνης— άρχισαν να φθίνουν και σήμερα διασώζονται μόνο στη μνήμη των παλαιότερων.

*Σκηνή από την εμποροπανήγυρη της Άρτας στην πλατεία Κιλκίς, δεκαετία 1950. Πηγή φωτογραφίας :
Αρχείο Μαρίας Παπαθεοδώρου, ομάδα Πάλιές Φωτογραφίες Άρτας*

Ενδεικτική είναι και η αναφορά του δικηγόρου Άρτης Χ. Κοντοχρήστου, σε φύλλο της εφημερίδας Αμβρακία (1964), ο οποίος επισημαίνει τις αλλαγές που είχε επιφέρει η τεχνολογική πρόοδος στον θεσμό της εμποροζωοπανήγυρης της Άρτας και προτείνει λύσεις για την προσαρμογή του στις νέες συνθήκες : «Σε λίγες μέρες έρχεται στην πόλιν μας το ξακουστό άλλοτε ανά τις περιοχές και τους καιρούς παζάρι της Άρτας, το οποίο αι σύγχρονες εξελίξεις, οι αυτοκινητόδρομοι μέχρι τα έπακρα και οι άμεσοι επικοινωνία των αγοροπωλητών των ειδών με τους τόπους παραγωγής και τα κέντρα καταναλώσεως, η αντικατάσταση των μεταφορικών μέσων και των ζευγαριών με τη ρόδα, η εισαγωγή ειδών τροφίμων, κρέατος κλπ. εκ του εξωτερικού και η διαπρατηρίων διάθεση τούτων μέχρι τα ακραία χωρία και άλλο μείωσαν την κίνηση του ζωπάζαρου, ιδίως κατά την εμποροπανήγυρη και την παλαιά θέση των ετησίων αυτών ζωεμποροπανήγυρεων ευρύτερον, την οποίαν αντικαθιστούν σιγά σιγά οι τοπικές και διεθνείς εκθέσεις. Εις την διεθνή, φερ' ειπείν, έκθεση Θεσσαλονίκης, εκτίθενται όλα τα προς πώληση παραγόμενα βιομηχανικά και της γης προϊόντα

μας, και τα πρατήρια, οι οργανισμοί παραγωγής και οι αντιπρόσωποί των δύνανται να τα διαθέσουν στους καταναλωτές εις οποιαδήποτε εποχή και ημέρα, μέχρι και της τελευταίας καλύβας διά των αυτοκινήτων των κλπ. και απέμειναν δια τον σοβαρόν αυτόν άλλοτε συντελεστή της οικονομικής κινήσεως στο τόπο, σήμερον απομεινάρια από την ζωοπανήγυρη, ήτοι ολιγότερες πωλήσεις εκ των βοοειδών εις ζωέμπορους των μεγαλοπόλεων, ελάχιστες πωλήσεις ιπποειδών, μα πολύ ελάχιστες δια τας ανάγκας των χωρικών από τα αιγοπρόβατα, που έλειψαν κι' αυτά, μόνον τα διά το τσιγκέλι, τα σιτηρά ουδόλως, και έμειναν από την παλαιά εμποροπανήγυρη μονό τα πιμπιπελά, μικροπράγματα, τα γυαλικά, τα παλιά και φορητά θέατρα και παιγνίδια και τίποτα σχεδόν άλλο.

Σκηνή από ζωοπανήγυρη στην Άρτα. Πήγη φωτογραφίας: Γιάννης Μπαλάφρας, Λεύκωμα Ήπειρος, Εκδόσεις Ποταμός – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2008

Ενώ αντιθέτως πολλάί συγκεντρώσεις γίνονται τώρα κατά τόπους και συνέδρια και τοπικές εκθέσεις κατ' έτος, αίτινες ηδύναντο να γίνουν ταυτοχρόνως, κατά τον χρόνον αυτόν της εμποροπανηγύρεως εδώ, ως αι τοιαύται της Δ\νσεως Γεωργίας, των διαφόρων βιομηχανικών παραγωγών, τα συνέδρια των Δασκάλων, των Προέδρων κοινοτήτων, των Ιερέων, οπού πολύ περισσότερον θα εξετίθεντο τα εκθέματα, και εις τους πέραν των συνέδρων αι σκέψεις και αποφάσεις θα εγίνοντο προς κοινότερο όφελος γνωσταί και επικοινωνία όλων και η κίνηση γενικώς θα ήτο μεγαλυτέρα στην πόλη. Εάν ο «Σκουφάς» π.χ. και αυτός ή τα γυμνάσια είχαν και αυτά τας εκθέσεις των δια το κοινό, τότε, κατά την συρροή και των χωρικών από τα χωριά και έξω τόπους, έχουμε την γνώμη ότι οι σκοποί των εκθέσεων όλων θα επιτελούντο πληρέστερα και πολύ χρησιμότερα δια τον σκοπόν που ενεργούνται, και δια τους εκθέτες και δια την διάθεση, και δια την γνώση περί αυτών και στο κοινό ευρύτερα

μέχρι των τόπων όλων των μαθητών π.χ. και όχι μόνο των Αρτινών. Και επιδιώκοντας την συντήρηση και τον εκσυγχρονισμό της ωφελίμου αυτής κοινωνικής, οικονομικής και μορφωτικής ακόμη εμποροπανηγύρεως του πλουσίου τόπου μας, έχομεν την γνώμη ότι μια απόφαση της διοικήσεως του νομού και της πόλεως κυρίως περί συντονισμένης και συγχρόνου άμα τοιαύτης, ποικίλου και καθολικής των εκθέσεων, κατά την ετησίαν μας παλαιά εδώ εμποροζωοπανήγυρη, ως οι ανάγκες και οι σκοποί των προγόνων την θέσπισαν και το θέλει ο κόσμος.....».

6.1 Η εμποροπανήγυρη της Άρτας στην πλατεία Κιλκίς

Μετά το Μουχούστι και την περιοχή της Οδηγήτριας, στα μεταπολεμικά χρόνια, η Αρτινή εμποροζωοπανήγυρη απλωνόταν στην Πλατεία Κιλκίς, στην πλατεία Σκουφά και μέχρι τον χώρο των παλιών σφαγείων, μετατρέποντας την πόλη σε ένα πολύχρωμο πανηγυρικό τοπίο. Μια χαρακτηριστική εικόνα μας μεταφέρει ο Γ. Χαλκιάς στο βιβλίο του για την μεταπολεμική Άρτα (2025). «Η πλατεία Κιλκίς ήταν το ζωντανό κέντρο της πανήγυρης. Εκεί που σήμερα δεσπόζει το ξενοδοχείο «Κρόνος», τότε βρισκόταν ο κινηματογράφος «Ορφέας» του Βασίλειου Τσολιά. Το φαρδύ πεζοδρόμιο μπροστά του φιλοξενούσε πρόχειρα εκθετήρια, σκεπασμένα από το μεγάλο στέγαστρο του κινηματογράφου, το οποίο εκείνες τις ημέρες έμενε κλειστό. Εκεί έβρισκε κανείς κυρίως φλοκάτες, βελόντζες, κουβέρτες και άλλα κλινοσκεπάσματα, ενώ στο τέλος της πλατείας, στα σκαλιά των καταστημάτων των αδελφών Δεβέκου, η ευτραφής κυρά Κυριακή πουλούσε μικρά πήλινα είδη.

Οι χώροι της πλατείας Κιλκίς, νοικιάζονταν σε εκθέτες που έστηναν τους πάγκους τους με σεντόνια, πιζάμες, εσώρουχα, κάλτσες, παπούτσια, αλλά και ρούχα για άνδρες και γυναίκες, ακόμη και είδη προικός. Στην πλατεία Σκουφά, πάλι, κυριαρχούσαν τα παιχνίδια της εποχής για τα παιδιά: περιστροφικά αλογάκια ή ξύλινες βάρκες που κουνιούνταν πέρα-δώθε καθώς δύο άτομα τραβούσαν τα σχοινιά σε αντίθετες κατευθύνσεις.

Σε άλλο σημείο, εκεί όπου παλιότερα οι αδελφοί Σακκά έστηναν τον πάγκο τους για καλλιτεχνικές παραστάσεις, υπήρχε μια ρουλέτα – όχι με 36 αριθμούς, αλλά με 18. Από τις σκάλες της πλατείας αντηχούσε η χαρακτηριστική φωνή του Ανδρέα Παΐσιου: «Δεκαεφτά τα νούμερα, δεκαοχτώ η πόστα και το ζερό δικό μας! Ποντάρετε, όχι άλλα με αυτά».

Λίγο πιο πέρα, στο σημείο όπου σήμερα βρίσκεται η παιδική χαρά μέσα στα πεύκα, είχε στηθεί μια μεγάλη σκηνή. Εκεί δίνονταν θεάματα που ξεσήκωναν τον κόσμο. Από τα μεγάφωνα ακουγόταν η φωνή του εκφωνητή: «Και εκτός προγράμματος θα σας παρουσιάσω τη Γκιουλ-Μπαχάρ, το κορίτσι από την Άγκυρα, στον χορό του σπαθιού, στον χορό του θανάτου με τα φίδια, χορεύοντας με τα πιο επικίνδυνα φίδια της εποχής μας», ενώ στο βάθος ακουγόταν η μουσική από τουρκικό αμανέ.

Η ζωοπανήγυρη, μεγαλύτερη τότε ακόμη κι από την εμπορική, γινόταν στον χώρο πίσω από το σημερινό ξενοδοχείο «Κρόνος» – τότε πίσω από τον κινηματογράφο «Ορφέας» – και απλωνόταν μέχρι τις οδούς Μπότσαρη, Μάξιμου Γραικού, Αράχθου και Τσακάλωφ. Έτσι, η πόλη ζούσε τον δικό της παλμό, ανάμεσα σε ζώα, εμπόρους,

θεάματα και ανθρώπους που έδιναν ζωή και χρώμα σε μια εποχή γεμάτη δυσκολίες, αλλά και ανάγκη για χαρά και συντροφικότητα.....».

Σκηνή από την εμποροπανήγυρη της Άρτας στην πλατεία Κιλκίς, δεκαετία 1950. Πήγη φωτογραφίας : Αρχείο Μαρίας Παπαθεοδώρου, ομάδα Παλιές Φωτογραφίες Άρτας

Σαν επίλογος

Σήμερα, από εκείνο το παλιό δίκτυο, μόνο το Μουχούστι της Άρτας και η εμποροπανήγυρη της Φιλιππιάδας εξακολουθούν να δίνουν το ετήσιο ραντεβού τους, κρατώντας ζωντανό το έθιμο και τον εορταστικό παλμό της περιοχής. Κι έτσι, ανάμεσα σε όσα χάθηκαν, το Μουχούστι της Άρτας μένει το ζωντανό μας ραντεβού — κι αλλάζει όπως αλλάξαμε κι εμείς. Από το «μποριόν» έξω από το κάστρο και τα μεγάλα παζάρια των προγόνων μας, φτάσαμε σε ένα φθινοπωρινό ραντεβού που μυρίζει ζάχαρη καμένη, ψημένο καλαμπόκι και βρεγμένο χώμα. Η σημερινή έναρξη έχει καθαρά μορφή πανηγυριού: λόγοι στην εξέδρα, πυροτεχνήματα που βάφουν τον ουρανό πάνω απ' τον Άραχθο, μαλλί της γριάς που κολλάει στα δάχτυλα των παιδιών και ο γνώριμος «χαλβάς της Γωγώς» που γίνεται σημείο συνάντησης. Τα

φώτα από τα λούνα παρκ καθρεφτίζονται στα μάτια των μικρών, οι παρέες σμίγουν ξανά μετά το καλοκαίρι, κι εκεί που κάποτε μετρούσες φορτία και οκάδες, σήμερα μετράς χαμόγελα. Η μουσική στην πλατεία, οι σκόρπιες φωνές των μικροπωλητών, οι μικρές «ιεροτελεστίες» της πρώτης μέρας — όλα θυμίζουν ότι η πανήγυρη υπήρξε πάντα κάτι παραπάνω από αγορά: ένας τρόπος να ξαναπιάσουμε το νήμα με τον τόπο μας.

Άποψη της Πλατείας Γεωργίου Καραϊσκάκη κάποιο Σεπτέμβριο της δεκαετίας του '70, όταν η πλατεία δεν είχε ακόμη διαμορφωθεί και κάθε Σεπτέμβριο φιλοξενούσε το λούνα παρκ και το παζάρι κι όπου ο ήρωας μοιάζει σαν να φυλάει την είσοδο του. (Η φωτογραφία είναι από το αρχείο του Γιάννη Νίκα).

Δεν είναι όμως μυστικό πως ο 20^{ος} και ο 21^{ος} αιώνας έφεραν άλλους ρυθμούς. Τα μόνιμα μαγαζιά, οι νέες συνήθειες κατανάλωσης, το διαδίκτυο: η εμπορική βαρύτητα της πανήγυρης ξεθώριασε. Μένει ο γιορτινός της χαρακτήρας — και μαζί του ένας εύλογος προβληματισμός: πώς γιορτάζουμε χωρίς να πληγώνουμε την καθημερινή αγορά της πόλης; Ίσως η απάντηση να βρίσκεται σε μια νέα «συμφωνία» με τους ντόπιους επαγγελματίες: προϊόντα και γεύσεις της Άρτας στο επίκεντρο, δράσεις που απλώνουν τον κόσμο στους δρόμους του κέντρου, συνεργασίες που κρατούν τον τζίρο εδώ. Γιατί, στο τέλος της μέρας, το Μουχούστι είναι η μνήμη μας σε κίνηση: μια γιορτή που μας θυμίζει ότι η πόλη αναπνέει καλύτερα όταν ανασαίνουμε όλοι μαζί.

Βιβλιογραφία

1. Ξενόγλωσσες Πηγές

1. Asdracha, C. (1982). Les foires en Épire médiévale: la fonction justificative de la mémoire historique. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 32(3), 437–446.
2. Baron Félix Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire Othoman: ou Description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles, avec cinq cartes géographiques*, τ. 1 (Paris, 1829).
3. Beresford, George de la Poer. *Twelve Sketches in Double-Tinted Lithography of Scenes in Southern Albania*. London: Day & Son, 1855. [Πλάκα: “The Khan of Karvassara (near Gorgomylos)”].
4. Çelebi, Evliyâ. *Seyahatnâme*. Τόμ. 8 (Ελλάδα). Επιμ. Seyit Ali Kahraman και Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
5. Cockerell, C. R. (1903). *Travels in Southern Europe and the Levant, 1810–1817* (W. H. Long, Ed.). London: Longmans.
6. Haygarth, William. Σχέδια 1810–1811 (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, ASCSA) “View of Karavassara in Epirus, between Arta & Yannina” (Aug. 1810). “View in Epirus between Arta & Yannina” (Aug. 1810).
7. Hermann, H. (1938). *Das bischöfliche Abgabenwesen von den Anfängen bis um die Mitte des 14. Jahrhunderts*. Leipzig.
8. Hobhouse, J. C. (1813). *A Journey through Albania, and other Provinces of Turkey in Europe and Asia...* London: James Cawthorn.
9. Holland, Henry. *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c. during the Years 1812 and 1813*. London: Longman, 1815.
10. Leake, William Martin. *Travels in Northern Greece*. Vol. IV. London: J. Rodwell, 1835.
11. Mehlan, A. (1979). Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία. Στο Σπ. Ασδραχάς (Επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών* (σ. 374). Αθήνα.
12. Miklosich, F., & Müller, J. (Eds.). (1871). *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana* (Vol. V: *Acta civitatis et ecclesiae Ioanninorum*). Vindobonae [Βιέννη].
13. Parani, M. G. (2015). *The Joy of the Most Holy Mother of God the Hodegetria the One in Constantinople: Revisiting the Famous Representation at the Blacherna Monastery, Arta*. Διαθέσιμο στο Academia.edu.

14. Pouqueville, F.-C.-H.-L. (1820). Voyage dans la Grèce (Vol. II). Paris: Firmin Didot.
15. Pouqueville, F.-C.-H.-L. (1826–1827). Voyage de la Grèce (2nd ed.). Paris: Firmin Didot.
16. Stephanini, J. (1829). Memoirs of a Greek Captive. London: Henry Colburn.
17. Todorov, N. (1980). Η Βαλκανική πόλη 15ος–19ος αι.: Κοινωνικοοικονομική και δημογραφική ανάπτυξη. Αθήνα.
18. Voeska Archive. (2023). Blacherna Monastery – Wall Painting Description. Διαθέσιμο στο voeska.com.

2. Ελληνόγλωσσες Πηγές

1. Ανεμοδουρά, Μαρία (2020). Πολιτικές και οικονομικές δομές στην επικράτεια του Αλή πασά Τεπεντελενλή: από τον «ανατολικό δεσποτισμό» έως τη νεωτερικότητα. Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε από το Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/48660>
2. Αραβαντινός, Π. (1856–1857). Χρονογραφία της Ηπείρου (Τόμ. Α'–Γ'). Αθήνα.
3. Ασδραχάς, Σπ. (1978). Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ'–ΙΣΤ' αιώνες). Αθήνα: Θεμέλιο.
4. Ασδραχάς, Σπ. (1982). Μηχανισμοί της οικονομίας των ελληνικών περιοχών. Στο Ελληνική κοινωνία και οικονομία (σσ. 34–36). Αθήνα: Ερμής.
5. Βράκας, Φ., Το Μχούστι — Η εμποροπανήγυρη της Άρτας. (2019, 6 Οκτωβρίου). Ταχυδρόμος Άρτας.
6. Εβλιγιά Τσελεμπή. (2009). Ταξίδι στην Ελλάδα (μτφρ. Ν. Χειλαδάκης). Αθήνα: Εκάτη.
7. Καρδαράς, Ι. (1999). Le système fiscal byzantin à la veille de la conquête ottomane (1453–1470). Αθήνα.
8. Καρρά, Α. (2024). Ο Εβλιγιά Τσελεμπή στην Άρτα τον 17ο αιώνα [Αναρτημένη ερευνητική εργασία]. Academia.edu / Doxesdespotatou.com.
9. Καρρά, Α. (2024). Ο Καζάς της Άρτας στο οθωμανικό τεφτέρι TD 367 του 1530 [Αναρτημένη ερευνητική εργασία]. Academia.edu / Doxesdespotatou.com.
10. Καρανάτσης, Δ. (1994). Ετήσιες πανηγύρεις και αγορές στην Ήπειρο κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Τα Ιστορικά, 21, 331–356. Αθήνα: Μέλισσα.
11. Κοκολάκης, Μιχάλης. «Ο Εβλιγιά Τσελεμπή στην Πρέβεζα και στην Άρτα». Σκουφάς 72–73 (Ιούλ.–Δεκ. 1987): 234–247.
12. Κορδώσης, Μιχαήλ. «Μεσαιωνική Άρτα». Σκουφάς 102 (2011): 11–43.

13. Λέκκας, Ν. Γ. (1935). Αγορές – Εμποροπανηγύρεις – Εκθέσεις: Ειδικαί εκθέσεις – Εβδομάδες – Διαγωνισμοί – Χρηματιστήρια εμπορευμάτων. Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον.
14. Μακρυγιάννης, Ι. (1907). Απομνημονεύματα (Φ. Πολίτης, επιμ.). Αθήνα: Εστία. (Πρωτότυπο έργο 1829–1850).
15. Μανσόλας, Α. (1867). Πολιτειογραφικά πληροφορία περί Ελλάδος. Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
16. Μπόγκας, Ε. Α. (1964). Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
17. Μουντζαλή, Αφέντρα Γ. (2010). Εμποροπανηγύρεις – Το εμπόριο της περιπλάνησης. Αρχαιολογία, 116, 8–13.
18. Νουχάκης, Ι. (1901). Ελληνική Χωρογραφία. Αθήνα: Τυπογραφείον Π.Δ. Σακελλαρίου.
19. Ξενόπουλος, Σ. (1884). Ἡ Ἄρτα καὶ τὰ περίχωρά της. Ἀθῆναι: Τυπογραφεῖον «Ἀστήρ».
20. Παπαδημητρίου, Δ. (1998). Οι Ραφταναίοι. Ἄρτα–Ιωάννινα.
21. Πολίτης, Ν. (1904). Παραδόσεις (Τόμος Α΄). Αθήνα: Τυπογραφείον Π.Δ. Σακελλαρίου.
22. Σεραφείμ Μάξιμος. (1984). Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού. Αθήνα.
23. Σούλης, Χρ. (1944). Ταξίδι Τούρκου περιηγητού στην Ἡπειρο. Ηπειρωτικά Γράμματα, 1, 200.
24. Σχισμένος Α., Η Πανέμορφη Ελάτη του Νομού Ἄρτας, Αυτοέκδοση, Ἄρτα, 2013.
25. Χαλκιάς, Γ., Αναμνήσεις από την μεταπολεμική Ἄρτα, Β΄ έκδοση, Αθήνα, 2025
26. Χρονικόν των Τόκκων. Κριτική έκδοση: Giuseppe Schirò. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 10. Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1975.

3. Πηγές – Περιοδικός Τύπος

1. Αμβρακία (Ἄρτα) , φ. 19, 14 Σεπτεμβρίου 1964
2. Φωνή της Ηπείρου (Ἄρτα), φ. 1, 18 Σεπτεμβρίου 1892, στήλη «Μουχούστι».
3. Φωνή της Ηπείρου (Ἄρτα), φ. 155, 22 Σεπτεμβρίου 1895, στήλη «Εξ Ἀρτης».
4. Φωνή της Ηπείρου (Ἄρτα), φ. 206, 27 Σεπτεμβρίου 1896, στήλη «Εξ Ἀρτης».
5. Φωνή της Ηπείρου (Ἄρτα), φ. 299, 2 Οκτωβρίου 1898, στήλη «Εξ Ἀρτης».
6. Φωνή της Ηπείρου (Ἄρτα), φ. 398, 6 Οκτωβρίου 1900, στήλη «Εξ Ἀρτης».
7. Φωνή της Ηπείρου (Ἄρτα), φ. 447, 5 Οκτωβρίου 1901, στήλη «Εξ Ἀρτης».

8.Φωνή της Ηπείρου (Άρτα), φ. 494, 27 Σεπτεμβρίου 1902, στήλη «Τὸ Μουχούστιον – Ἡ κίνησις ἐν τῇ ἀγορᾷ».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΕΠΙΣΗΜΑ ΠΡΟΞΕΝΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ (Από το βιβλίο του Σ. Μάξιμου «*Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*»).

1. Επιστολή 1

Άρτα, 3 Νοεμβρίου, 1702

Μόλις γύρισα ἀπὸ τὰ Γιάννενα, πρωτεύουσα της Αλβανίας, πὺν εἶναι σχεδόν τόσο μεγάλη, ὅσο καὶ ἡ Μασσαλία. Ἔγινα δεκτὸς ἐκεῖ πολὺ καλὰ ἀπὸ τὸν πασᾶ, τοὺς ἄλλους ἀξιωματούχους τοῦ Μ. Κυρίου, καὶ τοὺς κατοίκους, πὺν εἶναι κατὰ ἓνα μέρος Ἕλληνες, ὅλοι τους πολὺ καλοὶ ἔμποροι. Μοῦ δείξανε μια ιδιαίτερη χαρά, πὺν ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ διαμονή μου τοὺς ὠφέλησε στὴν ἀσφάλεια καὶ στὴν πλήρη ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου, πὺν διεξάγουν μὲ τοὺς ὑπηκόους τῆς Α. Μεγαλειότητος. Τὸ ἐμπόριο αὐτὸ γινότανε ὥς τὰ τώρα μὲ ἐνεχυριασμούς τόσο ἀπὸ τὸ ἓνα, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, λόγω τῆς δυσπιστίας πὺν εἶχανε οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, καὶ ἐπειδὴ ἔλειπε, ἓνας Γάλλος πρόξενος.

Ἐχω παρατηρήσει, Εκλαμπρότατε, ὅτι τὸ λιμάνι αὐτὸ (σ.μ. πρόκειται γιὰ τὴν Άρτα) εἶναι χρήσιμο, ὅχι μόνο γιὰ νὰ στέλνη κανεῖς τὴ βασιλικὴ ἀλληλογραφία ἀπὸ τὸ Παρίσι ἢ τὴν Μασσαλία στὴν Κων)πολι πολὺ πιο γρήγορα ἀπ' ὅ,τι στέλνεται ἀπὸ ἄλλους δρόμους, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀνοίξουμε ἓνα ἐμπόριο πολὺ εὐνοϊκὸ γιὰ τοὺς Γάλλους, ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Σαράντα ὥς τὸ Αἰτωλικό, σὲ κάθε εἶδους ἐμπόρευμα καὶ πρὸ παντὸς σιτάρια, πὺν μπορεῖ νὰ σηκώση κανεῖς ἄφθονα καὶ σὲ τιμὴ λογικὴ, κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, καθὼς καὶ κρέατα βοδινὰ ἢ χοιρινὰ, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτανε δυνατό νὰ παστωθοῦν γιὰ τὸ ναυτικὸ τῆς Α. Μεγαλειότητος σε περίπτωση πὺν θὰ παρουσιαζότανε ἔλλειψη στὴ Γαλλία.

Οἱ Βενετοὶ διεξάγουν ἐδῶ μεγάλο ἐμπόριο, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν δὲ τὸ ἐμπόριο τῶν Γάλλων, υποχρεώνουν ὅλους ὅσοι φορτώνουν στις σκάλες -πὺν εἶναι ὅλοι τους ὑπῆκοοι τοῦ Σουλτάνου - νὰ πληρώνουν 6% στὴν Κέρκυρα, πὺν δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν Σαγιάδα παρὰ 4 ὥρες ταξίδι. Ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα αὐτὸ μοῦ φάνηκε ἐξαιρετικὰ ἱκανὸ νὰ ἀφαιρέση ἀπὸ τοὺς Γάλλους τὴν ἐλευθερία τοῦ ὥς ἄνω ἐμπορίου, ὑποχρεώθηκα νὰ πάω στὴν Κέρκυρα, γιὰ νὰ παραπονεθῶ στὸν Προβλέπτη, τονίζοντάς του, ὅτι ἡ Βενετία, μὴ ἔχουσα καμμιά κυριαρχία πάνω στὰ ἐδάφη τοῦ Μεγάλου Κυρίου, ὅπου οἱ ὑπῆκοοι τοῦ Βασιλέως (τῆς Γαλλίας) ἔχουν μια πλήρη ἐλευθερία νὰ ἐμπορεύονται καὶ ὅπου πληρώνουν τὰ δικαιώματα πὺν καθώρισαν οἱ δυὸ χῶρες (Γαλλία - Τουρκία), δὲν

δικαιοῦται ἡ Βενετία νὰ ἐπιβάλῃ νόμιμα δικαιώματα ἄλλα, ἐκτὸς ἂν πρόκειται, τὰ προερχόμενα ἀπ' ἐκεῖ ἐμπορεύματα νὰ ξεφορτωθοῦν στὴν Κέρκυρα). Δὲν μοῦ ἔδωσε καμμιά ἱκανοποίηση. Μοῦ εἶπε μόνον, ὅτι τὰ δικαιώματα αὐτὰ (σ. μ. το 6 ο)ο) πληρωνότανε πάντα χωρὶς παράπονο. Διαμαρτυρήθηκα, εἶπα ὅτι στὸ μέλλον δὲν θὰ πληρωθοῦν καὶ ὅτι θὰ γράψω στον κύριο πρέσβη τῆς Βενετίας, στὴν Κων) τολι, γιὰ νὰ πληροφορήσῃ τὴ Δημοκρατία, γιὰ τὴν ἀδικία αὐτή.

Υπογρ. ΓΚΑΡΝΙΕ

2. Επιστολή 2

Εκλαμπρότατε,

Ἄρτα, 25 Ιουνίου 1704

Ἔλαβα μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Λεμπά, ὑπὸ ἡμερομηνία 15 Σεπτεμβρίου. Ενδιαφέρεται γιὰ τὰ καπνὰ καὶ ζητεῖ νὰ διαφωτισθῇ πάνω στὸ τί μπορεῖ νὰ ἐξαχθῇ ἀπὸ τὸν τόπο, στὸ σύνολό του καὶ τί μπορεῖ νὰ καταναλωθῇ σὲ ὑφάσματα καὶ μεταξωτά, ἐπίχρυσα καὶ ἐπάργυρα, τις τιμές του μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἐμπορευμάτων.....

Οἱ σκάλες Σαγιάδα, "Ἅγιοι Σαράντα," ὁ κόλπος τῆς Πρέβεζας, τῆς Ἄρτας καὶ ὅλα τὰ λιμάνια ὡς τὸ Αἰτωλικό, Πετάλι, Δραγαμέστο, Σάλωνα, Μεσολόγγι ποὺ ἐξάγονται ἀπὸ τὸν κόλπο τοῦ Λεσπάνε, μποροῦν νὰ προμηθεύσουν κατὰ μέσον ὅρο ἀπὸ ὀγδόντα ὡς ἑκατὸ χιλιάδες φορτία σιτάρι τὸ χρόνο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἓνα μέρος, ἀπὸ τις προτεινόμενες σκάλες—εἶναι ὑποφερτό, ἀλλὰ τὸ ἄλλο—ἀπὸ τὰ τελευταῖα λιμάνια,—εἶναι καλύτερο ἀπ' ὅσα μποροῦν νὰ ἔχουμε καὶ στὴ Γαλλία. Τὸ σιτάρι αὐτὸ, ἂν πάρουμε τὰ μέτρα ποὺ εἶναι γνωστὰ, θὰ ἀποδώσῃ τοῦλάχιστο πέντε ὡς ἕξι λίρες τὸ μῶδι (1), ποὺ θὰ ἦταν 365 ὡς 370 λίβρες βάρους Μασσαλίας.

Ὁ καπνός, τρεῖς καλὲς ποιότητες γιὰ κάπνισμα καὶ πρεζάρισμα, ἀφθονεῖ τόσο πολὺ σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόπο, ὥστε θὰ ἠμπορούσε νὰ ἔχη κανεὶς 16 ὡς 18000 κιντάλια κάθε χρόνο σε καλὴ τιμὴ, γιατί χρόνο με χρόνο, δὲν στοιχίζει οὔτε δώδεκα λίρες τὸ κιντάλι, παραδοτέο στὴ Μασσαλία.

Τὰ μαλλιά ποὺ ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ σηκώσῃ ἀπὸ τὰ λιμάνια τοῦ Λεσπάνε, προέρχονται γύρω ἀπὸ τὰ Τρίκαλα καὶ τὴν Καστοριά, εἶναι ὅπως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ συνέπεια, καλὰ γιὰ ὑφάσματα. Τὰ μαλλιά τῆς Ἄρτας θὰ μπορούσανε ἐπίσης νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ στρώματα καὶ τέντες στὶς γαλέες.

Ὑπάρχει καὶ μπαμπάκι πολὺ ὠραῖο καὶ σὲ καλὴ ποιότητα. Ἄν καὶ πιὸ κοντὸ ἀπὸ τὸ μπαμπάκι τῆς Ἄκρης (Συρίας) εἶναι πιὸ καθαρό, γιατί ἔχει λιγότερο βαμβακόσπορο, ἀπ' ὅτι ὅλα τ' ἄλλα. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σηκώσῃ 300-400 κιντάλια κάθε χρόνο, ἀπὸ τὴ Λάρισα, ποὺ δὲν εἶναι παρά τέσσερες μέρες μακριὰ ἀπ' ἐδῶ. Ἐξ' ἄλλου, οἱ Ἑλληνες ἐμποροὶ ἀναλαμβάνουν νὰ τὸ παραδώσουν στὸ λιμάνι, ἀπ' ὅπου θὰ φορτωθῇ. Ἀπὸ τὴ Λάρισα, μπορεῖ κανεὶς ἀκόμα νὰ σηκώσῃ ποσότητα μπάλες μετάξι καὶ ἄλλες ποιότητες πιο φίνες, ὅπως τῆς Ζαγοράς, τίς

όποιες οί Βενετοί φροντίζουν τίζουν ν' αγοράζουν κάθε χρόνο καὶ σὲ μεγάλες ποσότητες, ἀφοῦ ὅπως φαίνεται, περάσανε ὡς διακόσιες μπάλες γιὰ λογαριασμό του.

Μιὰ ποσότητα ὑφάσματα βαμβακερὰ μπουκασί, σ' ὅλα τὰ χρώματα καὶ ἄλλα ὑφάσματα γερά, ριγωτὰ, σὰν τὶς δικές μας γαλλικὲς μπατίστες, κατασκευάζονται στὸν Τύρναβο, σὲ πολὺ λογικὲς τιμές. Θὰ ἦταν ἴσως εὐκόλο νὰ προμηθευθῇ κανεὶς ποσότητες κερί, σὲ πολὺ καλὴ τιμὴ, ἂν ἔχη καιρὸ, ἂν δηλ. προαγοράσῃ ὅπως κάνουν ὡς σήμερα. Τὰ βουβαλοδέρματα, 18-20-22 οκ., βρίσκονται σὲ τιμὲς λογικὲς καὶ θὰ μπορούσε ν' αγορασθῇ ἀρκετὴ ποσότητα.

Ἀπὸ τὰ καραβάνια ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Σμύρνη, μπορεῖ κανεὶς νὰ προμηθευθῇ καὶ ραβέντι. Φέρνουν συχνὰ στὶς ἀγορές, ποὺ γίνονται στὸ Μεσολόγγι, Σάλωνα, Τύρναβο, Γιάννενα. Τολμῶ ν' ἀναφέρω στὴν Ἐκλαμπρότητά σας, ὅτι μέσω τῶν ἀγορῶν, ποὺ εἶναι ἀξιοσήμαντες, θὰ ἦτανε δυνατὸ νὰ καταναλωθοῦν περισσότερο ἀπὸ ἓνα εκατομμύριο ἐμπορεύματα, κάθε χρόνο, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ μεγαλύτερο μέρος θὰ ἦτανε ὑφάσματα λεπτὰ καὶ τσόχες φαρδεῖες καὶ στενές, Σαὶν-Σου καὶ στὶς δυὸ ποιότητες, λουλάκι τοῦ Ἀγ. Δομνίκου, ζάχαρη σὲ μικρὰ κομματάκια ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια Μασσαλίας, πιπέρι, μοσχοκάρυδο καὶ καφέ, κοράλια ασορτί, ρολόγια τῆς Γενέβης, προσόψια ἐκλεκτά, σ' ὅλα τὰ χρώματα, διαμάντια καὶ ζυγαριὲς φίνες, ἀπ' αὐτὲς ποὺ δὲν εἶναι πιά ἐν χρήσει στὴ Γαλλία.

Ὑπογ. ΓΚΑΡΝΙΕ, πρόξενος

3. Επιστολή 3

Γραμμένη ἀπὸ τὸν πρόξενο τῆς Σαγιάδας, πρὸς διαφόρους ἐμπόρους τῆς Μασσαλίας καὶ τῆς Λυῶν, γιὰ νὰ τοὺς πληροφορήσῃ περὶ τοῦ ἐμπορίου ποὺ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ σ' αὐτὴν ἐδῶ τῇ σκάλα.

Ἄρτα, 13 Ἰουλίου, 1705

Γιὰ νὰ ἐκπληρώσω ὃ, τι εἶχα τὴν τιμὴ νὰ σᾶς ὑποσχεθῶ, πρὶν ἀναχωρήσω, νὰ σᾶς πληροφορήσω (δηλαδὴ) γιὰ τὸ ἐμπόριο ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ στὴν περιοχὴ αὐτῇ, θὰ ἤθελα νὰ σᾶς τονίσω ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐγκατασταθῇτε καὶ νὰ τὸ διεξάγετε, ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ.

Ἡ εφετινὴ ἐσοδεῖα εἶναι ἢ ἀφθονώτερη, ποὺ ἔχει γίνῃ ἐδῶ καὶ 30 χρόνια, τὰ δὲ σιτάρια στὴν πιὸ καλλίτερη ποιότητα ποὺ ὑπῆρχε ποτὲ. Ὑπάρχουν δύο εἶδη (σιτάρια): Μαλακά, χωρὶς ἀναμίξεις, σκληρά, καὶ σκληρὰ ἐπίσης χωρὶς ἀναμίξεις. Ἐκεῖνα ποὺ συλλέγονται ἀπὸ τὸν κόλπο αὐτό, ὡς τὴ Σαγιάδα, εἶναι τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἄλλα ἀπὸ τὰ λιμάνια Δραγομέστι, Σάλωνα, Ἀσπρα Σπίτια, Μεσολόγγι καὶ Πεζούλια εἶναι, ἐν μέρει, σκληρά, ἄλλα δὲ μαλακά, χωρὶς ἀναμίξεις καὶ ἀκαθαρσίες. Ἐχω ἰδῆ ἀπὸ τὰ μαλακά, εἶναι ὅμοια μὲ τῆς Ἀρλ. Τὸ φορτίο θὰ πρέπει νὰ ζυγίζει 300 λίβρες, τουλάχιστο. Ἀπὸ τὰ σκληρὰ δὲν μπόρεσα νὰ ἰδῶ, μὲ βεβαίωνουν ὅμως ὅτι εἶναι ἐπίσης ὠραῖα καὶ καθαρότερα. Ἀνάμεσα Σαγιάδα καὶ κόλπο (Πρέβεζας) μπορούσε νὰ σηκώσῃ κανεὶς 35000-40000 φορτία σιταριοῦ, στὰ δὲ ἄλλα λιμάνια, πολὺ πιὸ λίγο, ἀπ' αὐτὴν τὴ ποσότητα. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη περιφέρεια τόσο πλουσία, ὅσο αὐτῇ.

Μέτρο είναι τὸ μόδι. Τετρακόσια μόδια, κάνουν 400 φορτία καὶ κάτι παραπάνω. Ἡ τιμὴ εἶναι ὡς τώρα 6 λίρες (τουρνουάζ) τὸ μόδι. Σᾶς προειδοποιῶ, κύριοι, ὅτι γιὰ τὸν κόλπον αὐτὸ χρειάζονται μικρὰ πλοῖα, τὸ πολὺ 1000 φορτίων καὶ (μεγαλύτερα) σκάφη γιὰ τὰ ἄλλα (λιμάνια), ποὺ εἶναι πολὺ ἀσφαλῆ καὶ ἱκανὰ νὰ δεχθοῦν καράβια 400 τόνων. Μπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς βέβαιος ὅτι θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ποσότητα ποὺ θέλει, δίδοντας προκαταβολές. Ἔτσι, κύριοι, στέλνετε, ἂν θέλετε, μὲ καϊκὶ ἢ ἄλλο πλοῖο τὰ κεφάλαια ποὺ θὰ κρίνετε εὐλογο νὰ ἐπενδύσετε, ἀνάλογα μὲ τὶς ποσότητες ποὺ ἐπιθυμεῖτε. Οἱ προκαταβολές δὲν εἶναι μεγάλες, σαράντα βενέτικα φλουριά ἀρκοῦν γιὰ ἓνα φορτίο, δὲν ἔχετε δὲ νὰ φοβηθῇτε τίποτε, μὴ τυχὸν δὲν ἐκτελεσθῇ ἡ συμφωνία, ἢ χαθοῦν οἱ προκαταβολές. Οἱ ἀρχές εἶναι, στὸ σημεῖο αὐτό, ἀπαραβίαστες. Ὁ κόλπος δὲν ἔχει πειρατὲς, τῆς Σένια, (1) ἢ ἄλλους κουρσάρους καὶ εἶναι ολοφάνερο ὅτι μπορεῖ νὰ τοὺς ἀποφύγῃ κανεὶς, περνώντας ἀπὸ τὸ Μπονιφάτσιο (2), καὶ τὸ φάρο τῆς Μεσσήνης.

Ἄν κάμετε ἀποστολές, πρέπει νὰ δώσετε διαταγὴ στους πλοιάρχους νὰ ἀγκυροβολοῦν κατ' εὐθεῖα στὸ Δαμαλά, ποὺ εἶναι λιμάνι ἀσφαλές, ἔξ μίλλια ἀπὸ τὴν Πρέβεζα, ἀπ' ὅπου θὰ μποροῦν νὰ στείλουν τὶς διαταγές σας, πρὸς ἐκτέλεση στὶς περιοχές ποὺ σᾶς συμφέρει καλλίτερα, ἐπιφυλάσσοντας ἓνα μῆνα σταλία, ἂν καὶ δὲν θὰ παραστῇ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀποστολὴ (σ.μ. τὴ φόρτωση) ποὺ θὰ εἶναι κατὰ πολὺ συντομώτερη. Ὅσο γιὰ τὸ ναῦλο, ἂν συγκρίνετε τὴν ἀπόσταση καὶ τὴν τιμὴ τοῦ ναύλου μὲ τὴν ἀπόσταση καὶ τὸ ναῦλο ποὺ πληρώνεται ἀπὸ τὸ ἀκρωτήριο Cap Nègre, δὲν πρέπει νὰ καταβάλετε περισσότερο ἀπὸ 4 ὡς 4,10 λίρες κατὰ φορτίο.

Τὸ κερί ποὺ συλλέγεται ἐδῶ εἶναι λίγο, ἀλλὰ ὑπάρχει στὰ Γιάννενα, ποὺ εἶναι τόπος μεσόγειος, μιὰ μέρα ἀπόσταση, ὅπου θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ κάμῃ μιὰ ποσότητα, ποὺ θὰ σᾶς φανῇ ἐκπληκτικὴ, ὅπως μοῦ φάνηκε κ' ἐμένα. Ὡστόσο τὸ πράγμα εἶναι ἀναμφίβολο, γιατί μπορεῖ κανεὶς, ἂν θέλῃ, νὰ σηκώσῃ πάνω ἀπὸ 6000 κιντάλια ἐμπόρευμα, ἀπὸ τὰ ὠραιότερα τῆς Ἀνατολῆς. Ἔρχεται ἀπὸ τὴ Βλαχία, τὴ Μολδαβία, τὴ Βοσνία. Ἡ τιμὴ δὲ θὰ ὑπερβῇ τὰ 90—92 ἄσπρα τὴν ὁκά, παραδοτέο στὸ πλοῖο, χρειάζεται ὅμως (νὰ δοθοῦν) ἐγκαιρῶς οἱ διαταγές, γιὰ νὰ τὸ σηκώσῃ κανεὶς καὶ νὰ τὸ φορτώσῃ τὸ Φεβρουάριο, γιατί ἂν περάσῃ ὁ καιρὸς αὐτὸς, πουλιέται τὸ καλλίτερο μέρος. Ἔτσι, ἂν οἱ τιμές σᾶς συμφέρουν καὶ σχεδιάζετε (ν' ἀγοράσετε) μπορεῖτε, κύριοι, νὰ πάρετε τὰ μέτρα σας, σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω. Στὴν τιμὴ, δὲν ἔχετε νὰ προσθέσετε, παρὰ 3% τελωνεῖο, τὰ προξενικὰ καὶ προμήθεια.

Μπορεῖ ἀκόμα νὰ σηκώσῃ κανεὶς 3 ὡς 4000 βουβαλοδέρματα βάρους ἀπὸ 14 ὡς 18 λίβρες, πρὸς 4 τὸ πολὺ 4 1/2 πιάστρα. Τὰ κουβαλοῦσαν ὡς τώρα στὴ Ραγοῦζα καὶ στὴν Ἀγκωνα, ὅπου τὰ πουλοῦν τρία φλουριά. Ὑπάρχει ἀρκετὸ κινάβαρι. Μπορεῖ νὰ προμηθευθῇ κανεὶς 200 κιντάλια τουλάχιστον, πρὸς μιὰ ὡς 3 λίρες τουνουνοάζ τὴν ὁκά. Ἡ ἀφθονία ρυθμίζει τὴν τιμὴ. Εἶναι καθαρώτερο καὶ ὠραιότερο ἀπὸ τῆς Ἀλικάντης.

Δὲν ἔχω τὴν τιμὴ, Ἐκλαμπρότατε, νὰ σᾶς μιλήσω γιὰ μπαμπάκι, γιὰ μαλλί, οὔτε γιὰ μετάξι, γιατί δὲν γνωρίζω τὴ σκάλα ὅπου βρίσκονται τὰ ἐμπορεύματα αὐτά. Ἄν ὅμως συμφέρῃ καὶ ἐπιθυμεῖτε, μπορεῖτε νὰ λογαριάζετε ὅτι θὰ ὑπάρχουν πάντα

2000 καντάρια ἀπὸ τὸ ἐν λόγῳ μπαμπάκι, πρὸς 20 λίγες τουρνουάζ τὸ πολὺ τὸ κιντάλι. Εφέτος τὸ πέτυχανε πρὸς 16 λίρες.

Τὸ χοντρὸ μαλλί, παρόμοιο πρὸς τοῦ Δυραχίου κοστίζει 7-10 λίγες τουν., τὸ κιντάλι. Συλλέγεται κάθε χρόνο, ὡς 8000 καντάρια. Τὸ φίνο μαλλί, ποὺ χρησιμεύει γιὰ νὰ κατασκευάζουν στη Βενετία τὰ παδοβάνικα μάλλινα ὑφάσματα, εἶναι 18 λίρες, τὸ κιντάλι καὶ θὰ μπορούσε νὰ σηκώσῃ κανεὶς πάνω ἀπὸ 4 ὡς 6000 κιντάλια.

Τὸ μετάξι Ζαγοράς, φίνο, ὅμοιο πρὸς τῆς Προβηγκίας, ἔχει 4 καὶ μισὸ πιάστρα τὴν ὀκά. Τοῦ Βόλου καὶ γενικὰ τῆς Πέτρας (1), πρὸς 2 καὶ μισό, ὡς 3 πιάστρα τὴν ὀκά. Μπορεῖ νὰ σηκώσῃ κανεὶς ὡς 200 κιντάλια τὸ χρόνο.

Εἴμαστε τώρα στὶς παραμονὲς τῆς ἐσοδείας τῶν καπνῶν. Δὲν ἀγνοεῖτε, κύριε, ὅτι γίνονται δύο ἐσοδεῖς. Ἡ μία στὸ τέλος τοῦ μηνὸς αὐτοῦ, ποὺ εἶναι καὶ ἡ καλλίτερη σὲ ποιότητα καὶ ἡ ἄλλη πρὸς τὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου. Ὑπάρχουν τρεῖς ποιότητες. Ἡ πρώτη πουλιέται κανονικὰ 10-12 ὀκάδες τὸ πιάστρο. Ἡ δεύτερη, 14 ὀκ. τὸ πιάστρο καὶ ἡ τρίτη 18-20. Λογαριᾶστε ὅτι συλλέγονται κανονικὰ πάνω ἀπὸ 15.000 κιντάλια. Τὸ ἐμπόριο αὐτὸ γενότανε ὡς τώρα ἀπὸ τοὺς Βενετούς, μπορούμε δὲ νὰ τὸ κανονίσουμε καλλίτερα ἀπ' αὐτούς, γιατί πληρώνουν 4% (τελωνεῖο), ἐνῶ ἐμεῖς πληρώνουμε μόνο 3%. Ἐξ ἄλλου μισοῦνται ἀπὸ τοὺς Τούρκους τόσο, ὅσο ἐμεῖς ἀγαπιόμαστε. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχουν γραφεῖα, οὔτε ἐδῶ, οὔτε στὴ λοιπὴ χώρα, εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἐμπορεύωνται τυχοδιωκτικὰ, χάρις στὰ μέτρα ποὺ παίρνουνε γι' αὐτοὺς ἡ Γένοβα καὶ ἡ Ἰσπανία. Ἄν ἡ ἀγορά σᾶς συμφέρῃ, μπορεῖτε νὰ στηριχθῆτε σὲ ὅ, τι ἔχω τὴν τιμὴ νὰ σᾶς τονίσω.

Μπορεῖ νὰ σηκώσῃ κανεὶς 4.000 κιντάλια ρύζι πρὸς 4,10 ὡς 5 λίγες τὸ κιντάλι. Εἶναι τόσο καλὸ, ὅσο καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἂν καὶ λίγο πιὸ μελαψὸ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ἄν τὸ πλοῖο μὲ τὸ ὁποῖο ἔφθασα ἐδῶ, ἔφερνε 20 μπάλες λοντρίνια, πρῶτα καὶ δεύτερα, στερεά, 10 δέματα πιπέρι, μιὰ ἀρκετὴ ποσότητα μοσχοκάρυδο, γαρύφαλλα καὶ κανέλλα, 100 κιντάλια χοντρά σκάγια, ποὺ τὰ μικρότερα τους νὰ εἶναι κατάλληλα γιὰ πέρδικες, ἄλλα 100 κιντάλια μολύβι σὲ ράβδους, 15 κιντάλια ζάχαρη σὲ κομματάκια μιὰς λίβρας, μπορούσε νὰ καταναλωθῇ ὅλα, ἐπειδὴ ὁ τόπος στερεῖται ὅλως διόλου. Θὰ πετύχαινε δε κανεὶς ἀπὸ τὸ πρῶτο εἶδος, τὰ λοντρίνια, 360 ἄσπρα τὸ μπράτσο (1), τοῦ ὁποῖου τρία ἰσοῦνται πρὸς μιὰ κὰν ντέ Μάρς (2), 290-300 ἄσπρα ἀπὸ τὰ δεύτερα, 140 ἄσπρα τὴν ὀκά ἀπὸ τὸ πιπέρι 9 πιάστρα τὴν ὀκά ἀπὸ τὸ μοσχοκάρυδο, τὰ γαρύφαλλα καὶ τὴν κανέλλα, 30 ἄσπρα τὴν ὀκά ἀπὸ τὰ σκάγια ποὺ ἔρχεται 5 ἡ λίβρα, 28 ἄσπρα ἀπὸ τὸ μολύβι σὲ ράβδους, 28 ἄσπρα ἀπὸ τὴ ζάχαρη, 130 ἄσπρα τὴν ὀκά.

Ἄν οἱ τιμὲς αὐτὲς σᾶς ἀρέσουν, θὰ μπορούσατε νὰ στείλετε τὶς ὡς ἄνω ποσότητες, πρέπει ὅμως νὰ εἶναι ὁ ἀνθὸς ἀπὸ τὰ ἐμπορεύματα, ἰδιαίτερα τὰ ὑφάσματα, ποὺ οἱ ντόπιοι τὰ γνωρίζουν τέλεια, ἐπειδὴ δὲν ξοδεύουν παρὰ μόνο γι' αὐτά. Πρέπει νὰ εἶναι στὰ ἴδια χρώματα (ποὺ εἶναι καὶ τὰ ἀποστελλόμενα) στὴν Κων(σταντινούπολη) καὶ στὴ Σμύρνη. Τρεῖς μπάλες ὠραῖες λόντρες, ποὺ πουλιόντανε ἐπίσης ἀπὸ 85 ὡς 90 πιάστρα τὸ τόπι. Πρέπει ὅμως νὰ εἶναι σὲ καλὴ ποιότητα, γιατί ὅ, τι εἶχε σταλεῖ ὡς τώρα ἦτανε ἄσχημο.

Ἡ περιοχή αὐτὴ θὰ κατανάλινκε, τὸ χρόνο, μὲ τὶς παραπάνω, τιμὲς θεωρούμενες ὡς κατώτατες, 150 μπάλες λοντρίνια 40 ὡς 50 μπάλες πρῶτα στερεὰ καὶ 80 δεύτερα, μαζὶ μὲ 20 μπάλες λόντρες, 40 δέματα πιπέρι, 25 κιντάλια γαρύφαλλο, μοσχοκάρυδο καὶ κανέλλα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, μισὰ γαρύφαλλα καὶ τὸ ὑπόλοιπο ἀπὸ 1/4 στὸ κάθε εἶδος 100 κιντάλια σκάγια, 100 κιντάλια μολύβι σὲ ράβδους, 100 κιντάλια κασσίτερο σὲ ράβδους πρὸς 120 ἄσπρα τὴν ὁκά.

Ὅπως ὅμως σᾶς ἐτόνισα, χρειάζεται ἐμπόρευμα καλὸ καὶ ὠραῖο, σημειώστε δὲ ὅτι πρέπει νὰ φθάσῃ τὸν Ἀπρίλη γιὰ νὰ καταναλωθῇ τέλος Σεπτεμβρίου στίς ἐμποροπανηγύρεις, τὶς ὁποῖες οἱ ἔμποροί μας καὶ οἱ ἔμποροι ἀπὸ τὰ Γιάννενα κάνουν στίς διάφορες περιοχές, ἀπὸ τὸ Μάιο ὡς τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, γιὰ νὰ εἰσπραχθῇ τὸ χρήμα καὶ νὰ δαπανηθῇ σὲ σιτάρι, κερί, καπνὸ καὶ ἄλλα εἶδη, πού ἡ ἐσοδεία τους θὰ ἔχει τελειώσει τότε. Ἡ κατανάλωση δὲν εἶναι μεγάλη τὸν καιρὸ αὐτό, ἂν καὶ ὁποιαδήποτε ἐποχὴ καὶ ἂν εἶναι, τὰ τοποθετεῖ κανεὶς ἔναντι σὲ ἄλλα ἐμπορεύματα, δίδοντας τὰ μισὰ τοῖς μετρητοῖς.

Τὸ φῖνο καὶ καλῆς ποιότητος λουλάκι ἀξίζει 15 ὡς 16 πιάστρα ἢ ὁκά. Τέσσερες κάσσεσ θὰ ἄρκοῦσαν γιὰ μιὰ πρώτη ἀποστολὴ, ἂν καὶ γίνεται μεγάλη κατανάλωση στὸν τόπο. Τὸ χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ χρωματίζουν τὰ μπαμπακερά.

Τὰ καλλίτερα νομίσματα πού θὰ μπορούσε νὰ στείλῃ κανεὶς εἶναι τὰ πιάστρα. Ὅσο πιὸ βαρεῖα εἶναι, τόσο πιὸ πολὺ τραβιοῦνται. Ὅταν τὰ 10 ζυγίζουν 87 δράμια καὶ μισό, πουλιοῦνται πρὸς 162 ἄσπρα τὸ κομμάτι, πού μᾶς κάνει 4,16 λίρες τουρνουάζ. Τὰ φλουριά εἶναι ὁμοίως ευπρόσδεκτα. Αποδίδουν 340 ἄσπρα (τὸ ἓνα), πού μᾶς κάμνει 8.10 λίρες τουρνουάζ.

Μπορεῖτε νὰ βασισθῆτε τόσο πολὺ στὰ ὅσα ἔχω τὴν τιμὴ νὰ σᾶς τονίσω, ὥστε ἂν μπῆτε σ' αὐτὸ τὸ ἐμπόριο νὰ αἰσθανθῆτε τὰ ἀποτελέσματα. Ἰδίως στὸ κερί, πού ἂν καὶ πέρασε ἡ ἐποχὴ, εἶναι δυνατό ν' ἀγορασθοῦν τώρα 5000 κιντάλια, πρὸς 90 ἄσπρα καὶ τὸ Νοέμβριο, πού τερματίζονται οἱ ἀγορές, ὅχι μονάχα 5000 ἀλλὰ καὶ 10.000 καὶ περισσότερο, ἂν θέλετε. Οἱ ἀμφιβολίες μπορεῖ νὰ διαφωτισθοῦν εὐκολά. Δὲν ἔχετε παρὰ νὰ δώσετε ἔγκαιρα τὴ διαταγὴ, γιὰ νὰ σηκώσετε (τὸ ἐμπόρευμα), τὸν μῆνα Νοέμβριο. Σᾶς ἐγγυῶμαι, χωρὶς ὑπερβολή, πάνω ἀπὸ τὰ φορτία πού θὰ ἐπιθυμοῦσατε, καθὼς καὶ γιὰ οἰποιαδήποτε ἐποχὴ καὶ χρόνο, γιὰ κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα, στίς ποσότητες καὶ τὶς τιμὲς πού ἀνέφερα.

Τὸ κερί εἶναι, ἀπὸ τὸν Νοέμβριο ὡς τὸ Φεβρουάριο, στὴν ἴδια κατάσταση, πρὸς 12 ἄσπρα, πάνω κάτω, τὴν ὁκά. Ἡ ποσότης εἶναι ὠραιότερη ἀπ' ὅ, τι ἀναφέρω. Ἄν ἐπιθυμεῖτε, κύριοι, μπορεῖτε νὰ δώσετε διαταγὴ, μέσω Νεαπόλεως καὶ Μεσσήνης, γιὰ προκαταβολή, νὰ στείλετε δὲ μαζὶ μὲ τὰ χρήματα καὶ πλοῖα, γιὰ τὴν φόρτωση, (τὰ ὁποῖα) νὰ ἔρθουν ἐδῶ τὸν Νοέμβριο, Δεκέμβριο ἢ Ἰανουάριο. Τὸ μέτρο τῆς προαγορᾶς εἶναι ἀποτελεσματικώτερο παρὰ ν' ἀγοράσετε μετὰ τὴν ἀφίξη τῶν καραβιῶν, πού μπορεῖτε νὰ χρησιμοποιήσετε γιὰ ἄλλου εἶδους ἐμπορεύματα. Ἡ σκάλα αὕτη εἶναι ἄρκετα καλὰ τοποθετημένη, ὥστε νὰ δέχεται τὶς παραγγελίες μὲ τὸ ταχυδρομεῖο. Ὁ δρόμος τῆς Νεαπόλεως εἶναι ὁ πιὸ ἀσφαλῆς, γιατί ἀπὸ τὴ Νεάπολη ὡς τὸ Ὁτράντο, ἔρχεται κανεὶς σὲ 4 μέρες, στὸ δὲ Ὁτράντο προσεγγίζει

κάθε ὀκτὼ μέρες τὸ καῖκι ποὺ μεταφέρει τὰ γράμματα ἀπὸ τὴ Βενετία στὴν Κέρκυρα, ἀπ' ὅπου τὰ καῖκια ἔρχονται καθημερινὰ στὴ Σαγιαάδα, ποὺ δὲν ἀπέχει παρὰ 12 μίλια.

Ἄν δὲν ἔχετε, κύριοι, ἄλλη διεύθυνση γιὰ τὴν ἀλληλογραφία, μπορεῖτε νὰ χρησιμοποιήσετε τὸν Σάν Μπατίστ στὴ Νεάπολη, ὅπου καὶ νὰ τὴν ἀποστείλετε, ὅπως κάνω κ' ἐγὼ ὡς τώρα. Ἀπὸ κεῖ φθάνει στὸν πρόξενο τοῦ Ὁτράντο, ὁ τελευταῖος δὲ αὐτὸς τὴν στέλνει στὴν Κέρκυρα, σ' ἓνα ἔμπιστό μου πρόσωπο, τὸ ὁποῖο μοῦ παραδίνει πάντα, τι λαμβάνει. Μὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ στείλετε ἀντίγραφο τῶν διαταγῶν σας μὲσω Μεσσήνης, γιατί ἔχει παρουσιαστεῖ συχνὰ ἡ εὐκαιρία κατ' εὐθείαν γιὰ δῶ. Μπορεῖτε ἀκόμα νὰ στείλετε πλοῖο, ποὺ ἐπειδὴ τὸ πέρασμα (τοῦ Ὁτράντο) εἶναι ἀβέβαιο, εἶναι πιθανὸ ν' ἀργήσῃ. Ἄν πάλι (τὸ πέρασμα) ἦτανε σύντομο, τὸ καράβι προσεγγίζοντας στὸ Δαμαλά, θὰ ἔκανε τὴ δουλειά του, πρὶν τὸ μάθουν.

Ὁ κόλπος μας (τῆς Πρέβεζας) δὲν ἔχει κουρσάρους, οὔτε ἀπὸ τὴ Σένια, οὔτε καμιᾶς ἄλλης ἐθνικότητος. Θὰ ἦτανε ἄλλωστε ἀδύνατο νὰ μᾶς συμβῇ κακὸ, χωρὶς νὰ φέρει τὴν εὐθύνη ἡ δημοκρατία τῆς Βενετίας, ἐπειδὴ ὁ Τούρκος τῆς ἀνεγνώρισε τὸ δικαίωμα νὰ κατεδαφίσῃ τὸ φρούριο τῆς Πρέβεζας, μὲ τὸν ὅρο ὅτι (ἡ Βενετία) θὰ ἄφηνε τὸν κόλπο ἐλευθέρο ἐπὶ ποινῇ ἀποζημιώσεως (γιὰ ὃ, τι ἤθελε συμβῇ). Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὶς διαταγὲς αὐτές, ὅταν τὸν περασμένο Ἀπρίλιο, μιὰ ἡμιγαλέρα ἀπὸ τὴ Σένια ἐπεχείρησε νὰ ἐμφανισθῇ στὸ πέρασμά μας—ὅπως τὸ εἶχε κάμει τὸ προηγούμενο φθινόπωρο—οἱ Βενετσιάνοι τὴν πιάσανε καὶ τὴν ὀδηγήσανε στὴν Κέρκυρα, ὅπου φυλακίσανε τὸν καπετάνιο καὶ τοὺς ἀξιωματικούς, κρατήσανε δὲ τὸ πλοῖο, ὡς ὅτου πληρωθῇ ἡ ἀξία τῆς λείας, ποὺ εἶχε κάμει πέρις. Λένει ὅτι ἡ δημοκρατία τῆς Βενετίας το ἔχει καθιερώσει νόμο αὐτό, (σ.μ. νὰ κατὰσχη τὰ κουρσάρικα πλοῖα), πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἐγγυῶμαι. Ὡστόσο ὅμως ἡ κράτηση τοῦ πλοίου, τοῦ καπετάνιου καὶ τῶν ἀξιωματικῶν, συνετέλεσε ὥστε τὸ διάβημα ν' ἀφοπλίσῃ τοὺς ἄλλους κουρσάρους. Αὐτὰ σχετικὰ μὲ τὴ θάλασσα.

Ὅσο γιὰ τὴ στεριά, μᾶς εἶναι πιὸ εὐνοϊκὴ. Ἔτσι γιὰ μιὰ κλοπὴ ἀπὸ 850 πιάστρα, ποὺ ἔγινε πέρυσι στὸ Μέτσοβο, τρεῖς μέρες μακριὰ ἀπ' ἐδῶ, στὸ ἐσωτερικόν, στὸν κύριο Ὁμπέρ, ὅταν ἐπέστρεφε ἀπὸ τὴν ἐμποροπανήγυρη τοῦ Μεσολογγίου, οἱ ἄρχές τοῦ Μ. Κυρίου διέταξαν τὴν ἐπανόρθωση ἐπὶ τόπου, κατὰ τρόπον ποὺ ὁ κ. Ὁμπέρ ἐπήγε καὶ πληρώθηκε. Τὸ διάβημα αὐτὸ (τῶν ἀρχῶν) μᾶς δίνει μιὰν ἀνέκφραστην εἰκόνα περὶ τοῦ ὅτι ματαίως φωνασκοῦν κατὰ τῆς χώρας αὐτῆς, ποὺ εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ εὐνοϊκὰ διατεθειμένους ἀπέναντί μας. Ἡ καλωσύνη ἐμποδίζει νὰ σημειώσουμε τὸ τί γίνεται ἔξω τόπου καὶ χρόνου καὶ παρὰ πάντα κανόνα. Ἄν ἀποστείλετε ἐμπορεύματα, θὰ ἰδῇτε, κύριοι, ὅτι ὅλα ἀνταποκρίνονται σ' ὅ,τι ἐπιθυμεῖτε.

Αὐτὲς εἶναι ὅλες οἱ γνώμες ποὺ μπορῶ νὰ σᾶς δῶσω, προσθέτοντας τὶς ὑπηρεσίες μου, γιὰ νὰ προστατεύσω ἐκεῖνους ποὺ θὰ ἐκρίνατε κατάλληλους τῆς ἐμπιστοσύνης σας.

Ἄν θέλετε νὰ στείλετε ἐμπορεύματα ἐπὶ παρακαταθήκῃ στοὺς κ.κ. Ἀρντάν καὶ Σιλβέστρ, ποὺ εἶναι (ἐγκατεστημένοι ἐδῶ), θὰ μείνετε ἱκανοποιημένοι.

Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ τιμήσετε μὲ τὴν καλωσύνη σας καὶ νὰ εἴσθε βέβαιοι γιὰ τὴν παντοτεινὴ μου ἀφοσίωση.

Ὑπογ. NTY ΜΠΡΟΚΑ

4. Επιστολή 4

Ἄρτα, 10 Ὀκτωβρίου, 1730

Πρὸς τὸν Ἐκλαμπρότατο κόμητα, κ. Μωρεπά.

Ἐκλαμπρότατε,

Τὸ ἐμπόριο τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων ἀπὸ τὰ Γιάννενα γιὰ τὴν Ἰταλία, φαίνεται σήμερα ὀλοκληρωτικὰ ἐξασφαλισμένο ὑπὸ τὴν σημαία μας. Ἔχω μάλιστα μὲ τὸ μέρος μου ἓνα ἄρκετὸ τμήμα — τὸ σπουδαιότερο — τοῦ σώματος τῶν ἐμπορευομένων αὐτῆς τῆς πόλεως σὲ σημείον ποὺ νὰ κολακεύομαι πως τὰ πράγματα δὲ θ' ἀλλάξουνε διόλου. Τοὺς μεταχειρίζομαι τόσο μαλακά, ὥστε νὰ μὴν πιστεύω πὼς θὰ δώσουνε τὴν προτίμησίν τους σὲ καμιὰ ἄλλη σημαία, ὅ,ποιαδήποτε. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο δὲν ἔχω πιά ἀνάγκη ἀπὸ τὴ μεσολάβηση τοῦ κ. Τάλεμαν, γιὰ νὰ καλυφθῶ ἀπ' ὅ,τι εἶχα λόγο νὰ φοβοῦμαι στὸ παρελθόν. Ἐγγραψα μάλιστα στὸν ὑπουργὸ αὐτὸν (σ.μ. στὸν κ. Τάλεμαν, πληρεξούσιον τῆς Αὐστρίας στὴν Πόλη), πὼς οἱ Διομολογήσεις μιλοῦσανε καθαρὰ γιὰ τὰ ἔθνη ποὺ δὲν εἶχανε προξένους στὶς σκάλες. Τὰ ἔθνη αὐτὰ μπορούσαμε νὰ τὰ προστατεύσουμε μὲ τὰ δικὰ μας κοινὰ προνόμια, χωρὶς νὰ ἔχουνε ἄλλη ιδιότητα, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ἔχω τὴν τιμὴ νὰ φέρω. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Ἕλληνες εἶχανε πάρει ἀπὸ τὸν καιρὸ ἀκόμα τοῦ πολέμου τῆς Τριπόλης, τὸ δρόμο τῆς Αὐστριακῆς σημαίας, γιὰ νὰ τοὺς ἀπογοητεύσω δε τοὺς ὑπεχρέωσα νὰ πληρώνουνε τὰ προξενικά τους δικαιώματα, παραπονεθῆκανε στὸν κ. Τάλεμαν, ὁ ὁποῖος κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἐκπληξη, μούγραψε στὴν ἀρχὴ μιὰ ἐπιστολή, τόσο ἀντίθετη πρὸς τὸ πνεῦμα ἐκείνης ποὺ εἶχε προσθέσει στὸ ἔγγραφο τῆς πληρεξουσιοδοτήσεώς μου, ὥστε βρῆκα τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν εὐχαριστήσω καὶ νὰ τὸν παρακαλέσω νὰ μὴν τοῦ κακοφανῇ, ἂν τοῦ λοιπόν δὲν θὰ ἀναμιχθῇ πιά στὶς ὑποθέσεις τῶν ὑπηκόων του. Ὁ πρέσβυς μας, στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸν ὁποῖον ἔστειλα ἀντίγραφα τῶν ἐπιστολῶν ποὺ εἶχα ἀνταλλάξει στὸν κ. Τάλεμαν, εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ γράψῃ ὅτι ἐγνώρισεν τὴ στάση ποὺ ἐπήρησα ἀπέναντι σ' αὐτὸν τὸν ξένο πρέσβυ (σ.μ. τὸν κ. Τάλεμαν πρέσβυ τῆς Αὐστρίας στὴν Κωνσταντινούπολη), ἐπειδὴ, κατὰ τὴ γνώμη του, ἡ ἀντίθεσις ποὺ ὑπῆρχε στὴν ἐπιστολὴ τοῦ κ. Τάλεμαν πρὸς ἐμέ, φανέρωνε διπλοπροσωπία στὶς προθέσεις του, ποὺ συνίστατο στὸ ὅτι ἤθελε νὰ μὲ ὑποχρεώσῃ ν' ἀναλάβω τὴν φροντίδα καὶ τὴν ἀπασχόληση νὰ προστατεύσω τοὺς ὑπηκόους τοῦ αὐτοκράτορα (τῆς Αὐστρίας), χωρὶς νὰ ἔχω κανένα ὄφελος, ἂν καὶ τὸ ἄρθρο 13 τῶν Διομολογήσεων, ἐπιφυλάσσει ἐξ ὀλοκλήρου τὰ ὀφέλη αὐτὰ ὑπὲρ τῶν πρέσβων καὶ τῶν προξένων τῆς Γαλλίας.

Ἐξ ἄλλου τὸ βάρος αὐτὸ ποὺ θὰ ἀνελάμβανα, δὲν ἀφοροῦσε παρὰ ἐμπόρους (Ἕλληνες) ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου, ποὺ ἐμπορεύονται στὴ Νεάπολη καὶ στὴ Μεσσηνίη καὶ ποὺ εἶχαν ἀναλάβει τὴν ὑπόσχεση μὲ μιὰ ἰδιαίτερη σύμβαση ποὺ εἶχαν κλείσει μὲ τὸ μακαρίτη τὸν πατέρα μου, νὰ πληρώνουν ἀκριβῶς σ' αὐτὸν καὶ στοὺς

διαδόχους του τὰ προξενικά δικαιώματα πάνω στὰ ἐμπορεύματα ποὺ θὰ μεταφέρανε ἐδῶ ἀπὸ τὸ Βασίλειο τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Σικελίας, βάσει ἐνὸς τιμολογίου, ποὺ οἱ ἴδιοι τους δεχτήκανε, ἀδιάφορο μὲ τί σημαία θὰ κάνανε τὸ ἐμπόριό τους. Ἄλλως τε μὲ βάσιν τὸ ἴδιο αὐτὸ τιμολόγιο τακτοποιῶ τοὺς λογαριασμοὺς μου μαζί τους. Ἐξ ἄλλου, Ἐκλαμπρότατε, ἐπειδὴ ἡ ιδιότητα ποὺ μποροῦσα ν' ἀποκτήσω ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Αὐτοῦ Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος (τοῦ Αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας) ἦτανε δυνατό νὰ γεννήσῃ ὑπόνοιες, ὅσον ἄφορα τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν πιστότητα στὴν ὑπηρεσία τοῦ Βασιλέως μου, εὐχαριστήθηκα πολὺ ὅτι βρῆκα τὴν εὐκαιρία ν' ἀρνηθῶ στὸν κ. Τάλεμαν αὐτὸ ποὺ μοῦ προσέφερε, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτανε πιά ἀνάγκη γιὰ τοὺς ὑπηκόους μας, νὰ διατηρῶ τὴν ιδιότητα δύο προξένων.

Ὑπογρ. NTY ΜΠΡΟΚΑ

5. Επιστολή 5

Ἄρτα 16 Σεπτεμβρίου 1755

Ἐκλαμπρότατε,

Ἐλαβα τὶς τρεῖς ἐπιστολές, μὲ τὶς ὁποῖες μὲ ἐτίμησε ἡ Ἐκλαμπρότητά σας, τῆς 17 Ἰανουαρίου, 16 Ἰουλίου καὶ 21 Ἰουλίου, τῆς πρώτης ποὺ μοῦ γνωστοποιεῖ τὸν διορισμὸ τοῦ ἱππότη ντε Βεφσάν ὡς ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου καὶ πληρεξουσίου ὑπουργοῦ παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Πόρτᾳ, τῆς δεύτερης ποὺ μ' ἀφίνει ἐλεύθερο νὰ παραχωρήσω τὸ ἐμπόριο (σ. μ. ἐννοεῖ τὸ ἐμπόριο τῶν Γάλλων στὴν Ἥπειρο) στὸν κ. Μονζιρώ ἀπὸ τὴ Λυῶνα, στὸν ἴδιο Μονζιρώ, ποὺ ἡ Ἐκλαμπρότητά σας μὲ εἶχε συστήσει, διατάσσοντας με νὰ τὸν διευκολύνω στὸ κάθε τι, ποὺ θὰ ἦτανε ἀναγκαῖο, προκειμένου νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐδῶ καὶ στὰ Γιάννενα, μὲ δικά του μέσα, τὴν κατανάλωση λεπτῶν μεταξωτῶν τῆς Λυῶνας ἢ μεταξοκεντημένων καὶ ἄλλων ἐπίχρυσων ἢ ἐπάργυρων, κατ' ἀπομίμηση τῶν βενετσιάνικων, γιὰ τὰ ὁποῖα τὰ Γιάννενα ἀποτελοῦν τὴν πόρτα εἰσαγωγῆς.

Εἶχα πάντα ὑπ' ὄψιν μου νὰ ζητήσω ἐν καιρῷ, ἀπὸ τοὺς κυρίους τοῦ Ἐπιμελητηρίου Μασσαλίας, τὸ πιστοποιητικὸ διαμονῆς τοῦ κ. Μονζιρώ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἐν λόγῳ ἔμπορος ποὺ ἔφθασε τὸν Σεπτέμβριο δὲν ἔμεινε ἐδῶ καὶ στὰ Γιάννενα, παρὰ τέσσερις περίπου μῆνες, γιὰ νὰ πουλήσῃ τὰ ὑφάσματά του, ἔφυγε δὲ ἀμέσως γιὰ τὴν Κων/πολὴ καὶ τὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ ν' ἀποτελειώσῃ τὴν πώληση ἐκείνων ποὺ εἶχεν ἀποστείλῃ στὶς ἐν λόγῳ σκάλες καὶ ν' ἀντιληφθῇ ὁ ἴδιος τί βελτιώσεις ἔπρεπε νὰ ἐπιφέρει (στὰ ὑφάσματα) ὥστε νὰ ταιριάζουν στὸ γούστο τῶν τοπικῶν ἀγορῶν, ἀνέβαλα τὸ ζήτημα ὡς τὰ σήμερα. Ὁ ἐν λόγῳ κύριος Μονζιρώ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κων/πολὴ καὶ τὴ Θεσσαλονίκη, βρίσκεται δὲ τώρα στὸν Τύρναβο, πέντε ἡμέρες ἀπόστασις ἀπ' ἐδῶ, ὅπου ἀγόρασε μιὰ σημαντικὴ ποσότητα νήματα φίνα σὲ χρῶμα κόκκινο, ποὺ δὲν ξεθωριάζει. Τὰ νήματα αὐτὰ τὰ καταναλίσκει στὴ Γαλλία, δὲν ξέρω σὲ τί χειροτεχνήματα. Πρὶν πηγαίνει ὅλα στὴ Βενετία. Ἐγράψε ἀπὸ τὸν Τύρναβο, πὼς σὲ λίγες μέρες θὰ εἶναι στὰ Γιάννενα.

Ὑπογρ. ΜΠΟΥΪΓ

6. Επιστολή 6

Άρτα, 19 Δεκεμβρίου, 1755

Έκλαμπρότατε,

Εἶχα τὴν τιμὴ νὰ γράψω στὴν Ἐκλαμπρότητά σας, στὶς 16 Μαΐου καὶ 16 Σεπτεμβρίου. Σᾶς κατέστησα ἐνήμερο γιὰ τὸ λαθρεμπόριο ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται ἀπὸ γάλλους πλοιάρχους, ποὺ ξεφορτώνουν ἀπὸ τὰ πλοῖά τους σὲ ἱστιοφόρα ἐλληνικὰ καὶ τουρκικὰ τῆς Σαγιάδας καὶ τοῦ Δελβίνου στὸ λιμάνι τῆς Κερκύρας, ἐμπορεύματα, ποὺ οἱ Ἕλληνες καὶ ἄλλοι ἔμποροι τοῦ Λιβόρνο, τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Νεαπόλεως φορτώνουν γιὰ τὰ Γιάννενα. Τελευταῖοι ἦταν οἱ πλοῖαρχοι, Ζάκ Μπαντερύ ἀπὸ τὸν Σηκουάνα, κυβερνήτης στὸ μπριγκαντίνι «Ὁ Ἥγέτης» καὶ ὁ Λουὶ Μάν, τῆς ἴδιας κατηγορίας, ποὺ κυβερνᾷ τὴν ταρτάνα «Οἱ ψυχὲς τῆς κολάσεως».

Υπογρ. ΜΠΟΥΪΓ

7. Επιστολή 7

Άρτα, 25 Μαΐου, 1760

Έκλαμπρότατε,

Ὁ κ. Λουὶ Μπανιέν ἀπὸ τὸ Ἄντιμ, (Νότιος Γαλλία σ.μ.) ἐγκαταστημένος πρὶν στὸν Τάραντα, ὅπου εἶχε ἓνα ἐργοστάσιο γλυκορίζας, τὸ ὁποῖο δὲν μπόρεσε νὰ κρατήσῃ, ἐπειδὴ εἶχαν στρώσει ψηλὰ τὶς τιμὲς τῶν ριζῶν καὶ ἐπιβάλανε μεγάλους ἐξαγωγικοὺς δασμοὺς, θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐγκαταστήσῃ τὸ ἐργοστάσιό του στὴν Ἄρτα, ὅπου ἡ γλυκορίζα ἀφθονεῖ στὴν ὑπαιθρο. Ἀσχολεῖται σ' αὐτὸν μόνον τὸν ἐμπορικὸ κλάδο κι' ἔτσι ἡ διαμονὴ του δὲν θὰ εἶναι ἐπιζήμια στὰ ἐμπορικὰ ἐκεῖνα σπίτια, ποὺ θὰ θέλανε ν' ἀναπτύξουν τὸ εἰσαγωγικὸ καὶ ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο τῆς σκάλας. Ἡ Ἄρτα δὲν θὰ ὑποφέρει.

Ἐγγραψα σχετικὰ στὸ Ἐμπορικὸ Ἐπιμελητήριον Μασσαλίας καὶ μὲ τὴν ἄδειά σας θαρθῇ ἐδῶ γιὰ τὸ ἐργοστάσιο κατεργασίας τῆς γλυκορίζας. Τὸ γράμμα μου αὐτὸ τὸ δίνω στὸν ἴδιο. Δὲν περιμένω παρὰ μιὰ λέξη ἀπὸ τὴν Ἐκλαμπρότητά σας, γιὰ νὰ φύγω γιὰ τὴ Μασσαλία, πράγμα ποὺ ἀπέφυγα, ἀπὸ φόβο μήπως καὶ σᾶς δυσανεστήσω.

Μὲ βαθύτατη ὑποληψη

Υπογρ. ΜΠΟΥΪΓ

8. Επιστολή 8

Άρτα, 25 Ἀπριλίου, 1761

Ὁ κ. Λουὶ Μπανιέν, ἀπὸ τὸ Ἄντιμ, ἐγκατέστησε τὸ ἐργοστάσιο τῆς γλυκορίζας στὴ Βόνιτσα, ποὺ εἶναι μέσα στὸν κόλπο (τῆς Πρεβέζας) καὶ ἀνήκει στὴ βενετικὴ δημοκρατία, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἔχει τὴν εὐκολία νὰ προμηθεῖται καύσιμα ξύλα, πηγαινοέρχεται δε ἐδῶ καὶ ἀγοράζει ρίζες. Ὑπὸ τὴν ἐποψὴ αὕτη δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ

πιστοποιητικό διαμονής. Ἄν, παρ' ὅλ' αὐτά, συνέβαινε νὰ τοῦ χορηγηθῇ, θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ διαλαβάνη ὅτι τὸ ἀποκλειστικὸ προνόμιον γιὰ τὰ γαλλικὰ ἐμπορεύματα ἀνήκει στὸν πρόξενο, ὅπως συνέβαινε ὡς τώρα, ἐπειδὴ ἡ σκάλα δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ σηκώσῃ δυὸ ἐμπόρους καὶ ἕναν πρόξενο.

Ὑπογρ. ΜΠΟΥΪΓ

9. Επιστολή 9

Ἄρτα, 31 Δεκεμβρίου 1757

Ἐκλαμπρότατε,

Ἀνέφερα στὸν Ἐξοχώτατον ἱππότην ντε Βεφζάν, πρεσβευτὴ τοῦ Βασιλέα παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, τὰ σχετικά μὲ τὴν ἐξέγερση ποὺ ἔγινε ἐδῶ, στὶς 10 τοῦ τρ. καὶ ἀποστέλλω στὴν Ἐκλαμπρότητά σας ἀντίγραφο τῆς ἐκθέσεώς μου.

Ἄν ὁ Σουλτάνος δὲν πάρῃ μερικὰ μέτρα γιὰ νὰ μετριασθοῦν οἱ καταχρήσεις τῆς ἐξουσίας (ἀπὸ τὰ ὄργανα), οἱ καταπιέσεις καὶ οἱ ἀδικίες στὶς ὁποῖες ὑποβάλλονται οἱ ταλαίπωροι κάτοικοι, ὁ τόπος ποὺ ἐρημώθηκε θὰ καταστραφῇ τελειωτικὰ. Πρὸς τὸ σκοπὸ νὰ διευκολύνω ἕνα τέτοιο διάβημα, ἔγραψα στὸν πρέσβυν νὰ μεταφέρῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκθέσεώς μου γιὰ τὴν ἀφορητὴ κατάστασι τοῦ τόπου, στ' αὐτίκα τοῦ Μαλικανέ Σαΐμπῃ (ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν) θὰ ἦταν μάλιστα σκόπιμον νὰ ἔφτανε ὡς τ' ἀφτιά τοῦ Βεζύρη.

Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπιβραδύνω τὴν ἀναχώρησίν μου γιὰ τὴ Γαλλίαν, ἐπειδὴ ὁ κ. Μονζιρώ μέ κατέστησε ἐνήμερον ἑνὸς μεγάλου σχεδίου ποὺ ἔχει, νὰ σχηματισθῇ ἀπὸ τὴν Ἄρτα καὶ τὴν περιοχὴ τῆς μιᾶς βασιλικῆς μετοχικῆς ἐταιρείας, ποὺ οἱ μέτοχοί της, μού εἶπε, εἶναι ἔτοιμοι νὰ καταβάλουν τὰ ποσὰ ποὺ θὰ χρειασθοῦν. Ὅλο τὸ σχέδιον αὐτό, ποὺ θὰ ἔχῃ τὴν τιμὴ νὰ τὸ παρουσιάσῃ στὴν Ἐκλαμπρότητά σας, θὰ ἐγκριθῇ καὶ θὰ ἐφαρμοσθῇ, τὰ κέρδη δὲν θὰ εἶναι ἀμφίβολα, ἡ δὲ Πόρτα θὰ ἔχῃ τὸ πλεονέκτημα ὅτι ὁ τόπος θὰ ἀνασυγκροτηθῇ καὶ θὰ πλουτίσῃ. Τὰ δυὸ αὐτὰ σημεῖα εἶναι ἐξίσου καὶ στὴν ἀναλογία τοὺς πρόσφορα.

Πρόκειται στὴν ἀρχὴ νὰ φυτευθοῦνε μουριές (σὲ μεγάλη κλίμακα) ἔξω στὴν ὕπαιθρον, ποὺ εἶναι κατάλληλη. Σὲ ἑξῆς-ἑφτά χρόνια, τὰ δέντρα αὐτὰ θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ τροφοδοτήσουν μιὰ ποσότητα μεταξοσκώληκες, ποὺ ἡ Ἐταιρεία θὰ προμηθεύσῃ τὸ σπóρο. Θὰ ἀποκατασταθῇ μιὰ τιμὴ ὠρισμένη καὶ λογικὴ γιὰ τὰ κουκούλια, θὰ ἀπαγορευθῇ δὲ στους ιδιώτες νὰ τὰ πουλοῦν ἄλλου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἐταιρείαν, ποὺ θὰ ἔχῃ τὸ ἀποκλειστικὸ προνόμιον καὶ θὰ τὰ κατεργάζεται μὲ δικά της ἔξοδα. Ἡ συμφωνία θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ μὲ τὴν Ὑψηλὴ Πύλιν, γιὰ πενήντα ἢ καὶ περισσότερα χρόνια, ἂν ἦταν δυνατό. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ αὐτὸ ἡ Ἐταιρεία θὰ εἶχε τὴν διοίκησιν, πληρώνοντας κάθε χρόνο στὸ Σουλτάνον καὶ στους γαιοκτήμονες ἢ τσιφλικούχους καὶ ἀγοράζοντας τοὺς ιδιώτες (1) κάθε τι ποὺ θὰ ἀφορᾷ τὸ δημόσιον, συμπεριλαμβανομένων τῶν τελωνείων, τῶν ἀλυκῶν, τῶν γριβαδικῶν, φόρου ὑλοτομίας, δεκάτης καὶ παντὸς σχετικοῦ εἰσοδήματος, καθὼς καὶ κεφαλικῶν φόρων (χαράτσι) μπεντεὰ καὶ ἄλλων, ποὺ εἶναι ἀνεξάρτητοι.

Με τὸ μέσο αὐτό, ἡ Ἄρτα καὶ ὅλα τὰ χωριὰ τῆς περιοχῆς, θὰ ἐξηρτώντο ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία, ἡ ὁποία, προκειμένου νὰ τηρηθῇ ἡ τάξη καὶ ἡ πειθαρχία θὰ διάλεγε ἢ ἴδια τὸν βοεβόδα πού τῆς ἄρесе καὶ θὰ τὸν πλήρωνε τόσα τὸν μῆνα. Ἐτσι ὁ τόπος δὲν θὰ γνῶριζε πιά καταχρήσεις τῆς ἐξουσίας, οἱ φτωχοὶ κάτοικοί του, πού εἶναι σκορπισμένοι στὰ γύρω καὶ τὸν βλέπουν ἀπὸ μακριά, κατεχόμενοι ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ξαναγυρῶσιν καὶ μὲ ἐλάχιστες ἐλπίδες νὰ τὸ ἐπιτύχουν, θὰ ξαναμαζεύονταν ἀμέσως, θὰ ἐπιστρέφανε ὁμαδικὰ καὶ ἀπὸ μιὰ περιοχή ἀπελπιστική, ἀκατοίκητη, ἀκαλλιέργητη καὶ ἐγκαταλελειμμένη, πού κοντεύει νὰ καταστραφῇ ὀλοκληρωτικὰ (ὅπως εἶναι τώρα) ἡ Ἄρτα, θὰ γινότανε ἓνας κῆπος ἀφθονίας, ἓνα μικρὸς παραγωγικὸς θησαυρὸς, μ' ἓνα πληθυσμὸ πολυάριθμο, πού θὰ ζοῦσε εὐτυχισμένα κάτω ἀπὸ τὴν εὐεργετικὴ σκιά τῆς Ἑταιρείας, πού θὰ τοῦ ἔτεινε τὰ χέρια, ἐνῶ βρίσκεται μπροστὰ στὸν κρημνὸ. Εἶναι βέβαιο, πὼς ὁ τόπος δὲν μπορεῖ ν' ἀντισταθῇ ἐπὶ μακρόν, ἐνῶ κάθε βεβόδας πού ἔρχεται καὶ οἱ βδέλες πού τὸν ἀκολουθοῦν, ἀποκομίζουν ἄδικα κάθε χρόνο 30 ὡς 40.000 πιάστρα, ὅπως καὶ γίνεται. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ σχεδίου θὰ συνεπάγεται διάφορα ὠφελήματα γιὰ τὸ (γαλλικὸ) κράτος, γιατί, ἂν ἔχουμε τὸ βοεβοδιλίκι καὶ ὅλα τὰ τελωνεῖα, θὰ μπορούμε, πρὶν ἀπ' ὅλα, νὰ πάρουμε ναυπηγικὴ ξυλεία ἀπὸ τὰ δάση τοῦ Λούρου ποταμοῦ, πράγμα πού ἡ Ἑταιρεία θὰ τὸ ἔκανε χωρὶς ἐμπόδια ἢ δυσκολίες, ὅπως γίνεται μὲ τοὺς βενετσιάνους στὴ δασώδη περιοχή τῆς Ἀλβανίας, τὴν ἀπέναντι στὴν Κέρκυρα.

Δεύτερο, θὰ εἶχαμε ὅλα τὰ σιτάρια καὶ ἄλλα γεννήματα καὶ λαχανικά, πού παράγει τὸ ἔδαφος. Τὸ καιρὸ πού ἡ Ἄρτα δὲν ἦτανε ἀκόμα σ' ὅλη τῆς τὴν ἀκμῇ, ἡ δεκάτη μονάχα στὰ σιτάρια ἀπέδιδε στὸ Βοεβόδα 3.500 ξάγια (σ.μ. Τὸ ξάγι ζύγιζε 66 ὀκάδες) δηλαδὴ 2.500 περίπου φορτία Μασσαλίας. Μὲ βάση τὸ ἓνα πρὸς ὀκτὼ πού ὁ Σουλτάνος ἐκχωρεῖ, ἔρχεται 28.000 ξάγια (παραγωγή) ἂν προσθέσουμε ἄλλα τόσα καὶ περισσότερα τῶν Σπαήδων πού ἐξαιροῦνται ἀπὸ τὴ φορολογία, τότε ἡ παραγωγή φθάνει τὸ λιγότερο 56.000 ξάγια, πού ἀποτελοῦν τὴν τροφὴ ὅλων τῶν ἀνθρώπων στὴν ὕπαιθρο καὶ ἐνὸς μεγάλου μέρους στὴν πόλη. Χώρια τὰ ἄλλα γεννήματα καὶ τὰ λαχανικά. Καὶ τὶ πλούσια τροφοδότρια θάλασσα καὶ τὶ καλὰ μικρὰ εἰσοδήματα. Ἐγὼ μονάχα, προμήθευσα τὸ Παρίσι, κατὰ τὸ 1741 μὲ κάπου 25.000 φορτία στάρι, ἐπειδὴ εἶχε σιτοδεῖα. Ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν φόρων στὸ Παρίσι εἶχε ὑποστηρίξει τὸν κ. Σάλ (γι' αὐτὴ τὴ δουλειά) κι' αὐτὸς τὸν μακαρίτη ἀδελφό μου, πού ἦτανε ὁ κυριώτερος διευθυντὴς τῆς Βασιλικῆς Ἀφρικανικῆς Ἑταιρείας, στὴ Μασσαλία.

Οἱ ιδέες μας μᾶς συναντηθήκανε ἀπὸ μακριά, μὲ τὶς ιδέες τοῦ Μονζιρώ, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐγὼ λογάριζα νὰ ἐκθέσω στους ντόπιους ἓνα σχέδιο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο θ' ἀναλάμβανε ἡ ἴδια ἡ κοινότητά τους τὸ βοεβοδιλίκι καὶ τοὺς καβάσηδες, πράγμα πού θὰ τῆς ἦτανε ἀρκετὸ καὶ θὰ ἔδινε στὴν ὅλη ὑπόθεση μιὰ ἐξέλιξη ευνοϊκὴ γιὰ μᾶς. Ἡ πρότασή μου ὅμως δὲν ἔγινε, ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι εἶναι κατεστραμμένοι, διασκορπισμένοι καὶ δύσπιστοι μεταξὺ τους. Αὐτὲς τὶς τρεῖς δυσκολίες βρίσκει ὁ κ. Μονζιρώ.

Δὲ λείπει, παρά ἡ βασιλικὴ ἔγκρισις, γιὰ νὰ θεωρηθῇ πραγματοποιήσιμη ἡ ἐπιχείρησις ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη. Ἄν παρουσιάζονταν δυσκολίες σχετικὰ εἴτε μὲ τὸ περιεχόμενον, εἴτε μὲ τὴ χρονικὴ διάρκεια τῆς συμφωνίας, θὰ μπορούσαν νὰ τακτοποιηθοῦν καὶ νὰ περιορισθῇ ἡ διάρκεια τῆς. Τέλος, ὅλα μποροῦν νὰ βουλευτοῦν σ' αὐτὸν τὸν τόπο καὶ τὸ μόνο ἀθεράπευτο κακὸ εἶναι τὸ ἀνθυγιεινὸ κλίμα, ἐκτὸς ἂν ἀπουσιάζει κανεὶς ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, μερικοὺς μῆνες τὸ χρόνο. Στὴν ἀρχή, ὅταν ἦρθα, ἔμεινα ἑναμῖς χρόνον

μέ ἐλώδεις, δίχως νά μπορῶ ν' ἀπαλλαγῶ καί δέν περνᾷ χρόνος πού νά μὴν ὑποστῶ πολὺ ἢ λίγο τὴν ἐπίθεση τῆς αρρώστειας. Σᾶς ἱκετεύω ταπεινὰ, Ἐξοχότατε, νά με παρηγορήσετε μέ μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησιν στὰ ὅσα σᾶς παρεκάλεσα, πράγμα πού περιμένω ἀπὸ τὴν δικαιοσύνη καὶ καλοσύνη σας. Πρὸς τὸ παρόν, εἶμαι ἀπασχολημένος στὸ νά παρέχω στὸν κ. Μονζιρώ τὶς ἐξηγήσεις πού μοῦ ζητᾷ, προκειμένου νά τελειοποιήσῃ τὰ σχέδιά του. Θεώρησα καθήκόν μου νά σᾶς πῶ ὅλ' αὐτά, ἀναμένοντας μιὰ λέξι ἀπὸ τὴν Ἐκλαμπρότητά σας.

Διατελῶ,

τῆς Ἐκλαμπρότητός σας ταπεινὸς καὶ ὑπάκουος ἱκέτης,

Ὑπογρ. ΜΠΟΥΪΓ

10. Επιστολή 10

Ἄρτα 20 Μαΐου 1761

Ἐκλαμπρότατε,

Οἱ καταπιέσεις τῶν διοικητῶν τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἰωαννίνων πάνω στὸν πληθυσμό, καθὼς καὶ οἱ ἐκβιασμοὶ τῶν Ἀλβανῶν ἀπὸ δεκαετίας κ' ἐδῶ, ὠδήγησαν τὸν τόπο στὴν ἐσχάτη ἀθλιότητα. Τὰ σπίτια καὶ οἱ ἐξοχὲς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀκατοίκητα καὶ ἔρημα. Πολλοὶ πτωχοὶ κάτοικοι κατεστραμμένοι ἀπὸ τοὺς βαρεῖς φόρους, τὰ τεράστια καὶ ἄδικο ἐξοδα πού ἐπιβάλλουν στὴν κοινότητα, ἄρχισαν νά διαβαίνουν τὸ Ρουβίκωνα, πήρανε δηλαδὴ τὸν ἁπαίσιο δρόμο τῆς ἀποστασίας. Τὸ ἐμπόριο ἔχει περιορισθεῖ ἐξαιρετικὰ, ἐλαττώθηκε, νά ποῦμε, στὸ μηδέν. Ἕνας πρόξενος τοῦ Λιβόρνο πού ἦταν ἐδῶ, ἀποτραβήχτηκε καὶ μετετέθηκε ἀργότερα στὸ προξενεῖο τῆς Τρίπολης, στὴ Βερβεριά.

Ἕνας Ἑλληνας, ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, ἐκτελεῖ πρὸς τὸ παρόν τὰ καθήκοντα τοῦ αὐστριακοῦ προξένου κί' ἓνας ἄλλος Ἑλληνας, ὑπήκοος τοῦ Σουλτάνου, τὰ καθήκοντα τοῦ προξένου Νεαπόλεως καὶ Ραγούζης (ὁ τελευταῖος αὐτὸς πού ἦτανε Ραγουζιώτης, ἔφυγε ἐπίσης ἀπ' ἐδῶ). Δέν μένω παρὰ ἐγώ, ὁ ὁποῖος, ἀπασχολούμενος ὀλοκληρωτικὰ στὴν ὑπηρεσία αὐτοῦ τοῦ ἀχάριστου ἐπαγγέλματος, δέν ἔχω ἄλλα εἰσοδήματα παρὰ τὴν καλὴ θέληση τοῦ Βασιλέως ἀπέναντι στους πιστοὺς ὑπηκόους καὶ ὑπηρέτας, καθὼς καὶ τὴν καλὴ θέληση τῆς Ἐκλαμπρότητός του.

Ὑπογρ. ΜΠΟΥΪΓ

Copyright

© Αναστασία Καρρά

Η εργασία είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση επί χρημάτων και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή σε άλλη διασκευή, σύμφωνα με τον Ν.2387/1920 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), χωρίς τη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

APTA 25.09.2025